STAVOVI MLADIH

O DISKRIMINACIJI, DRUŠTVENIM PODJELAMA I PARTICIPACIJI

U CRNOJ GORI I BOSNI I HERCEGOVINI

STAVOVI MLADIH

O DISKRIMINACIJI, DRUŠTVENIM PODJELAMA I PARTICIPACIJI

U CRNOJ GORI I BOSNI I HERCEGOVINI

Izdavač
Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR)

Za izdavača
Kristina Žugić

Autor
Spektrum analitika

Dizajn i štampa
Brain Media, Podgorica

Tiraž
100

Godina izdanja
2026.

Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta "From Insight to Impact", koji finansira Regional Youth Cooperation Office (RYCO), a partner na projektu je Youth Initiative for Human Rights - Bosnia and Herzegovina.

Izraženi stavovi i mišljenja su isključivo stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove donatora.

SADRŽAJ

IZVOD IZ ISTRAŽIVANJA 8
Ključni nalazi istraživanja 9
UVOD 10
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA 11
OPIS UZORKA 12
GLAVNI NALAZI 14
SINTETIČKI PREGLED KLJUČNIH NALAZA 61
ZAKLJUČAK 63
PREPORUKE ZA JAVNE POLITIKE 64
1. Jačanje povjerenja u institucije i unapređenje institucionalne zaštite 64
2. Unapređenje obrazovanja i informisanja 64
3. Jačanje građanske participacije mladih 64
4. Jačanje društvene kohezije i prihvatanja različitosti 65
NALAZI ANKETE SPROVEDENE MEĐU MLADIMA U BOSNI I HERCEGOVINI 66
Profil ispitanika/ca 66
Percepcija prisutnosti diskriminacije 67
Grupe najčešće izložene diskriminaciji 67
Mjesta na kojima se diskriminacija najčešće dešava 68
Povjerenje u institucionalni odgovor na diskriminaciju 68
Lično iskustvo diskriminacije i prijavljivanje 69
Međunacionalni odnosi, ratna prošlost i pomirenje 69
Obrazovanje o ljudskim pravima i poznavanje mehanizama zaštite 70
Izvori informisanja o diskriminaciji 70
Društvena participacija i povjerenje u lokalne institucije 71

Rodna ravnopravnost 72
Šta bi, prema mišljenju mladih, doprinijelo većoj uključenosti 72
Ključni nalazi za Bosnu i Hercegovinu 72
NALAZI FOKUS GRUPA U TRI REGIONA CRNE GORE – STAVOVI MLADIH O DISKRIMINACIJI, DRUŠTVENIM PODJELAMA I PARTICIPACIJI 74
UVOD 74
1.1. Cilj istraživanja 74
1.2. Metodologija 74
1.3. Organizacija fokus grupa 75
1.4. Ograničenja istraživanja 75
2. ŽIVOT MLADIH U LOKALNIM ZAJEDNICAMA: OPŠTA SLIKA 76
3. DISKRIMINACIJA MLADIH – IZMEĐU SVAKODNEVNOG ISKUSTVA I DRUŠTVENIH OBRAZACA 78
3.1. Da li mladi prepoznaju diskriminaciju? 78
3.2. Ko je najviše izložen diskriminaciji? 78
3.3. Novi oblici diskriminacije 79
4. INSTITUCIJE I ODGOVOR NA DISKRIMINACIJU 80
4.1. Prijavljivanje diskriminacije – 80
između ćutanja i nepovjerenja 80
4.2. Zašto mladi ćute? 81
4.3. Povjerenje u institucije 81
4.4. Uloga obrazovnih institucija 82
4.5. Lokalne samouprave i organizacije civilnog društva 82
5. DRUŠTVENE PODJELE, IDENTITET I DRUŠTVENA KOHEZIJA 83
5.1. Nacionalni i vjerski odnosi 83
5.2. Uticaj političke polarizacije 83
5.3. Nasljeđe konflikata 84
5.4. Mješoviti brakovi 84
5.5. Uloga porodice, škole i medija 84
6. INFORMISANOST GRADANSKE KOMPETENCIJE I OSNAŽIVANJE MLADIH 85
6.1. Poznavanje prava mladih 85
6.2. Građansko obrazovanje i razvoj građanskih kompetencija 85
6.3. Seksualno obrazovanje i mentalno zdravlje 86
6.4. Izvori informacija i komunikacija sa mladima 86
7. PARTICIPACIJA MLADIH I LOKALNE POLITIKE 87
7.1. Zašto se mladi ne uključuju? 87
7.2. Šta institucije nude? 88
7.3. Omladinski centri i omladinski servisi 88
7.4. Volonterizam 89
7.5. Primjeri dobre prakse 90
8. REGIONALNE SPECIFIČNOSTI 91
8.1. Sjeverna regija 91
8.2. Centralna regija 92
8.3. Južna regija 92
9. KLJUČNI NALAZI 94
10. PREPORUKE 96
10.1. Preporuke za obrazovni sistem 96
10.2. Preporuke za lokalne samouprave 96
10.3. Preporuke za Ministarstvo 96
10.4. Preporuke za škole 97
10.5. Preporuke za omladinske servise i omladinske centre 97
10.6. Preporuke za organizacije civilnog društva 97
10.7. Preporuke za medije 97

IZVOD IZ ISTRAŽIVANJA

Istraživanje sprovedeno među mladima u Crnoj Gori pruža sveobuhvatan uvid u njihove stavove, iskustva i percepcije diskriminacije, kao i u odnos mladih prema institucijama, društvenoj participaciji, međunacionalnim odnosima i ljudskim pravima.

Nalazi pokazuju da mladi diskriminaciju prepoznaju kao izražen društveni problem koji je prisutan u njihovim lokalnim zajednicama. Prema njihovom mišljenju, diskriminacija se najčešće javlja u svakodnevnom životu, obrazovnim ustanovama i naročito na društvenim mrežama, koje se izdvajaju kao prostor u kojem su diskriminatorni obrasci ponašanja najvidljiviji. Kao društvene grupe koje su najčešće izložene diskriminaciji mladi prepoznaju LGBTI osobe, političke neistomišljenike, pripadnike etničkih manjina i žene.

Posebno je značajan nalaz da je gotovo trećina ispitanika lično doživjela diskriminaciju u prethodne dvije godine. Međutim, većina mladih koji su imali takvo iskustvo nije ga prijavila. Najčešći razlog za neprijavljivanje nije nepoznavanje procedura, već uvjerenje da prijavljivanje neće dovesti do bilo kakvih promjena. Takav stav potvrđuju i odgovori onih koji su diskriminaciju prijavili, budući da većina njih smatra da prijava nije dovela do konkretnog ishoda ili je njen rezultat bio nezadovoljavajući.

Rezultati dosljedno ukazuju na nizak nivo povjerenja u institucionalni odgovor na diskriminaciju. Većina mladih smatra da institucije ne reaguju adekvatno kada se diskriminacija dogodi, dok je povjerenje u lokalne institucije izrazito nisko. Istovremeno, istraživanje pokazuje da mladi uglavnom poznaju osnovne mehanizme zaštite od diskriminacije, što ukazuje da problem nije isključivo u nivou informisanosti, već prije svega u povjerenju da će postojeći mehanizmi biti efikasno primijenjeni.

Kada je riječ o društvenim odnosima, istraživanje pokazuje izrazito visok stepen prihvatanja različitosti. Većina mladih podržava multietničko okruženje, nema problem sa bliskim odnosima sa pripadnicima drugih etničkih zajednica i smatra da je pomirenje među narodima regiona moguće. Istovremeno, mladi prepoznaju da ratovi devedesetih i dalje utiču na međusobne odnose i da politički akteri često koriste prošlost za produbljivanje društvenih podjela.

Istraživanje pokazuje da informacije o diskriminaciji mladi najčešće dobijaju putem društvenih mreža i porodice, zatim kroz obrazovne ustanove, prijatelje i tradicionalne medije. Ovakvi nalazi potvrđuju važnost obrazovnog sistema, ali i digitalnog prostora, kao ključnih mjesta za razvoj preventivnih aktivnosti i promociju ljudskih prava.

Jedan od najvažnijih nalaza odnosi se na društvenu participaciju mladih. Većina ispitanika smatra da nema dovoljno mogućnosti da učestvuje u donošenju odluka koje utiču na njihov život, niti vjeruje da njihov glas ima značajan uticaj u lokalnoj zajednici. Mali broj mladih učestvovao je u društvenim ili lokalnim inicijativama tokom prethodne godine, što ukazuje na ograničene mogućnosti za aktivno građansko učešće.

Odgovori na otvorena pitanja dodatno potvrđuju ove nalaze. Mladi kao najvažnije preduslove za veću društvenu uključenost izdvajaju kvalitetnije obrazovanje, veću informisanost, kontinuiranu edukaciju o ljudskim pravima i diskriminaciji, više mogućnosti za zapošljavanje i stručni razvoj, veću podršku institucija, kao i stvarno uključivanje mladih u procese donošenja odluka.

Posmatrani u cjelini, rezultati istraživanja ukazuju da među mladima postoji izražen potencijal za razvoj tolerantnijeg i inkluzivnijeg društva, ali da njegovo ostvarivanje zahtijeva efikasniji institucionalni odgovor, veće povjerenje u javne institucije, snažnije građansko obrazovanje i stvaranje prostora u kojem će mladi biti aktivni učesnici društvenih promjena, a ne samo njihovi posmatrači.

KLJUČNI NALAZI ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju predstavljeni su najvažniji nalazi istraživanja koji proizlaze iz analize svih prikupljenih podataka. Nalazi su prikazani prema njihovom analitičkom značaju i ukazuju na ključne obrasce u percepciji diskriminacije, iskustvima mladih i njihovom odnosu prema institucijama, društvenoj participaciji i međugrupnim odnosima.

- 2 od 3 mladih smatra da je diskriminacija prisutna u njihovoj sredini.
- Najčešće diskriminisana grupa: LGBTI osobe.
- Najčešće mjesto diskriminacije: društvene mreže.
- Većina ne vjeruje da institucije adekvatno reaguju.
- Većina slučajeva diskriminacije ostaje neprijavljena.
- Najčešći razlog neprijavljivanja: uvjerenje da prijava nema svrhe.
- Najveći izvor informacija: društvene mreže.
- Najveći izazov: nizak nivo participacije mladih.
- Najčešća preporuka mladih: više edukacije, informisanja i stvarnog učešća u procesu donošenja odluka.

UVOD

Diskriminacija predstavlja jedan od ključnih izazova za izgradnju inkluzivnog, demokratskog i bezbjednog društva. Mladi su posebno važna društvena grupa kada je riječ o prepoznavanju, razumijevanju i suzbijanju diskriminacije, jer upravo njihova iskustva, stavovi i nivo građanskog učešća oblikuju buduće društvene odnose i doprinose razvoju tolerantnijih zajednica.

Ovo istraživanje sprovedeno je u okviru projekta From Insight to Impact, koji realizuje Inicijativa mladih za ljudska prava uz podršku Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Nemačke, sa ciljem prikupljanja pouzdanih podataka o percepciji diskriminacije među mladima u Crnoj Gori. Pored sagledavanja rasprostranjenosti diskriminacije i iskustava mladih, istraživanje je bilo usmjereno i na ispitivanje njihovog povjerenja u institucije, poznavanja mehanizama zaštite, izvora informisanja, međunacionalnih odnosa, stavova o pomirenju, kao i mogućnosti za aktivnije učešće mladih u društvenom životu i procesima donošenja odluka.

Cilj istraživanja bio je da pruži sveobuhvatan uvid u iskustva i stavove mladih o diskriminaciji, identifikuje oblasti u kojima postoje najveći izazovi, ali i prepozna potencijalne mehanizme za unapređenje društvene uključenosti, međusobnog povjerenja i zaštite ljudskih prava. Dobijeni nalazi predstavljaju osnovu za formulisanje preporuka namijenjenih donosiocima odluka, obrazovnim ustanovama, institucijama i organizacijama civilnog društva koje rade sa mladima, kako bi buduće politike i aktivnosti bile zasnovane na potrebama i iskustvima samih mladih.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je sprovedeno u periodu od marta do sredine jula 2026. godine na uzorku od 501 mladog ispitanika/ice iz Crne Gore. Prikupljanje podataka realizovano je primjenom kvantitativne metode tj, ankete koju su online popunjavali mladi iz Crne Gore. Za prikupljanje i obradu podataka korišćen je profesionalni licencirani softver WARP IT, namijenjen realizaciji istraživanja javnog mnjenja i tržišta.

Uzorak je poststratifikovan prema ključnim demografskim karakteristikama, uključujući pol, starost, obrazovanje, tip naselja i region, kako bi što vjerodostojnije odražavao strukturu ciljne populacije mladih.

Kontrola kvaliteta sprovedena je na 20% realizovanih intervjua, radi provjere tačnosti sprovođenja ankete i vjerodostojnosti prikupljenih odgovora.

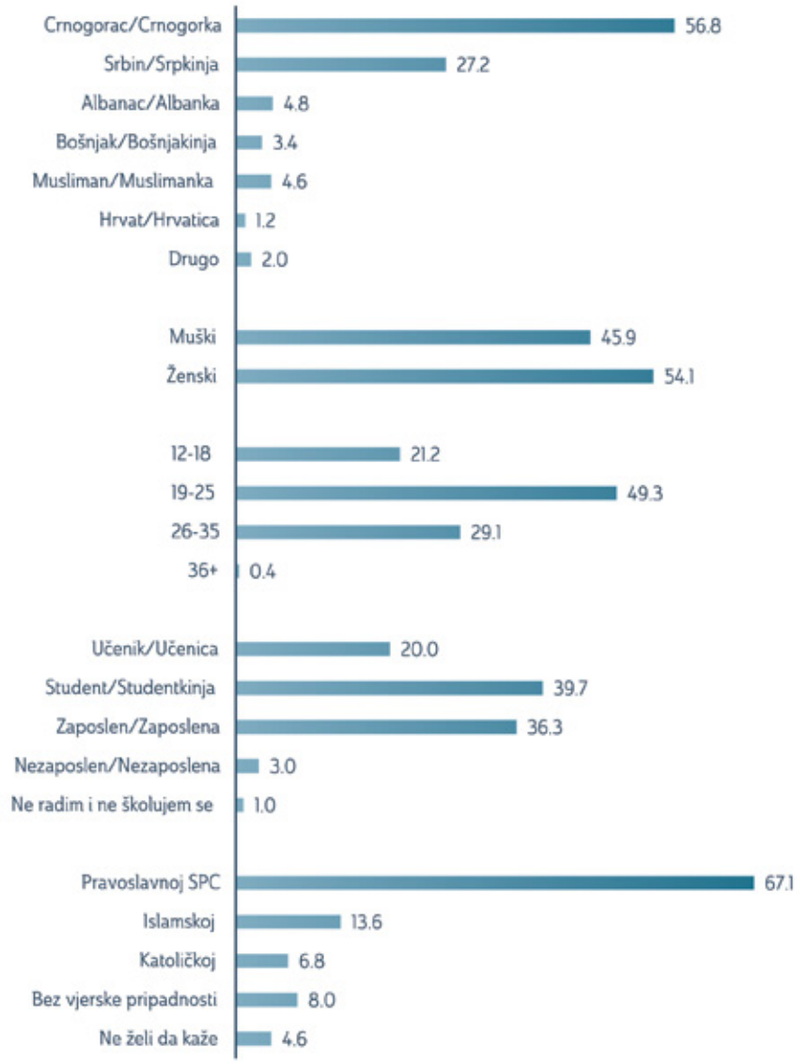
Upitnik je obuhvatio više tematskih cjelina koje se odnose na percepciju i iskustva diskriminacije, najčešće diskriminisane društvene grupe, mjesta na kojima se diskriminacija javlja, procjenu rada institucija, lična iskustva sa diskriminacijom i prijavljivanjem, međunacionalne odnose, stavove o pomirenju, poznavanje ljudskih prava i mehanizama zaštite, izvore informisanja o diskriminaciji, povjerenje u lokalne institucije, građansku participaciju mladih, rodnu ravnopravnost, kao i preporuke mladih za unapređenje njihovog učešća u lokalnim zajednicama.

OPIS UZORKA

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 501 mladog ispitanika/ice iz Crne Gore. Uzorak je bio rodno uravnotežen, uz nešto veće učešće žena nego muškaraca. Posmatrano prema starosti, gotovo polovina ispitanika/ica pripada uzrastu od 19 do 25 godina, dok približno petina čini najmlađu grupu, uzrasta od 12 do 18 godina. Značajan dio uzorka čine i mladi od 26 do 35 godina, dok su ispitanici/ce stariji od 35 godina zastupljeni u zanemarljivom broju.

Grafikon 1 Demografija, u %

Kada je riječ o obrazovnom i radnom statusu, najveći dio uzorka čine studenti, zatim zaposleni mladi, dok je svaki peti ispitanik/ica učenik/ica. Manji broj ispitanika je nezaposlen, a najmanje je onih koji trenutno nisu ni zaposleni niti uključeni u sistem obrazovanja.

Posmatrano prema nacionalnoj pripadnosti, u uzorku dominiraju ispitanici koji se izjašnjavaju kao Crnogorci, zatim Srbi, dok su u manjem broju zastupljeni pripadnici albanske, muslimanske, bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Mali broj ispitanika/ica izjasnio se na drugi način.

Najveći broj ispitanika/ica pripada pravoslavnoj vjeroispovesti, dok su u manjem broju zastupljeni pripadnici islamske i katoličke vjeroispovesti, kao i ispitanici/ce bez vjerske pripadnosti. Manji dio ispitanika/ica nije želio da se izjasni o ovom pitanju.

Uzorak je obuhvatio mlade iz gotovo svih opština u Crnoj Gori. Najveći broj ispitanika/ica dolazi iz Podgorice, dok su značajnije zastupljeni i mladi iz Nikšića, Bara i Berana. U istraživanju su učestvovali i mladi iz Budve, Danilovgrada, Cetinja, Kolašina, Pljevalja, Ulcinja, Bijelog Polja, Herceg Novog, Kotora, Tuzi, Mojkovca, Žabljaka, Zete, Tivta, Rožaja, Plava, Plužina, Gusinja, Petnjice, Andrijevice i Šavnika.

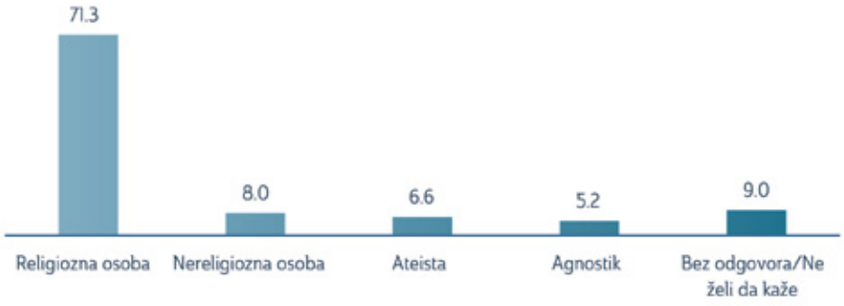
Gotovo polovina ispitanika/ica navela je da je tokom života živela van svoje opštine duže od tri mjeseca, što ukazuje na relativno izraženu prostornu mobilnost mladih u uzorku. Istovremeno, većina ispitanika za sebe kaže da je religiozna, dok se znatno manji broj izjašnjava kao nereligiozan, ateista ili agnostik, a dio ispitanika/ica nije želio da odgovori na ovo pitanje.

Grafikon 1.1 Da li ste ikada živjeli van svoje opštine duže od 3 mjeseca? Na uzorku; u %

Rezultati pokazuju da je iskustvo života van matične opštine relativno često među mladima. Nešto više od polovine ispitanika/ica navodi da nikada nije živjelo van svoje opštine duže od tri mjeseca, dok gotovo polovina ima takvo iskustvo. Ovakva raspodela ukazuje da uzorak obuhvata i mlade koji su najveći dio života proveli u lokalnoj zajednici, ali i one koji su zbog školovanja, rada ili drugih razloga određeni period boravili u drugom mjestu, što može doprinijeti raznovrsnosti životnih iskustava zastupljenih u istraživanju.

Grafikon 1.2 Nezavisno od toga da li idete u crkvu/džamiju ili ne, da li biste za sebe rekli da ste... Na uzorku; u %

Rezultati pokazuju da se većina mladih u uzorku identifikuje kao religiozna. Znatno manji dio ispitanika/ica izjašnjava se kao nereligiozan/a, ateista ili agnostik, dok je jedan broj ispitanika/ica odlučio da ne odgovori na ovo pitanje. Ovakva struktura ukazuje da je religijski identitet prisutan kod većine mladih obuhvaćenih istraživanjem, što predstavlja važnu karakteristiku uzorka i može biti relevantno za razumijevanje pojedinih stavova analiziranih u nastavku izveštaja.

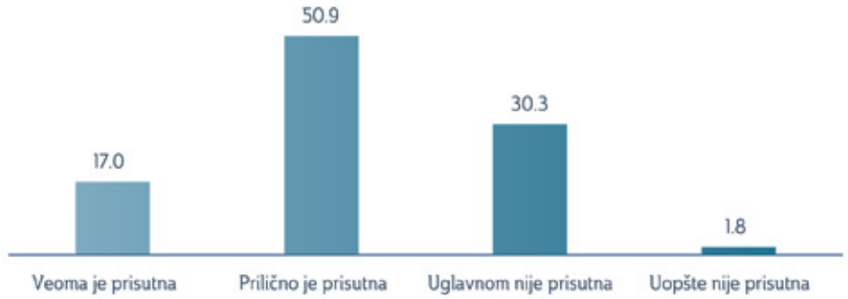
GLAVNI NALAZI

Rezultati istraživanja ukazuju da mladi diskriminaciju doživljavaju kao izražen društveni problem koji je prisutan u njihovim lokalnim zajednicama i koji se, prema njihovom mišljenju, najčešće javlja u svakodnevnoj komunikaciji, obrazovnom okruženju i na društvenim mrežama. Istovremeno, nalazi pokazuju izražen skepticizam prema efikasnosti institucionalnog odgovora na diskriminaciju, nizak nivo povjerenja u lokalne institucije, kao i ograničeno učešće mladih u društvenim i lokalnim inicijativama.

Sa druge strane, istraživanje pokazuje da među mladima postoji visok stepen podrške multietničkom društvu, prihvatanju različitosti i mogućnosti pomirenja u regionu, uz istovremeno prepoznavanje da prošli sukobi i dalje utiču na međuljudske odnose, a da politički akteri često koriste prošlost za produbljivanje društvenih podela.

Nalazi takođe ukazuju da mladi najveći značaj pridaju obrazovanju, informisanju i većem uključivanju u procese donošenja odluka kao ključnim preduslovima za smanjenje diskriminacije i jačanje njihove društvene participacije. U nastavku izveštaja predstavljeni su detaljni rezultati istraživanja po pojedinačnim tematskim oblastima.

Grafikon 2 Koliko je, prema Vašem mišljenju, diskriminacija prisutna u Vašem mjestu? Na uzorku; u %

Percepcija mladih ukazuje da je diskriminacija prepoznata kao prisutna pojava u njihovoj lokalnoj zajednici. Najveći broj ispitanika/ica smatra da je diskriminacija prilično prisutna, dok značajan dio ocjenjuje da je ona veoma prisutna. Nasuprot tome, manji broj mladih smatra da diskriminacija uglavnom nije izražena, dok tek mali dio ispitanika/ica navodi da u njihovoj sredini uopšte nije prisutna. Raspodjela odgovora pokazuje da među mladima preovladava uvjerenje da diskriminacija predstavlja dio svakodnevne društvene stvarnosti, iako se razlikuju u procjeni njenog intenziteta. Istovremeno, činjenica da određeni broj ispitanika procjenjuje da diskriminacija nije ili gotovo nije prisutna ukazuje da iskustva i percepcije mladih nisu u potpunosti ujednačeni, već zavise od njihovog neposrednog društvenog okruženja i ličnih opažanja.

Grafikon 2.1 Koliko je, prema Vašem mišljenju, diskriminacija prisutna u Vašem mjestu? Na uzorku; u %

Rezultati pokazuju da među mladima jasno preovladava uvjerenje da je diskriminacija prisutna u njihovoj lokalnoj zajednici. Više od dvije trećine ispitanika ocjenjuje da je diskriminacija prisutna u većoj ili manjoj mjeri, dok približno trećina smatra da ona uglavnom nije prisutna. Ostvarena vrijednost indeksa dodatno potvrđuje da percepcija prisutnosti diskriminacije ima izražen pozitivan intenzitet, odnosno da diskriminacija predstavlja vidljiv društveni problem iz perspektive mladih.

Ovakav nalaz predstavlja važnu polaznu tačku za razumijevanje svih ostalih rezultata istraživanja. Naime, percepcija da je diskriminacija široko rasprostranjena dosljedno se potvrđuje i kroz odgovore na naredna pitanja. Mladi ne samo da smatraju da diskriminacija postoji, već jasno identifikuju grupe koje su joj najčešće izložene, kao i društvene prostore u kojima se ona najčešće ispoljava.

Posebno je značajno što se ovakva percepcija poklapa sa nalazima koji pokazuju da je gotovo trećina mladih u prethodne dvije godine lično doživjela diskriminaciju. Time diskriminacija, za značajan broj ispitanika, nije samo društveni fenomen koji posmatraju iz okruženja, već i lično iskustvo, što dodatno doprinosi izraženijoj percepciji njene prisutnosti.

Istovremeno, nalazi ukazuju da mladi nemaju dovoljno povjerenja u institucionalnu zaštitu od diskriminacije. Većina ispitanika/ica smatra da institucije ne reaguju adekvatno kada se diskriminacija dogodi, dok se među onima koji su bili diskriminisani rijetko odlučuju na prijavljivanje, najčešće zato što smatraju da prijava neće dovesti do bilo kakvog rezultata. Takvi nalazi ukazuju da percepcija rasprostranjenosti diskriminacije nije izolovan stav, već je praćena izraženim skepticizmom prema efikasnosti institucionalnog odgovora.

Dodatnu potvrdu ovakvog obrasca pružaju i odgovori na otvorena pitanja. Kada su navodili primjere pozitivnih reakcija institucija, ispitanici su najčešće isticali brzo i koordinisano postupanje nadležnih organa, što pokazuje kakvu reakciju smatraju poželjnom. Međutim, kada su govorili o negativnim iskustvima, dominantno su pominjali izostanak institucionalne reakcije, ignorisanje prijava

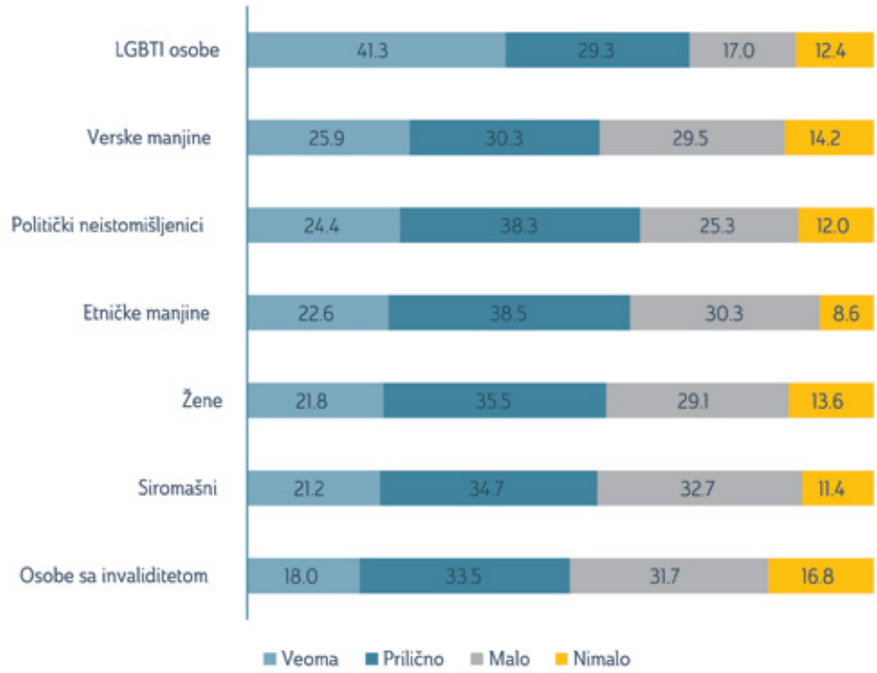

i neefikasno postupanje. Ovakav kontrast ukazuje da mladi imaju relativno jasna očekivanja od institucija, ali da istovremeno smatraju da se ona u praksi nedovoljno često ostvaruju.

Posmatrano u cjelini, agregirani rezultati pokazuju da mladi diskriminaciju doživljavaju kao rasprostranjen i društveno relevantan problem. Percepcija njene prisutnosti nije zasnovana samo na opštim utiscima, već je podržana ličnim iskustvima, opažanjem diskriminacije u različitim društvenim okruženjima i ograničenim poverenjem u sposobnost institucija da pruže efikasnu zaštitu. Upravo zbog toga, ovaj nalaz predstavlja jednu od centralnih tačaka istraživanja i daje okvir za razumevanje svih narednih rezultata.

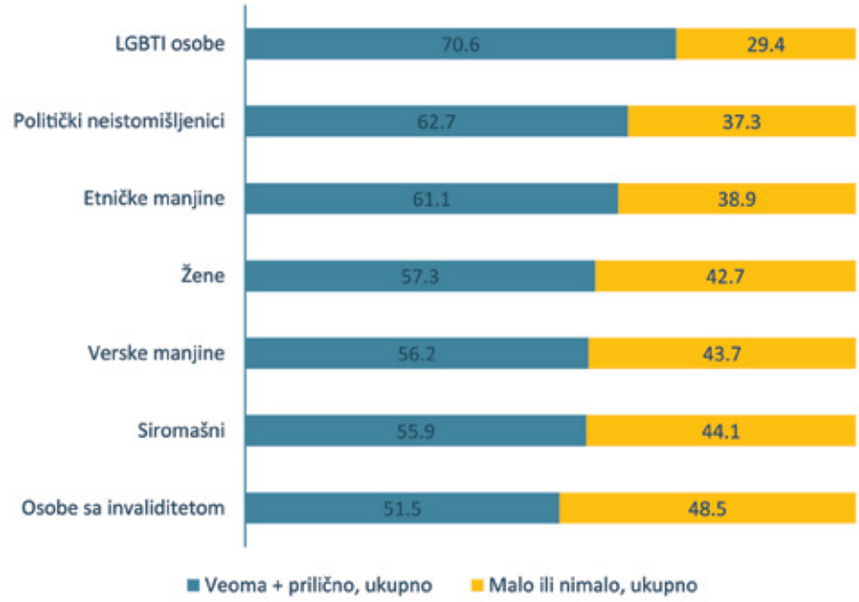
Indeks od 35,7 potvrđuje da među mladima postoji jasno izražen stav da je diskriminacija prisutna u njihovoj lokalnoj zajednici. Iako nije reč o potpunom konsenzusu, vrednost indeksa pokazuje da percepcija prisutnosti diskriminacije značajno preovladava nad suprotnim mišljenjem.

Grafikon 3 U kojoj mjeri su dolje navedene grupe po vašem mišljenju, najčešće diskriminisane. Na uzorku; u %

Mladi u najvećoj mjeri prepoznaju LGBTI osobe kao društvenu grupu koja je najviše izložena diskriminaciji. Čak sedam od deset ispitanika smatra da su LGBTI osobe veoma ili prilično često diskriminisane, pri čemu više od dvije petine navodi da su veoma diskriminisane. Pored njih, visok nivo percipirane diskriminacije pripisuje se i političkim neistomišljenicima, etničkim manjinama, ženama, siromašnima, vjerskim manjinama i osobama sa invaliditetom. Iako se intenzitet procijenjene diskriminacije razlikuje među pojedinim grupama, rezultati pokazuju da većina mladih smatra da su sve navedene društvene kategorije, u većoj ili manjoj mjeri, izložene diskriminatornom postupanju.

Grafikon 3.1 U kojoj mjeri su dolje navedene grupe po vašem mišljenju, najčešće diskriminisane. Na uzorku; u %

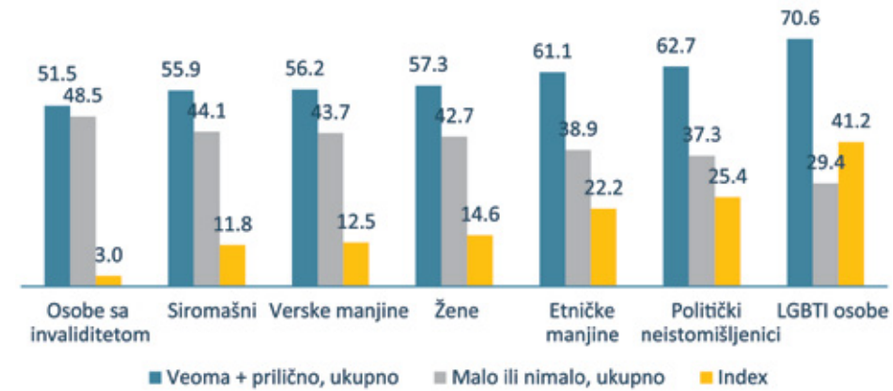

Većina mladih smatra da su sve ponuđene društvene grupe u određenoj mjeri izložene diskriminaciji, iako se intenzitet takvih procjena razlikuje. Kao grupa koja je najčešće izložena diskriminaciji izdvajaju se LGBTI osobe, za koje ubjedljivo preovladava mišljenje da su često diskriminisane. Odmah iza njih nalaze se politički neistomišljenici i pripadnici etničkih manjina, dok nešto manji, ali i dalje većinski deo ispitanika smatra da su diskriminaciji često izložene žene, vjerske manjine i siromašni.

Jedino kod osoba s invaliditetom stavovi su gotovo potpuno podijeljeni. Iako i kod ove grupe neznatnu većinu čine oni koji smatraju da je diskriminacija prisutna, razlika između suprotstavljenih stavova najmanja je u odnosu na sve

ostale posmatrane grupe, što ukazuje na manje jedinstvenu percepciju njihovog položaja među mladima.

Grafikon 3.2 U kojoj mjeri su dolje navedene grupe po vašem mišljenju, najčešće diskriminisane. Na uzorku; u %

Agregirani rezultati i vrijednosti indeksa pokazuju da mladi različite društvene grupe ne doživljavaju kao podjednako izložene diskriminaciji. Iako za sve posmatrane grupe preovladava mišljenje da su diskriminisane u većoj ili manjoj mjeri, intenzitet tih procjena značajno varira.

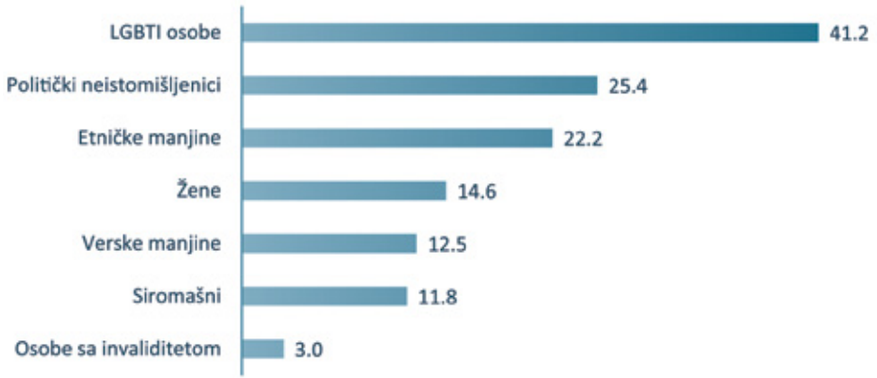
Najizraženija percepcija diskriminacije prisutna je kada su u pitanju LGBTI osobe. One ostvaruju ubedljivo najvišu vrijednost indeksa, što ukazuje na jasno i relativno široko rasprostranjeno uvjerenje mladih da upravo ova grupa najčešće trpi diskriminaciju. Znatno iza njih, ali i dalje sa izraženim pozitivnim indeksima, nalaze se politički neistomišljenici i pripadnici etničkih manjina, što pokazuje da mladi prepoznaju diskriminaciju ne samo po osnovu ličnih karakteristika, već i političkog opredjeljenja i etničke pripadnosti.

Srednji nivo izraženosti indeksa bilježe žene, vjerske manjine i siromašni. To ukazuje da većina mladih i ove grupe prepoznaje kao diskriminisane, ali je stepen saglasnosti nešto slabiji nego kod prethodno navedenih kategorija.

Najnižu vrijednost indeksa ostvaruju osobe s invaliditetom. Iako i kod njih neznatno preovladava mišljenje da su izložene diskriminaciji, gotovo izjednačen odnos pozitivnih i negativnih odgovora pokazuje da među mladima ne postoji dovoljno čvrst konsenzus o njihovom društvenom položaju. Ovakav nalaz ne znači nužno da se osobe s invaliditetom objektivno rjeđe suočavaju sa diskriminacijom, već prije svega govori o tome da mladi njihov položaj prepoznaju manje jednoznačno nego položaj drugih društvenih grupa.

Ovi rezultati predstavljaju važan uvod u naredne nalaze istraživanja. Naime, percepcija da su određene grupe češće izložene diskriminaciji kasnije se nadovezuje na procjene mjesta na kojima se diskriminacija najčešće dešava, ali i na lična iskustva ispitanika. Posebno je značajno da se grupe koje mladi prepoznaju kao najugroženije uglavnom poklapaju sa osnovama po kojima ispitanici navode da su i sami doživjeli diskriminaciju, prije svega po osnovu pola, etničke pripadnosti i političkih stavova. Time se pokazuje da percepcija diskriminacije nije zasnovana isključivo na opštim društvenim utiscima, već da je u značajnoj mjeri povezana sa iskustvima iz neposrednog okruženja i ličnim iskustvima samih mladih.

Grafikon 3.3 U kojoj mjeri su dolje navedene grupe po vašem mišljenju, najčešće diskriminisane. Na uzorku; u %

Rezultati indeksa dodatno potvrđuju da mladi ne doživljavaju diskriminaciju svih društvenih grupa podjednako intenzivno. Iako su kod svih posmatranih grupa indeksi pozitivni, njihove vrijednosti značajno variraju, što ukazuje na različit stepen saglasnosti o tome koje su grupe najizloženije diskriminaciji.

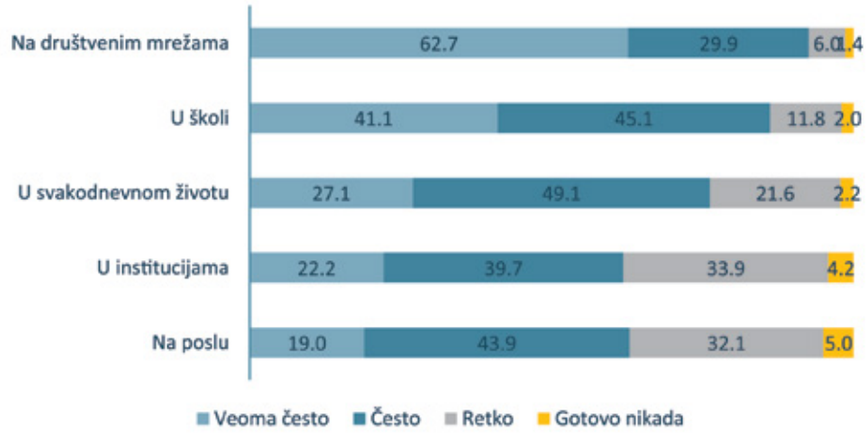
Najniži indeks zabilježen je kod osoba s invaliditetom. Takav rezultat ne znači da mladi smatraju da ova grupa nije diskriminisana, već prije svega ukazuje na najveću podeljenost mišljenja u procjeni njenog položaja. S druge strane, nešto izraženiji, ali i dalje relativno umjereni indeksi registrovani su kod siromašnih, vjerskih manjina i žena, što govori da kod ovih grupa postoji preovlađujuće, ali ne i potpuno ujednačeno mišljenje da su izložene diskriminaciji.

Viši indeksi zabeleženi su kod etničkih manjina i političkih neistomišljenika, što ukazuje na izraženiji konsenzus među mladima da su upravo ove grupe često izložene nejednakom tretmanu. Najvišu vrednost indeksa imaju LGBTI osobe, koje se i prema ovom pokazatelju izdvajaju kao grupa za koju postoji najšire i najsnažnije uvjerenje da se suočava sa diskriminacijom.

Posmatrano zajedno sa prethodnim rezultatima istraživanja, ovakav raspored indeksa potvrđuje da mladi najizraženije prepoznaju diskriminaciju grupa koje su u javnom prostoru češće predmet društvenih podela, stigmatizacije ili političkih i identitetskih sukoba. Time se potvrđuje da percepcija diskriminacije nije jednako raspoređena među različitim društvenim grupama, već je najsnažnije vezana za one za koje mladi procjenjuju da su najvidljivije izložene društvenoj isključenosti i negativnim stereotipima.

Grafikon 4 Koliko često se diskriminacija dešava na sljedećim mjestima? Na uzorku; u %

Pitanje o učestalosti diskriminacije u različitim društvenim okruženjima pokazuje da mladi diskriminaciju prepoznaju kao pojavu koja je prisutna u gotovo svim segmentima svakodnevnog života, ali da se njen intenzitet razlikuje u zavisnosti od okruženja.

Najizraženija percepcija diskriminacije vezana je za društvene mreže, koje se izdvajaju kao prostor u kojem se diskriminatorno ponašanje najčešće uočava. Dominantan utisak ispitanika je da se diskriminacija na digitalnim platformama dešava veoma često, što ukazuje da mladi upravo internet i društvene mreže prepoznaju kao okruženje u kojem su govor mržnje, uvrede, isključivanje i različiti oblici netolerancije posebno izraženi.

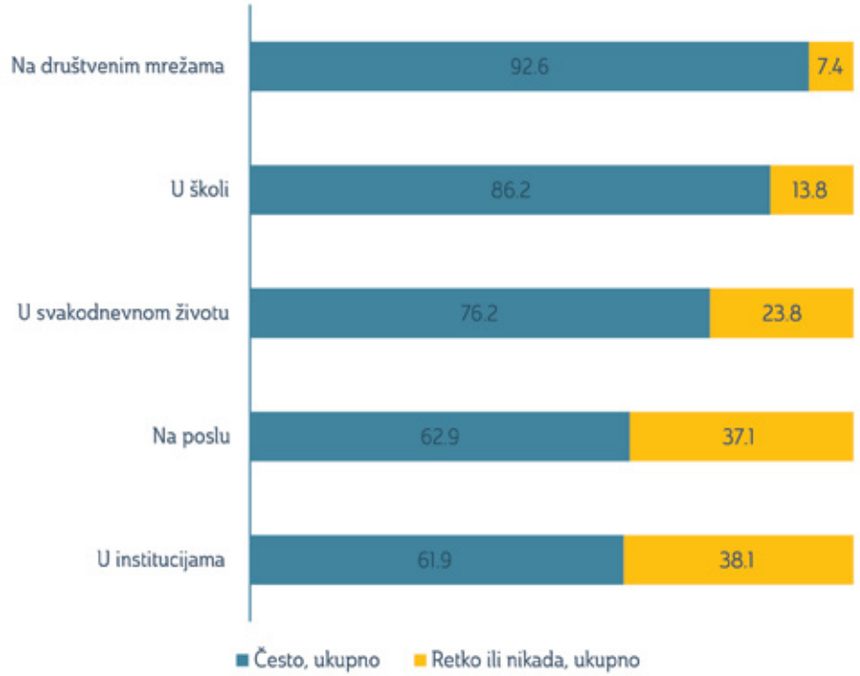
Visok nivo prisutnosti diskriminacije prepoznat je i u školama. Odgovori ukazuju da značajan broj mladih smatra da se diskriminacija u obrazovnom okruženju javlja često ili veoma često, što sugeriše da škola, uprkos svojoj obrazovnoj i vaspitnoj ulozi, nije percipirana kao prostor u kojem su svi mladi u jednakoj meri zaštićeni od diskriminatornog ponašanja.

Slična percepcija prisutna je i kada je riječ o svakodnevnom životu, gdje većina ispitanika smatra da se diskriminacija javlja često. To pokazuje da mladi diskriminaciju ne doživljavaju kao izolovanu pojavu vezanu za pojedinačne institucije ili situacije, već kao iskustvo koje može biti prisutno u različitim aspektima svakodnevnih društvenih odnosa.

Kada je riječ o institucijama i radnom okruženju, odgovori takođe ukazuju da se diskriminacija najčešće percipira kao česta pojava, iako je procijenjeni intenzitet nešto niži nego u školama i na društvenim mrežama. Istovremeno, mali broj ispitanika smatra da se diskriminacija na ovim mjestima gotovo nikada ne dešava, što potvrđuje da je percepcija njene prisutnosti široko rasprostranjena bez obzira na društveni kontekst.

Ukupni nalazi pokazuju da mladi diskriminaciju prepoznaju kao pojavu koja je prisutna u različitim oblastima života, pri čemu su digitalni prostor i obrazovni sistem identifikovani kao okruženja u kojima je ona najvidljivija, dok se institucije, radno okruženje i svakodnevni društveni život takođe doživljavaju kao mjesta na kojima se diskriminatorne prakse relativno često pojavljuju.

Grafikon 4. 1 Koliko često se diskriminacija dešava na sljedećim mjestima? Na uzorku; u %

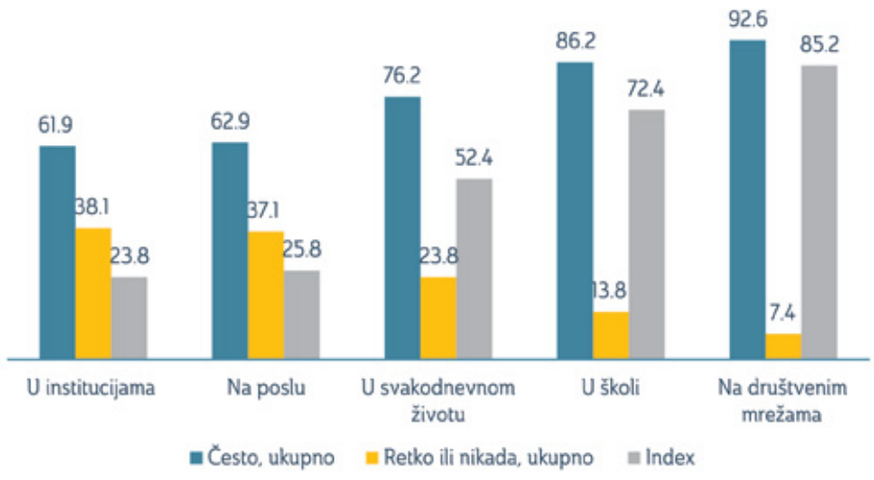

Rezultati pokazuju da mladi diskriminaciju prepoznaju kao pojavu koja je prisutna u gotovo svim oblastima svakodnevnog života, ali da postoje značajne razlike u procjeni njene učestalosti u različitim društvenim okruženjima.

Najizraženija percepcija prisutna je kada su u pitanju društvene mreže, koje ogromna većina ispitanika doživljava kao mjesto na kojem se diskriminacija dešava često. Neposredno iza njih nalazi se školsko okruženje, koje mladi takođe u velikoj mjeri prepoznaju kao prostor u kojem su diskriminatorna ponašanja učestala.

Visok nivo učestalosti diskriminacije uočava se i u svakodnevnom životu, dok nešto manji, ali i dalje većinski deo ispitanika smatra da se diskriminacija često javlja na poslu i u institucijama. Iako su ove dvije oblasti ocijenjene kao nešto manje problematične u odnosu na društvene mreže i škole, i u njima dominira mišljenje da je diskriminacija češća nego što bi trebalo da bude.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da mladi diskriminaciju ne doživljavaju kao izolovan problem koji se javlja samo u pojedinim situacijama, već kao pojavu prisutnu u različitim segmentima svakodnevnog života.

Grafikon 4.2 Koliko često se diskriminacija dešava na sljedećim mjestima? Na uzorku; u %

Agregirani rezultati i vrijednosti indeksa pokazuju da među mladima postoji veoma visok stepen saglasnosti o tome da se diskriminacija najčešće javlja u svakodnevnim društvenim interakcijama, pri čemu intenzitet takvih procjena značajno varira između različitih okruženja.

Najizraženija percepcija učestalosti diskriminacije vezuje se za društvene mreže, koje ostvaruju ubjedljivo najvišu vrijednost indeksa. Ovakav rezultat ukazuje na gotovo jedinstven stav mladih da digitalni prostor predstavlja mjesto na kojem su diskriminatorni govor, govor mržnje i različiti oblici isključivanja posebno izraženi. Neposredno iza društvenih mreža nalazi se škola, čiji visok indeks pokazuje da mladi školsko okruženje takođe doživljavaju kao prostor u kojem se diskriminacija veoma često javlja.

Nešto niže, ali i dalje izražene vrijednosti indeksa bilježi svakodnevni život, što pokazuje da ispitanici diskriminaciju ne vezuju isključivo za određene institucije ili formalne situacije, već je prepoznaju kao sastavni deo svakodnevnih međuljudskih odnosa.

Najniže vrijednosti indeksa ostvaruju radno okruženje i institucije. Međutim, i pored toga što su procjene u ovim oblastima nešto umjerenije, i ovdje većina mladih smatra da se diskriminacija dešava često, što ukazuje da nijedno od posmatranih okruženja nije percipirano kao prostor u kojem je diskriminacija rijetka pojava.

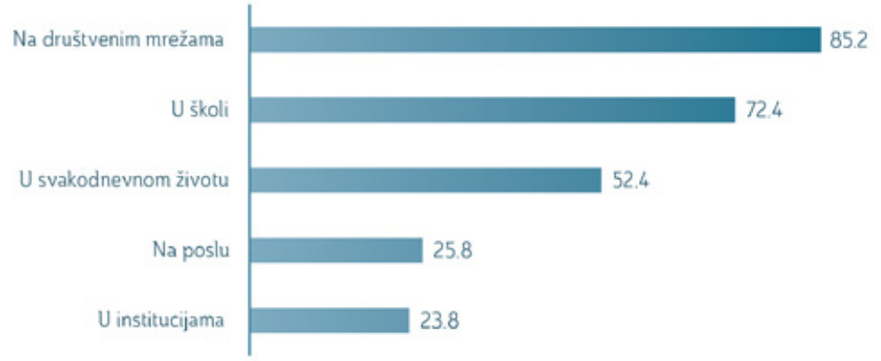
Ovi nalazi veoma jasno dopunjuju prethodne rezultate istraživanja. Naime, činjenica da dvije trećine mladih smatra da je diskriminacija prisutna u njihovoj lokalnoj zajednici dobija dodatno objašnjenje kroz identifikovanje konkretnih mjesta na kojima se ona najčešće ispoljava. Posebno je značajno što se najviše vrijednosti indeksa ne vezuju za formalne institucije, već za svakodnevna okruženja u kojima mladi provode najveći dio svog vremena – društvene mreže, školu i neposredne društvene kontakte.

Istovremeno, ovakvi rezultati pomažu da se bolje razumiju i kasniji nalazi istraživanja koji se odnose na lična iskustva diskriminacije. Ukoliko mladi diskriminaciju prepoznaju kao čestu pojavu upravo u okruženjima sa kojima su svakodnevno u kontaktu, nije iznenađujuće što značajan dio ispitanika navodi da je i sam bio izložen diskriminaciji u prethodne dvije godine. S druge strane, činjenica da se institucije nalaze među okruženjima u kojima se diskriminacija takođe često prepoznaje može doprinijeti objašnjenju zašto mladi iskazuju nizak nivo povjerenja u institucionalnu zaštitu i zbog čega veliki broj njih ne prijavljuje slučajeve diskriminacije.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da mladi diskriminaciju ne doživljavaju kao problem ograničen na pojedinačne incidente ili određene društvene grupe. Naprotiv, oni je prepoznaju kao pojavu koja je prisutna u gotovo svim segmentima njihovog svakodnevnog života, pri čemu su posebno zabrinjavajuće procjene koje se odnose na društvene mreže i školsko okruženje, odnosno prostore koji imaju važnu ulogu u socijalizaciji, komunikaciji i formiranju stavova mladih.

Grafikon 4.3 Koliko često se diskriminacija dešava na sljedećim mjestima? Na uzorku; u %

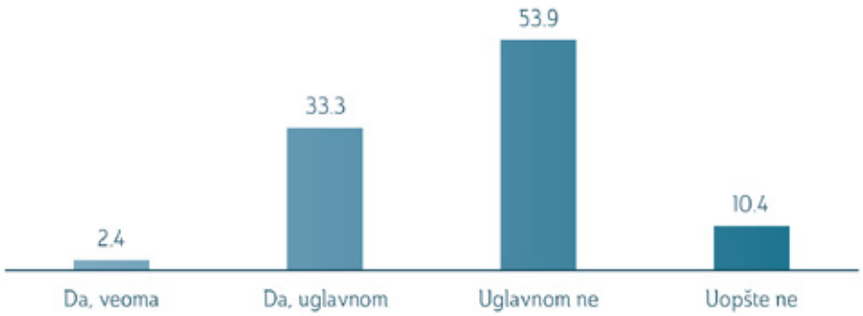

Indeksi jasno pokazuju da mladi ne doživljavaju sva društvena okruženja kao podjednako rizična kada je riječ o diskriminaciji. Vrijednosti indeksa postepeno rastu od formalnih društvenih sistema ka prostorima u kojima mladi svakodnevno provode najviše vremena, što ukazuje na sve izraženiji konsenzus o učestalosti diskriminacije u tim okruženjima.

Najniže vrijednosti indeksa zabeležene su za institucije i radno okruženje. Iako su i u ovim slučajevima indeksi pozitivni, što znači da preovlađuje mišljenje da se diskriminacija dešava često, njihove relativno umjerene vrijednosti ukazuju na veću raznolikost stavova među mladima i manje izražen konsenzus nego kod ostalih okruženja.

Nasuprot tome, svakodnevni život bilježi znatno viši indeks, što pokazuje da mladi diskriminaciju ne doživljavaju kao izolovan institucionalni problem, već kao pojavu koja je prisutna u svakodnevnim društvenim odnosima. Još izraženiji indeksi zabilježeni su za školu i, naročito, društvene mreže. Visoke vrijednosti ovih pokazatelja ukazuju na veoma visok stepen saglasnosti među ispitanicima da su upravo ova dva prostora najčešća mjesta ispoljavanja diskriminacije.

Ovakav obrazac nadovezuje se na prethodne nalaze istraživanja. Mladi, s jedne strane, iskazuju nisko povjerenje u sposobnost institucija da adekvatno reaguju na diskriminaciju, dok s druge strane smatraju da se diskriminacija najčešće javlja upravo u okruženjima sa kojima su svakodnevno u neposrednom kontaktu – u školi, svakodnevnom životu i posebno na društvenim mrežama. To sugeriše da se iskustvo diskriminacije među mladima ne vezuje prvenstveno za formalne procedure ili pojedinačne incidente, već za obrasce ponašanja koji su prisutni u njihovoj svakodnevici. Upravo zbog toga, rezultati ukazuju da preventivne aktivnosti ne bi trebalo usmjeravati isključivo na institucionalni odgovor, već i na obrazovni sistem, digitalni prostor i svakodnevne društvene interakcije, gde mladi prepoznaju najveći rizik od diskriminatornog ponašanja.

Grafikon 5 Da li institucije adekvatno reaguju na diskriminaciju kada se ona dogodi? Na uzorku; u %

Odgovori mladih pokazuju da među njima preovladava stav da institucije ne reaguju adekvatno na slučajeve diskriminacije. Najveći broj ispitanika smatra da institucije uglavnom ne odgovaraju na odgovarajući način kada se diskriminacija dogodi, dok dodatni dio mladih izražava još kritičniji stav, ocjenjujući da institucije uopšte ne reaguju adekvatno. Nasuprot tome, znatno manji broj ispitanika smatra da su reakcije institucija uglavnom odgovarajuće, dok je uvjerenje da institucije veoma dobro postupaju u ovakvim situacijama prisutno samo kod malog dijela mladih.

Ovakvi nalazi ukazuju na izražen deficit povjerenja u institucionalne mehanizme zaštite od diskriminacije. Iz perspektive mladih, dominantan utisak je da postojeći sistem ne pruža dovoljno efikasnu i pravovremenu zaštitu osobama koje su izložene diskriminaciji, što može doprinijeti osjećaju nesigurnosti i obeshrabriti prijavljivanje diskriminatornih postupaka.

Percepcija nedovoljno adekvatnog institucionalnog odgovora istovremeno ukazuje na potrebu za jačanjem kapaciteta institucija, unaprjeđenjem njihovog postupanja u slučajevima diskriminacije, kao i većom transparentnošću i vidljivošću preduzetih mjera. Pored stvarnog unapređenja institucionalnih reakcija, nalazi sugerišu i značaj izgradnje povjerenja mladih u mehanizme zaštite, kako bi oni imali veće uvjerenje da će prijavljeni slučajevi biti ozbiljno razmotreni i efikasno riješeni.

Grafikon 5.1 Da li institucije adekvatno reaguju na diskriminaciju kada se ona dogodi? Na uzorku; u %

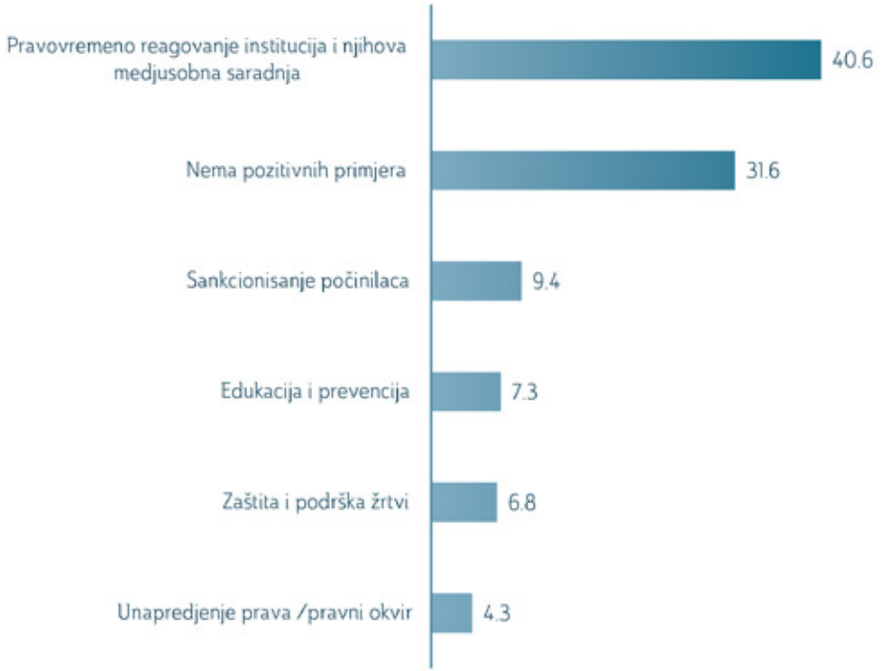

Više od dvije trećine mladih smatra da institucije ne reaguju adekvatno kada dođe do diskriminacije, dok tek nešto više od trećine procjenjuje da je institucionalna reakcija odgovarajuća. Negativan indeks dodatno potvrđuje da među mladima preovladava nepovjerenje u sposobnost institucija da efikasno odgovore na slučajeve diskriminacije.

Ovakav nalaz predstavlja logičan nastavak prethodnih rezultata istraživanja. Mladi su već iskazali uvjerenje da je diskriminacija široko rasprostranjena u njihovim lokalnim zajednicama, kao i da se često javlja u različitim društvenim okruženjima, uključujući škole, svakodnevni život, radno okruženje i institucije. Percepcija da institucije ne reaguju adekvatno može predstavljati jedan od razloga zbog kojeg se diskriminacija doživljava kao trajna i učestala društvena pojava.

Istovremeno, ovaj nalaz pruža važan okvir za razumijevanje odgovora na naredna pitanja u istraživanju. Ukoliko mladi smatraju da institucije ne pružaju adekvatnu zaštitu, očekivano je da će biti manje spremni da prijavljuju diskriminaciju ili da vjeruju da će prijava dovesti do konkretnih promjena. U nastavku istraživanja biće moguće provjeriti u kojoj mjeri se ova percepcija odražava na stvarna iskustva mladih sa prijavljivanjem diskriminacije i ishodima tih prijava.

Grafikon 6 Dajte primjer pozitivne/dobre reakcije institucija na diskriminaciju. Na uzorku; u %

Kada su zamoljeni da navedu primjer pozitivne reakcije institucija na diskriminaciju, mladi najčešće ističu primjere u kojima su institucije reagovale pravovremeno, preduzele konkretne korake i sarađivale u rješavanju slučaja. Ovakvi odgovori ukazuju da se adekvatna institucionalna reakcija prije svega povezuje sa blagovremenim postupanjem, efikasnim sprovođenjem procedura i koordinacijom između nadležnih aktera.

Pored toga, dio ispitanika kao pozitivne primjere navodi sankcionisanje počinilaca diskriminacije, što pokazuje da mladi smatraju da odgovornost za diskriminatorno ponašanje predstavlja važan element efikasne zaštite. Takođe se izdvajaju odgovori koji se odnose na edukativne aktivnosti i preventivne mjere, kao i na pružanje zaštite i podrške žrtvama diskriminacije. Rjeđe se kao primjer dobre prakse navodi unapređenje zakonskog i institucionalnog okvira za zaštitu od diskriminacije.

Međutim, posebno je značajno da gotovo trećina mladih nije uspjela da navede nijedan pozitivan primjer institucionalne reakcije. Ovakav nalaz sugeriše da je među dijelom mladih prisutna percepcija da uspješni primjeri adekvatnog postupanja institucija nijesu dovoljno vidljivi ili da ih ispitanici ne prepoznaju u svom neposrednom okruženju. Posmatrano zajedno sa prethodnim nalazima o procjeni rada institucija, ovi odgovori dodatno ukazuju na potrebu za dosljednijim,

vidljivijim i transparentnijim postupanjem u slučajevima diskriminacije, kako bi se povećalo povjerenje mladih u institucionalnu zaštitu njihovih prava.

Grafikon 7 Dajte primjer loše/negativne reakcije institucija. Na uzorku; u %

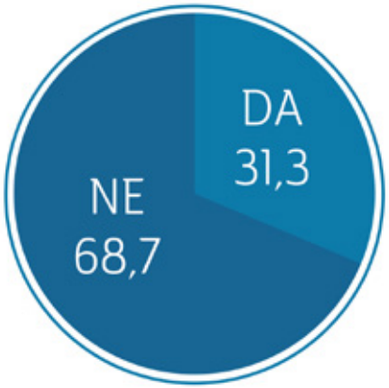

Kada su zamoljeni da navedu primjer loše ili neadekvatne reakcije institucija na diskriminaciju, mladi najčešće ukazuju na potpuno izostajanje institucionalne reakcije. Više od polovine odgovora odnosi se na situacije u kojima institucije nijesu reagovale na prijavljenu diskriminaciju ili su problem ignorisale, što sugeriše da se upravo nepostupanje prepoznaje kao najozbiljniji oblik institucionalnog propusta.

Pored toga, značajan broj ispitanika kao primjer loše prakse navodi neprofesionalan rad institucija, neadekvatno postupanje, kao i sporo i neefikasno rješavanje prijavljenih slučajeva. Ovi odgovori ukazuju da mladi, čak i kada institucije reaguju, često smatraju da takvo postupanje nije dovoljno kvalitetno, pravovremeno ili djelotvorno.

Znatno rjeđe se kao negativni primjeri navode izostanak sankcija za počinioce diskriminacije, kao i nedovoljna zaštita i podrška žrtvama, dok manji dio odgovora obuhvata različite pojedinačne primjere koji nijesu mogli biti svrstani u jednu zajedničku kategoriju.

Posmatrano u cjelini, odgovori mladih pokazuju da se negativna iskustva sa institucijama prije svega vezuju za pasivnost i izostanak reakcije, a zatim za neefikasno i neprofesionalno postupanje kada do reakcije ipak dođe. Takva percepcija ukazuje da mladi od institucija ne očekuju samo formalno postupanje, već prije svega blagovremenu, dosljednu i vidljivu zaštitu osoba koje su izložene diskriminaciji.

Grafikon 8 Da li ste lično doživjeli nepravedan tretman ili diskriminaciju u posljednje 2 godine? Na uzorku; u %

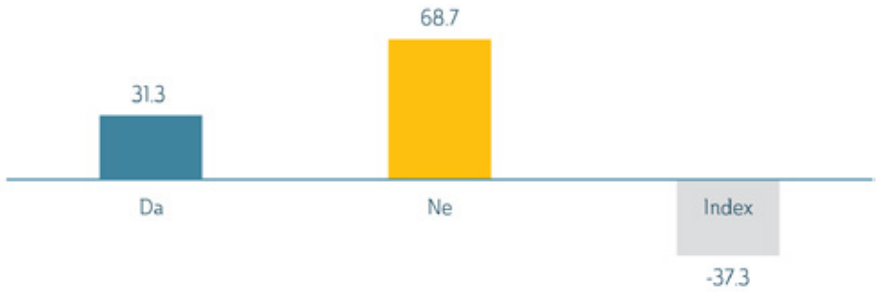

Većina mladih navodi da u posljednje dvije godine nije lično doživjela nepravedan tretman ili diskriminaciju. Ipak, značajan dio ispitanika navodi da je imao takvo iskustvo, što ukazuje da diskriminacija predstavlja realnost sa kojom se suočava nemali broj mladih.

Ovakav nalaz sugeriše da, iako lično iskustvo diskriminacije nije dominantno među mladima, ono nije ni rijetka pojava. Naprotiv, činjenica da je gotovo svaki treći ispitanik naveo da je bio izložen nepravednom tretmanu ili diskriminaciji ukazuje da se radi o društvenom problemu koji pogađa značajan dio mladih i koji zahtijeva kontinuiranu pažnju institucija i drugih društvenih aktera.

Ovaj rezultat potvrđuje da se diskriminacija ne doživljava samo kao društveni fenomen koji pogađa druge, već da dio mladih ima i neposredno lično iskustvo sa različitim oblicima nejednakog postupanja. Takva iskustva mogu imati dugoročne posljedice na osjećaj sigurnosti, povjerenje u institucije i spremnost mladih da prijave diskriminaciju ili aktivno učestvuju u njenom suzbijanju.

Grafikon 8.1 Da li ste lično doživjeli nepravedan tretman ili diskriminaciju u posljednje 2 godine? Na uzorku; u %

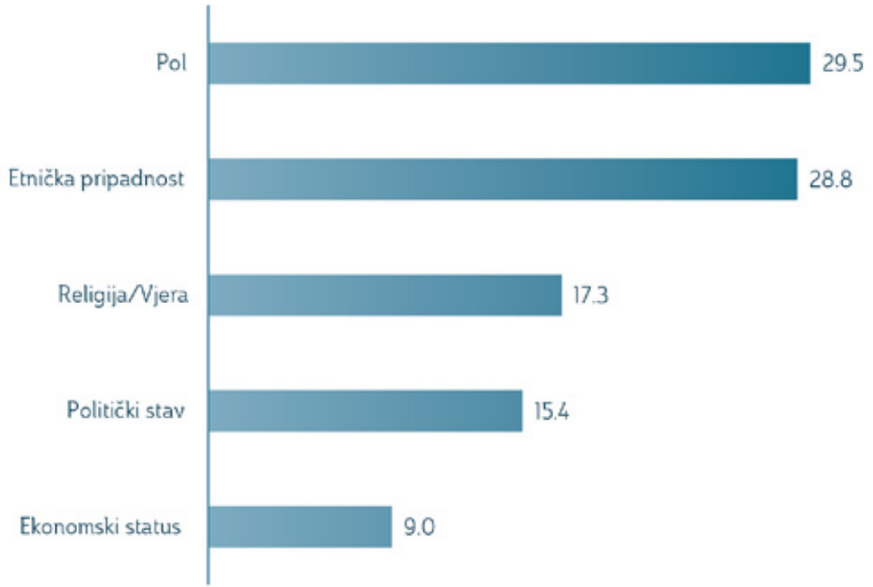

Iako većina mladih smatra da je diskriminacija prisutna u njihovoj lokalnoj zajednici, lično iskustvo sa diskriminacijom prijavljuje približno trećina ispitanika, dok oko dvije trećine navodi da u prethodne dvije godine nije doživjela nepravedan tretman ili diskriminaciju. Negativna vrijednost indeksa dodatno potvrđuje da lično iskustvo diskriminacije nije dominantno među mladima.

Ovaj nalaz ukazuje na važnu razliku između percepcije društvenog problema i ličnog iskustva. Diskriminacija se prepoznaje kao pojava koja postoji u zajednici i pogađa različite društvene grupe, ali ne mora nužno biti nešto što je većina mladih doživjela neposredno. Takva razlika nije neuobičajena i može ukazivati na to da mladi diskriminaciju prepoznaju kroz iskustva drugih ljudi, događaje iz svog okruženja ili informacije kojima su izloženi putem medija, škole i društvenih mreža.

Istovremeno, podatak da je gotovo svaki treći mladi ispitanik ipak naveo da je bio izložen diskriminaciji predstavlja značajan nalaz. Kada se poveže sa narednim pitanjima, vidi se da većina onih koji su doživjeli diskriminaciju slučaj nije prijavila, najčešće zato što nisu vjerovali da bi prijava imala efekta. To ukazuje da razmjere problema nije moguće sagledavati isključivo kroz broj prijavljenih slučajeva, jer istraživanje pokazuje postojanje značajnog neprijavljenog dijela diskriminacije.

Rezultat je u skladu i sa prethodnim nalazima istraživanja, prema kojima mladi diskriminaciju smatraju široko rasprostranjenom pojavom, naročito u školama, na društvenim mrežama i u svakodnevnom životu, dok istovremeno iskazuju izraženo nepovjerenje u adekvatnost institucionalnog reagovanja. Zbog toga se lično iskustvo diskriminacije može posmatrati kao dio šire društvene slike u kojoj su percepcija učestalosti diskriminacije i nizak nivo povjerenja u institucije međusobno povezani.

Grafikon 9 Ukoliko je odgovor na prethodno pitanje o diskriminaciji bio DA... tj.ako ste doživjeli diskriminaciju, recite nam po kom osnovu. Na uzorku; u % n156

Napomena: Na ovo pitanje odgovarali su isključivo ispitanici koji su doživjeli diskriminaciju, što predstavlja manju podgrupu ukupnog uzorka.

Među mladima koji su naveli da su u prethodne dvije godine lično doživjeli diskriminaciju, najčešće se kao osnov diskriminacije izdvajaju pol i etnička pripadnost. Ovi odgovori ukazuju da se iskustva diskriminacije među mladima najčešće povezuju sa ličnim karakteristikama koje predstavljaju važan dio njihovog identiteta.

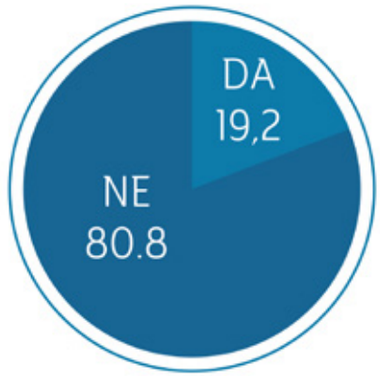
Nešto rjeđe kao razlog diskriminacije navode se religijska odnosno vjerska pripadnost i politički stavovi, što pokazuje da dio mladih smatra da i ove karakteristike mogu predstavljati osnov za nejednako postupanje ili nepravedan tretman.

Najmanji broj ispitanika koji su imali iskustvo diskriminacije navodi ekonomski status kao razlog zbog kojeg su bili diskriminisani. Iako je ovaj osnov zastupljen u manjoj mjeri u odnosu na ostale, njegovo prisustvo potvrđuje da mladi prepoznaju i socioekonomske razlike kao potencijalan izvor nejednakog postupanja.

Posmatrano u cjelini, rezultati pokazuju da se lična iskustva diskriminacije među mladima najčešće vezuju za identitetske karakteristike, dok se ostali osnovi diskriminacije javljaju rjeđe. To ukazuje na potrebu za daljim jačanjem mjera koje promovišu ravnopravnost, uvažavanje različitosti i zaštitu od diskriminacije po svim osnovama.

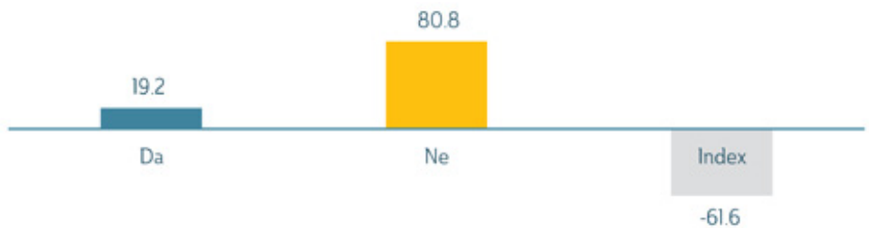
Grafikon 10 Da li ste to prijavili? Na uzorku; u % n172

Tokom istraživanja utvrđeno je da se većina mladih koji su u prethodne dvije godine doživjeli diskriminaciju nije odlučila da taj slučaj prijavi nadležnim institucijama ili drugim relevantnim akterima. Prijavljivanje diskriminacije predstavlja izuzetak, dok je neprijavljivanje dominantan obrazac ponašanja među ispitanicima koji imaju lično iskustvo diskriminacije.

Ovakav nalaz ukazuje da formalni mehanizmi zaštite ostaju nedovoljno iskorišćeni među mladima. Bez obzira na prirodu diskriminacije koju su doživjeli, većina ispitanika nije pokrenula zvaničan postupak zaštite svojih prava, što upućuje na postojanje značajnog jaza između iskustva diskriminacije i spremnosti da se ono institucionalno prijavi.

Grafikon 10.1 Da li ste to prijavili? Na uzorku; u %

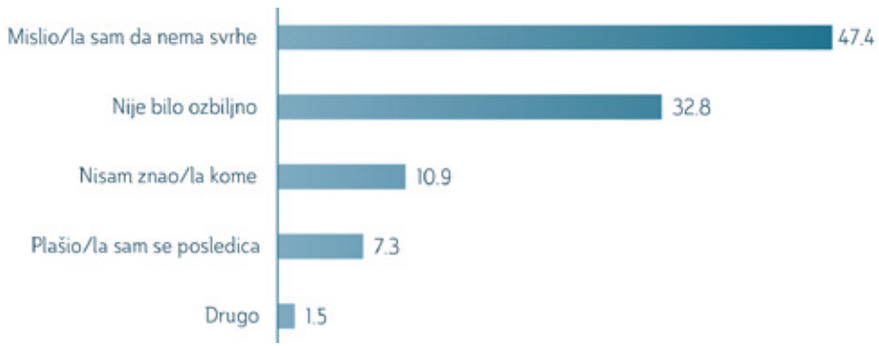

Među mladima koji su naveli da su u prethodne dvije godine doživjeli diskriminaciju, tek mali dio odlučio je da slučaj prijavi, dok je velika većina ostala bez formalne reakcije. Vrijednost indeksa (-61,6) ukazuje na izrazito nizak nivo prijavljivanja diskriminacije, što predstavlja jedan od najupečatljivijih nalaza istraživanja.

Ovakav rezultat dobija dodatno značenje kada se posmatra zajedno sa prethodnim pitanjima. Iako značajan broj mladih navodi da je lično doživio diskriminaciju, većina njih nije preduzela naredni korak i nije prijavila događaj nadležnim institucijama ili drugim relevantnim akterima. To ukazuje da postojanje diskriminacije ne prati i spremnost da se koriste mehanizmi zaštite.

Razlozi za ovakav obrazac postaju jasniji kroz naredno pitanje, koje pokazuje da mladi najčešće nisu prijavljivali diskriminaciju zato što nisu vjerovali da bi prijava imala smisla ili su procijenili da slučaj nije dovoljno ozbiljan. Istovremeno, ovaj nalaz je u skladu i sa ranije iskazanim stavovima o radu institucija – većina ispitanika smatra da institucije ne reaguju adekvatno kada se diskriminacija dogodi, dok su kao najčešće negativne reakcije navodili ignorisanje prijava, izostanak reakcije i neefikasno postupanje.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju na postojanje izraženog jaza između postojanja formalnih mehanizama zaštite i spremnosti mladih da ih koriste. Nizak nivo prijavljivanja može se posmatrati kao posljedica ograničenog povjerenja u efikasnost institucionalne zaštite, ali i kao indikator da značajan dio diskriminacije ostaje van zvaničnih evidencija. Zbog toga broj prijavljenih slučajeva ne može biti pouzdan pokazatelj stvarnog obima diskriminacije među mladima, već ga je neophodno tumačiti zajedno sa podacima o ličnim iskustvima, razlozima neprijavljivanja i procjenama rada institucija.

Grafikon 11 Ako niste prijavili, zašto? Na uzorku; u % n137

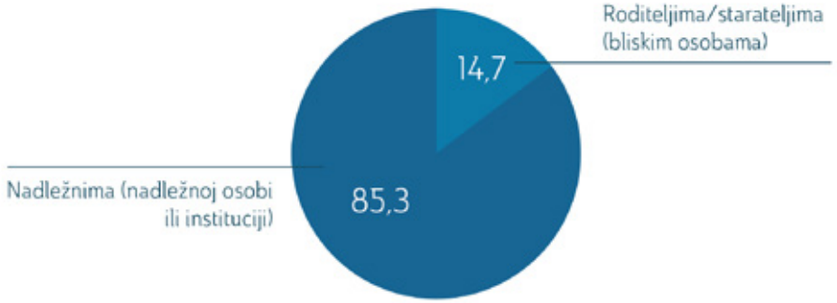

Tokom istraživanja ispitanici koji su naveli da nisu prijavili diskriminaciju najčešće su isticali uvjerenje da prijavljivanje ne bi dovelo do bilo kakvog konkretnog ishoda. Takav odgovor predstavlja najzastupljeniji razlog za neprijavljivanje i ukazuje na izražen osjećaj da formalni mehanizmi zaštite neće rezultirati efikasnim rješavanjem problema.

Pored toga, značajan dio mladih smatrao je da diskriminacija koju su doživjeli nije bila dovoljno ozbiljna da bi zahtijevala prijavljivanje. Manji broj ispitanika naveo je da nije znao kome bi mogao prijaviti slučaj, dok je još manji dio isticao strah od mogućih posljedica kao razlog zbog kojeg nije potražio institucionalnu zaštitu. Ostali razlozi zastupljeni su tek sporadično.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da neprijavljivanje diskriminacije među mladima nije prvenstveno povezano sa strahom ili neinformisanošću, već prije svega sa uvjerenjem da prijavljivanje neće dovesti do promjene, dok dio ispitanika procjenjuje da njihovo iskustvo nije bilo dovoljno ozbiljno da bi zahtijevalo formalnu reakciju.

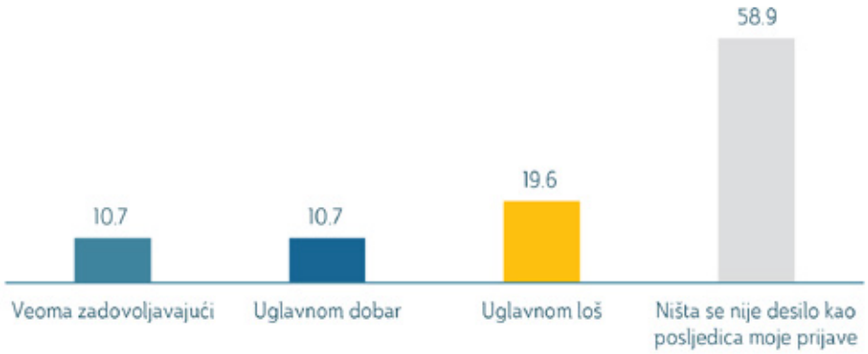
Grafikon 12 Ako jeste prijavili. Kome ste prijavili? Na uzorku; u % n34

Ispitanici koji su prijavili diskriminaciju u najvećem broju slučajeva obraćali su se nadležnim osobama ili institucijama, dok je znatno manji dio pomoć i podršku potražio prvenstveno od roditelja, staratelja ili drugih bliskih osoba.

Ovakva distribucija odgovora pokazuje da se mladi, kada donesu odluku da prijave diskriminaciju, uglavnom opredjeljuju za formalne mehanizme zaštite, odnosno obraćanje institucijama koje su nadležne za postupanje u ovakvim situacijama. Obraćanje članovima porodice ili drugim bliskim osobama prisutno je u manjoj mjeri i predstavlja rjeđi izbor među ispitanicima koji su imali iskustvo prijavljivanja diskriminacije.

Grafikon 13 Kakav je bio ishod prijave? Na uzorku; u %. n56

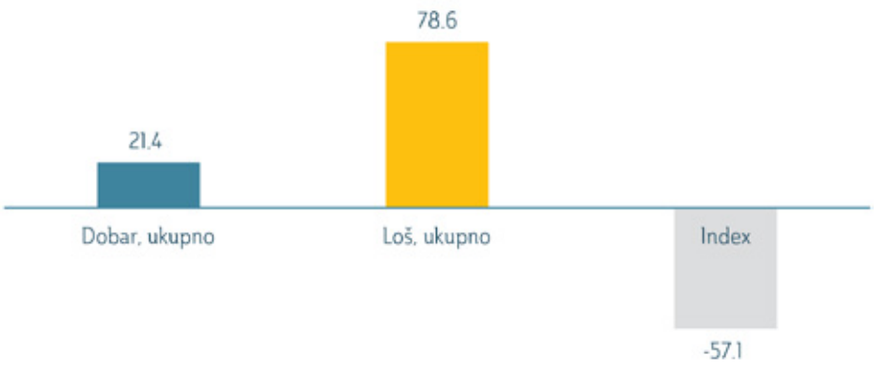

Među mladima koji su prijavili diskriminaciju, najčešći odgovor bio je da njihova prijava nije dovela do bilo kakvih konkretnih posljedica. Više od polovine ispitanika navelo je da se nakon prijave ništa nije promijenilo, što predstavlja dominantno iskustvo unutar ove grupe.

Istovremeno, dio ispitanika ocijenio je da je ishod prijave uglavnom bio loš, dok je znatno manji broj naveo da je reakcija institucija bila dobra ili veoma zadovoljavajuća. Pozitivna iskustva prijavljivanja, prema odgovorima ispitanika, prisutna su znatno rjeđe od negativnih.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da među mladima koji su se odlučili da prijave diskriminaciju preovladava percepcija da prijava nije proizvela očekivanu institucionalnu reakciju niti dovela do konkretnog ishoda.

Grafikon 13.1 Kakav je bio ishod prijave? Na uzorku; u %

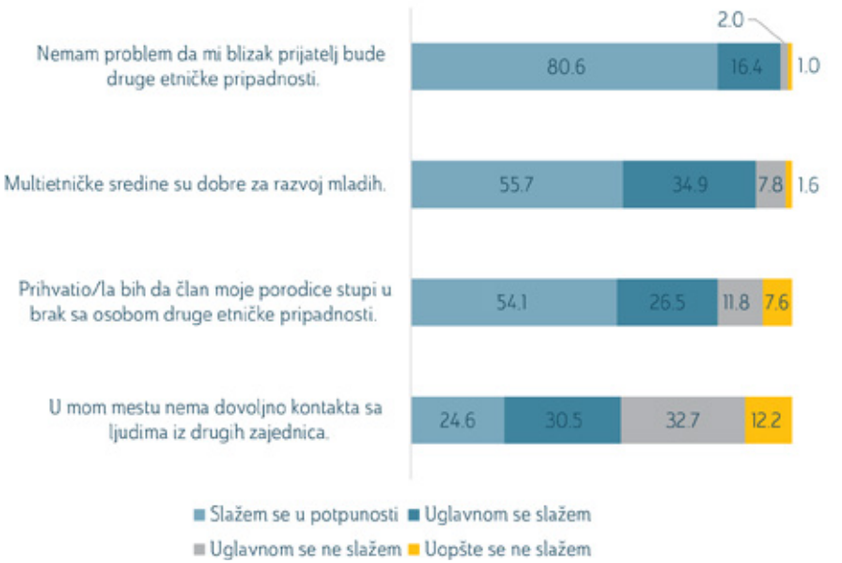

lako je prijavu diskriminacije podnio relativno mali broj onih koji su lično doživjeli diskriminaciju, iskustva onih koji jesu prijavili ukazuju na izrazito nepovoljne ishode. Tek nešto više od petine ispitanika koji su podnijeli prijavu ocjenjuje da je njen ishod bio pozitivan, dok gotovo četiri petine smatra da prijava nije dovela do zadovoljavajućeg rezultata. Indeks od -57,1 potvrđuje izrazito negativnu ocjenu ishoda prijavljivanja.

Ovakav nalaz logično se nadovezuje na prethodne rezultate istraživanja. Mladi u velikoj mjeri smatraju da institucije ne reaguju adekvatno na diskriminaciju, a među najčešće navođenim razlozima za neprijavljivanje dominira uvjerenje da prijava „nema svrhe". Istovremeno, među onima koji su ipak odlučili da prijave diskriminaciju, preovlađuje utisak da prijava nije proizvela željene efekte. Ovi nalazi međusobno se dopunjuju i ukazuju na obrazac u kome ograničeno poverenje u institucionalnu zaštitu nije zasnovano samo na percepciji, već i na konkretnim iskustvima dijela mladih koji su prošli kroz postupak prijavljivanja.

Posmatrano zajedno, rezultati sugerišu da efikasnost institucionalnog odgovora predstavlja jedan od ključnih izazova u borbi protiv diskriminacije. Pored podsticanja mladih da prijavljuju slučajeve diskriminacije, podjednako je važno obezbijediti da prijave budu blagovremeno razmotrene, da imaju vidljive ishode i da doprinesu jačanju povjerenja u mehanizme zaštite. Takav pristup mogao bi predstavljati važan preduslov za povećanje spremnosti mladih da u budućnosti prijavljuju diskriminaciju i koriste postojeće mehanizme zaštite.

Grafikon 14 U kojoj mjeri se slažete sa sledećim stavovima. Na uzorku; u %

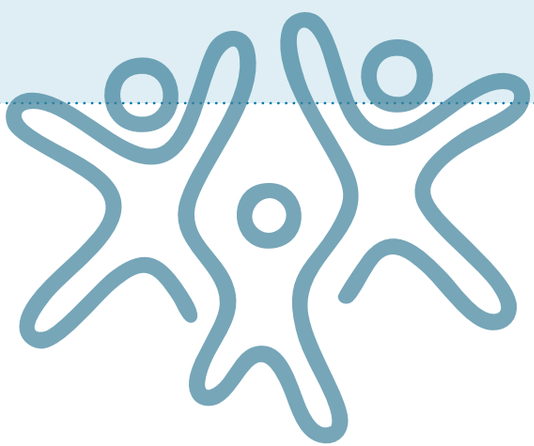
Ovo pitanje ne ispituje direktno diskriminaciju, već socijalnu distancu, otvorenost prema različitostima i percepciju multietničkog okruženja.

Ispitanici su iskazali visok stepen otvorenosti prema životu i odnosima sa pripadnicima drugih etničkih zajednica. Najizraženije slaganje zabilježeno je sa tvrdnjom da nemaju problem da im blizak prijatelj bude druge etničke pripadnosti, što ukazuje na veoma visok nivo prihvatanja različitosti u neposrednim prijateljskim odnosima.

Veoma pozitivni stavovi zabilježeni su i kada je riječ o percepciji multietničkih sredina. Velika većina mladih smatra da multietničko okruženje pozitivno doprinosi razvoju mladih, dok se samo mali broj ispitanika sa ovim stavom ne slaže. Slično tome, većina ispitanika navodi da bi prihvatila da član njihove porodice stupi u brak sa osobom druge etničke pripadnosti, što dodatno potvrđuje izraženu otvorenost prema međunacionalnim odnosima i prihvatanju različitosti u privatnoj sferi.

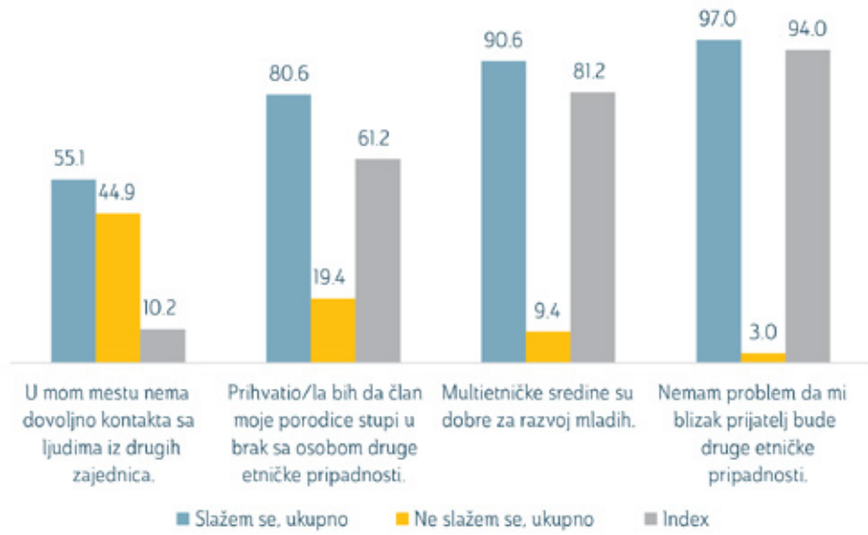
Za razliku od prethodnih tvrdnji, stavovi o tome da u njihovom mjestu nema dovoljno kontakta sa ljudima iz drugih zajednica znatno su podijeljeni. Dok dio mladih smatra da su takvi kontakti nedovoljno zastupljeni, gotovo podjednak broj ispitanika ne dijeli takvo mišljenje, što ukazuje na različita iskustva i percepcije u zavisnosti od sredine u kojoj žive.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da među mladima preovladavaju pozitivni stavovi prema međuetničkim odnosima, prihvatanju različitosti i vrijednosti života u multietničkom okruženju, dok se procjene o stvarnim mogućnostima za kontakte sa pripadnicima drugih zajednica razlikuju od sredine do sredine.

Grafikon 14.1 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

Rezultati pokazuju da među mladima preovlađuju izraženo pozitivni stavovi prema međunacionalnim odnosima i životu u multietničkom okruženju. Najveći stepen saglasnosti zabilježen je sa tvrdnjom da ispitanici nemaju problem da im blizak prijatelj bude druge etničke pripadnosti, što potvrđuje i ubedljivo najviši indeks (94,0). Veoma visok nivo saglasnosti prisutan je i sa stavom da su multietničke sredine dobre za razvoj mladih (indeks 81,2), kao i sa spremnošću da prihvate da član njihove porodice stupi u brak sa osobom druge etničke pripadnosti (indeks 61,2). Ovi nalazi ukazuju da mladi u velikoj meri prihvataju različitosti i pokazuju otvorenost prema bliskim međuljudskim odnosima sa pripadnicima drugih etničkih zajednica.

Istovremeno, nešto više od polovine ispitanika smatra da u njihovom mjestu nema dovoljno kontakata među ljudima iz različitih zajednica. Iako je saglasnost sa ovom tvrdnjom znatno slabije izražena nego kod ostalih stavova (indeks 10,2), ona ukazuje da dio mladih prepoznaje ograničene mogućnosti za svakodnevnu interakciju i međusobno upoznavanje.

Posmatrano zajedno, nalazi sugerišu da među mladima postoji visok stepen prihvatanja etničke različitosti i spremnosti za uspostavljanje bliskih odnosa sa pripadnicima drugih zajednica, dok se istovremeno uočava percepcija da takvih kontakata u svakodnevnom životu nema dovoljno. Drugim rečima, rezultati pokazuju da prepreke međusobnom povezivanju mladih nisu prvenstveno posljedica njihovih ličnih stavova, već pre ograničenih prilika za međusobnu komunikaciju i zajedničke aktivnosti. Ovaj nalaz predstavlja važan kontekst za razumijevanje kasnijih rezultata istraživanja koji se odnose na uticaj prošlih

sukoba, društvene podjele i mogućnosti za izgradnju međusobnog povjerenja među mladima.

Grafikon 14.2 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

Indeksi ukazuju da među mladima postoji veoma visok stepen otvorenosti prema međunacionalnim odnosima i prihvatanju različitosti, ali istovremeno i izvjesna kritičnost prema društvenom okruženju u kojem žive. Razlike u vrijednostima indeksa jasno pokazuju da se stavovi značajno razlikuju u zavisnosti od toga da li se odnose na lična iskustva ili na procjenu lokalne zajednice.

Najniži indeks zabilježen je kod stava da u mjestu u kojem živi nema dovoljno kontakata sa pripadnicima drugih zajednica. Relativno niska vrijednost ovog pokazatelja govori da su mišljenja mladih po ovom pitanju prilično podijeljena. Dio ispitanika smatra da su međusobni kontakti nedovoljni, dok drugi deo procjenjuje da takvih kontakata ima dovoljno, što ukazuje na različita iskustva mladih u različitim lokalnim sredinama.

Sa druge strane, svi ostali stavovi beleže izrazito visoke indekse, što govori o veoma snažnom konsenzusu među mladima. Visok indeks spremnosti da prihvate brak člana porodice sa osobom druge etničke pripadnosti ukazuje da su međunacionalni odnosi u privatnoj sferi uglavnom prihvaćeni, dok još više vrednosti indeksa za stav da su multietničke sredine dobre za razvoj mladih potvrđuju široko rasprostranjeno uverenje da različitost predstavlja društvenu vrednost i razvojni potencijal.

Najvišu vrijednost indeksa bilježi stav da ispitanici nemaju problem da im blizak prijatelj bude druge etničke pripadnosti. Ovakav rezultat ukazuje na gotovo jednoglasan stav mladih i predstavlja najsnažniji pokazatelj njihove otvorenosti prema neposrednim međuljudskim odnosima sa pripadnicima drugih etničkih zajednica.

Posmatrano u cjelini, indeksi pokazuju da među mladima postoji izrazito pozitivan vrjednosni okvir kada je riječ o prihvatanju etničke različitosti. Istovremeno, činjenica da je jedino procjena učestalosti kontakata između zajednica znatno niža od ostalih pokazatelja sugeriše da problem, prema mišljenju mladih, nije u spremnosti za prihvatanje različitosti, već u tome što prilika za međusobnu komunikaciju i povezivanje nema dovoljno. Ovakav nalaz dodatno je u skladu sa prethodnim rezultatima istraživanja, koji su pokazali da mladi multietničnost prepoznaju kao društvenu vrijednost i da uglavnom izražavaju pozitivne stavove prema pripadnicima drugih etničkih grupa.

Grafikon 15 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

Ovo pitanje se direktno odnosi na jedan od ciljeva projekta – razumijevanje faktora koji utiču na društvenu koheziju, pomirenje i međugeneracijski prenos stavova.

Rezultati pokazuju da među mladima preovladava uvjerenje da nasljeđe ratova iz devedesetih godina i dalje ima uticaj na međusobne odnose mladih u regionu. Većina ispitanika slaže se sa tvrdnjom da posljedice prošlih sukoba nijesu u potpunosti prevaziđene i da se njihov uticaj i dalje osjeća u svakodnevnim odnosima među mladima.

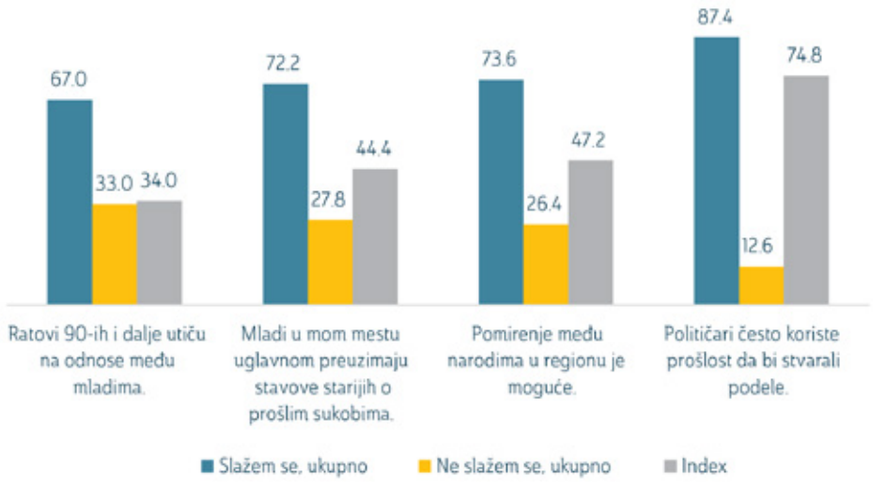
Istovremeno, uprkos prepoznavanju dugoročnih posljedica prošlosti, većina ispitanika smatra da je pomirenje među narodima u regionu moguće. Ovakvi odgovori ukazuju da mladi, iako svjesni postojanja naslijeđenih podjela, ipak zadržavaju optimizam kada je riječ o mogućnosti izgradnje boljih međunacionalnih odnosa u budućnosti.

Većina mladih takođe smatra da njihova generacija u značajnoj mjeri preuzima stavove starijih o prošlim sukobima, što ukazuje na percepciju da se društveni narativi i vrijednosti prenose između generacija i nastavljaju da oblikuju stavove mladih.

Najizraženije slaganje zabilježeno je sa tvrdnjom da političari često koriste prošlost kako bi stvarali društvene podjele. Ovakav stav dijeli ubjedljiva većina ispitanika, dok se tek manji broj mladih sa njim ne slaže.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da mladi prepoznaju snažan uticaj istorijskog nasljeđa i političkog diskursa na međuljudske odnose, ali istovremeno izražavaju uvjerenje da je pomirenje među narodima moguće, što predstavlja važan pokazatelj njihove spremnosti da budu dio društva zasnovanog na saradnji, međusobnom razumijevanju i prevazilaženju prošlih podjela.

Grafikon 15.1 U kojoj mjeri se slažete sa sledećim stavovima. Na uzorku; u %

Rezultati pokazuju da mladi u velikoj mjeri prepoznaju da prošlost i dalje oblikuje međunacionalne odnose u regionu, ali istovremeno iskazuju optimizam kada je riječ o mogućnosti njihovog unaprjeđenja u budućnosti. Dvije trećine ispitanika smatra da ratovi devedesetih godina i dalje utiču na odnose među mladima (indeks 34,0), dok još veći procenat vjeruje da mladi u njihovoj sredini u značajnoj mjeri preuzimaju stavove starijih generacija o prošlim sukobima (indeks 44,4). Ovi nalazi ukazuju da se istorijske podjele i narativi i dalje prenose među generacijama i predstavljaju važan faktor u oblikovanju stavova mladih.

Istovremeno, gotovo tri četvrtine ispitanika smatra da je pomirenje među narodima u regionu moguće (indeks 47,2). Ovakav rezultat pokazuje da

prepoznavanje posljedica prošlih sukoba ne znači i odsustvo vjere u mogućnost njihovog prevazilaženja. Naprotiv, mladi istovremeno iskazuju svijest o postojećim izazovima i uvjerenje da je izgradnja boljih međusobnih odnosa ostvariva.

Posebno je izražen stav da politički akteri koriste prošlost za produbljivanje društvenih podjela. Sa ovom tvrdnjom saglasna je velika većina ispitanika, što potvrđuje i visok indeks (74,8), jedan od najviših u ovom dijelu istraživanja. To ukazuje da mladi uzroke održavanja društvenih tenzija u velikoj mjeri vide u savremenom političkom diskursu, a ne isključivo u nasleđu prošlih događaja.

Posmatrano zajedno sa prethodnim nalazima, dobija se zanimljiva slika. Iako mladi smatraju da ratovi i dalje utiču na međusobne odnose i da se stavovi o prošlosti često prenose sa starijih generacija, istovremeno pokazuju visok stepen prihvatanja etničke različitosti, spremnost za bliske odnose sa pripadnicima drugih etničkih zajednica i uvjerenje da je pomirenje moguće. Ovi rezultati sugerišu da među mladima postoji značajan potencijal za izgradnju tolerantnijih i otvorenijih međunacionalnih odnosa, uprkos svijesti o postojanju istorijskih i političkih podjela. Upravo zbog toga, jačanje međusobnih kontakata, dijaloga i zajedničkih aktivnosti mladih može predstavljati važan mehanizam za prevazilaženje naslijeđenih stereotipa i izgradnju dugoročnog povjerenja među zajednicama.

Grafikon 15.2 U kojoj meri se slažete sa sledećim stavovima. Na uzorku; u %

Vrijednosti indeksa pokazuju da među mladima postoji široko rasprostranjeno uvjerenje da prošlost i dalje značajno oblikuje međunacionalne odnose, ali i da istovremeno postoji izražen optimizam kada je riječ o mogućnosti pomirenja u regionu. Indeksi ukazuju da o ovim pitanjima ne postoji podjednako snažan konsenzus, već da se intenzitet saglasnosti razlikuje u zavisnosti od konkretnog stava.

Najniži indeks zabilježen je kod stava da ratovi devedesetih godina i dalje utiču na odnose među mladima. Iako većina ispitanika dijeli ovo mišljenje, relativno umjerena vrijednost indeksa pokazuje da među mladima ipak postoje različita viđenja stepena u kojem prošli sukobi i danas oblikuju njihove međusobne odnose.

Nešto viši indeks bilježi stav da mladi uglavnom preuzimaju mišljenja starijih generacija o prošlim sukobima, što ukazuje na izraženiju saglasnost da se narativi o prošlosti i dalje prenose između generacija. Slično tome, pozitivan i relativno visok indeks mogućnosti pomirenja pokazuje da, uprkos svijesti o nasljeđu prošlih konflikata, među mladima preovlađuje uvjerenje da su bolji međunacionalni odnosi ostvarivi.

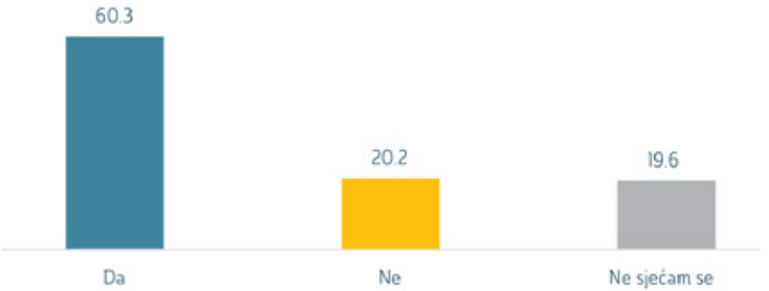
Najviši indeks u ovom bloku odnosi se na stav da političari često koriste prošlost kako bi stvarali podjele. Ovakva vrijednost ukazuje na veoma visok stepen saglasnosti među ispitanicima i predstavlja najsnažniji nalaz u okviru ovog pitanja. Za razliku od ostalih tvrdnji, gde su mišljenja nešto raznovrsnija, ovde postoji gotovo jedinstvena percepcija da politička instrumentalizacija prošlosti predstavlja važan faktor održavanja društvenih podjela.

Posmatrani zajedno, ovi nalazi ukazuju na složenu sliku stavova mladih. S jedne strane, oni prepoznaju da ratovi iz prošlosti i dalje ostavljaju trag u međusobnim odnosima i da se stavovi o tim događajima često prenose kroz porodicu i društveno okruženje. S druge strane, izraženo vjeruju da je pomirenje moguće, pri čemu najveću prepreku ne vide u samim mladima, već u kontinuiranom političkom korišćenju prošlosti za produbljivanje društvenih podjela. Ovakvi nalazi logično se nadovezuju na prethodni blok pitanja, u kojem su mladi iskazali veoma visok stepen prihvatanja etničke različitosti i izrazito pozitivne stavove prema multietničkom društvu, što sugeriše da spremnost za saradnju među mladima postoji, ali da je njen puni razvoj uslovljen širim društvenim i političkim kontekstom.

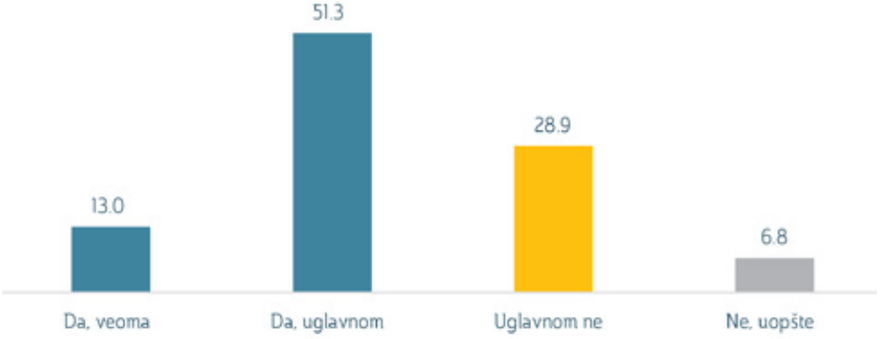
Grafikon 16 Da li ste u školi učili o ljudskim pravima? Na uzorku; u %

U pogledu obrazovanja o ljudskim pravima, rezultati pokazuju da većina mladih navodi da je tokom školovanja imala priliku da uči o ovoj temi. Ipak, značajan dio ispitanika navodi da takav sadržaj nije bio zastupljen u njihovom obrazovanju ili da se ne sjeća da je o ljudskim pravima učio u školi. Ovakvi nalazi ukazuju da obrazovanje o ljudskim pravima još uvijek nije ujednačeno niti dovoljno prepoznatljivo među svim mladima.

Činjenica da relativno veliki broj ispitanika nije siguran da li je o ovoj temi učio može ukazivati na to da su sadržaji obrađivani usputno, bez većeg praktičnog značaja ili dovoljno snažnog utiska. To otvara prostor za unapređenje formalnog obrazovanja kroz sistematičnije i sadržajnije uključivanje tema ljudskih prava, jednakosti, tolerancije i zabrane diskriminacije, kako bi mladi stekli ne samo osnovna znanja, već i razvili sposobnost da prepoznaju i adekvatno reaguju na različite oblike diskriminacije.

Grafikon 17 Koliko poznajete načine, zakone i/ili mehanizme zaštite od diskriminacije? Na uzorku; u %

Mladi u najvećoj mjeri procjenjuju da su upoznati sa načinima, zakonima i mehanizmima zaštite od diskriminacije, pri čemu većina smatra da ih poznaje uglavnom, dok manji dio navodi da ih poznaje veoma dobro. Istovremeno, značajan broj ispitanika ocjenjuje da nema dovoljno znanja o dostupnim mehanizmima zaštite, bilo zato što ih uglavnom ne poznaje ili uopšte nije upoznat sa njima.

Ovakvi rezultati ukazuju da, iako među mladima postoji određeni nivo informisanosti o zaštiti od diskriminacije, njihovo znanje nije u potpunosti razvijeno niti dovoljno sigurno. Činjenica da tek manji broj ispitanika izražava visok stepen poznavanja zakonskih i institucionalnih mehanizama sugeriše da postoji prostor za dodatno unapređenje informisanosti i edukacije. Jačanje znanja o pravima, procedurama zaštite i institucijama kojima se mladi mogu obratiti može doprinijeti većem osjećaju sigurnosti, ali i spremnosti da reaguju u situacijama kada se diskriminacija dogodi.

Grafikon 17.1 Koliko poznajete načine, zakone i/ili mehanizme zaštite od diskriminacije? Na uzorku; u %

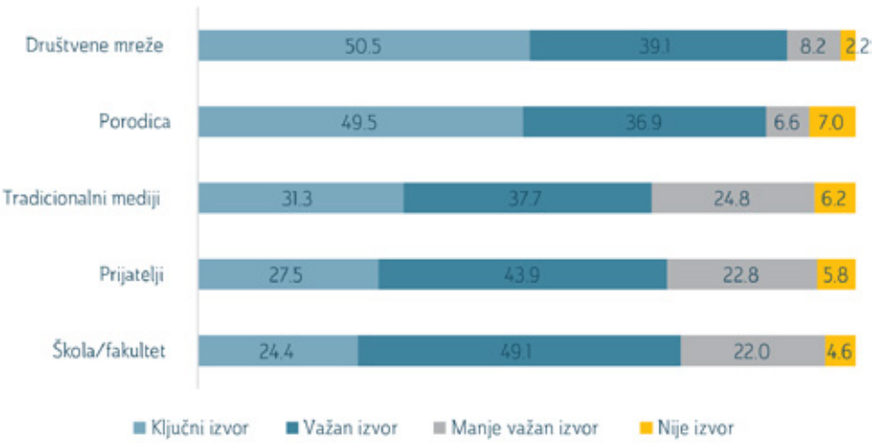

Rezultati pokazuju da većina mladih smatra da poznaje načine, zakone i mehanizme zaštite od diskriminacije. Gotovo dvije trećine ispitanika navodi da je upoznato sa postojećim mehanizmima zaštite, dok nešto više od trećine procjenjuje da o njima nema dovoljno znanja. Indeks od 28,5 ukazuje da je ukupna informisanost izraženija od neinformisanosti, ali i da postoji značajan prostor za njeno unapređenje.

Posmatrano zajedno sa prethodnim nalazima, može se uočiti zanimljiv obrazac. Iako većina mladih smatra da poznaje mehanizme zaštite od diskriminacije, znatno manji broj onih koji su diskriminaciju doživjeli odlučuje da je prijavi. Pored toga, među razlozima za neprijavljivanje najčešće se navodi uvjerenje da prijava nema svrhe, dok iskustva onih koji su prijavili diskriminaciju pokazuju da ishodi prijava uglavnom nisu bili zadovoljavajući. To ukazuje da sama informisanost o postojećim mehanizmima nije dovoljna da podstakne njihovo korišćenje.

Ovi nalazi sugerišu da poznavanje zakona i procedura predstavlja važan, ali ne i jedini preduslov za efikasnu zaštitu od diskriminacije. Podjednako važni činioci jesu povjerenje u institucije, uvjerenje da će prijava dovesti do konkretnih rezultata i iskustvo da institucije reaguju pravovremeno i nepristrasno. Zbog toga unapređenje institucionalnog odgovora i veća vidljivost uspešno riješenih slučajeva mogu biti jednako važni kao i dalje informisanje mladih o njihovim pravima i dostupnim mehanizmima zaštite.

Grafikon 18 U kojoj mjeri smatrate da je ono što je navedeno - izvor informacija o temama koje se tiču diskriminacije. Na uzorku; u %

Ovo pitanje veoma dobro pokazuje odakle mladi najčešće formiraju svoja znanja i stavove o diskriminaciji. Rezultati ukazuju da se kao najvažniji izvori informacija izdvajaju društvene mreže i porodica, koje najveći broj mladih prepoznaje kao ključne ili važne izvore informacija o ovoj temi. To govori da se znatan dio informisanja odvija kroz neformalne kanale i svakodnevno okruženje, a ne isključivo kroz formalni obrazovni sistem ili institucionalne izvore.

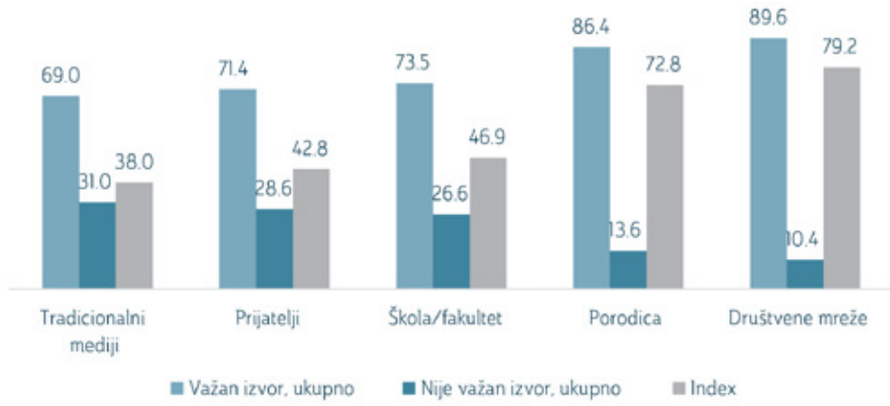
Škola i fakultet takođe imaju značajnu ulogu, budući da ih većina ispitanika vidi kao važan ili ključni izvor informacija. Iako je njihov doprinos prepoznat, rezultati pokazuju da obrazovne ustanove ipak nisu primarni izvor informisanja, već da se nalaze iza porodice i društvenih mreža po značaju koji im mladi pridaju.

Sličan obrazac uočava se i kod prijatelja i tradicionalnih medija. Ovi izvori imaju važnu ulogu u informisanju mladih, ali se nešto češće doživljavaju kao dopunski nego kao osnovni izvori znanja o diskriminaciji. Istovremeno, relativno mali broj ispitanika navodi da bilo koji od ponuđenih izvora uopšte nema ulogu u informisanju, što ukazuje da mladi informacije o ovoj temi dobijaju iz različitih međusobno povezanih kanala.

Posmatrano u celini, rezultati sugerišu da su neformalni izvori informisanja, prije svega društvene mreže i porodica, trenutno dominantni u oblikovanju znanja mladih o diskriminaciji. Istovremeno, značaj škole, prijatelja i medija pokazuje da informisanje mladih nije vezano za jedan kanal, već predstavlja kombinaciju formalnih i neformalnih izvora, što ukazuje na potrebu da se poruke o ljudskim pravima i zaštiti od diskriminacije usklađeno razvijaju kroz sve ove društvene sfere.

Grafikon 18.1 U kojoj mjeri smatrate da je ono što je navedeno - izvor informacija o temama koje se tiču diskriminacije. Na uzorku; u %

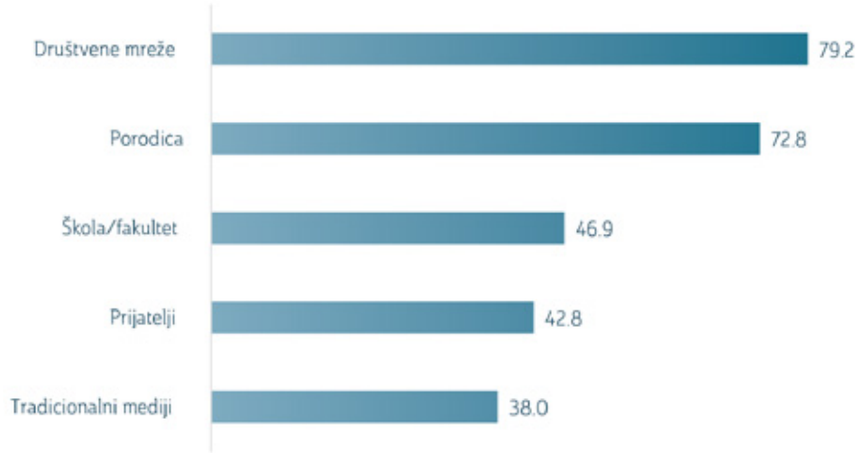

Rezultati pokazuju da mladi informacije o diskriminaciji dobijaju iz više različitih izvora, pri čemu se kao najvažniji izdvajaju društvene mreže i porodica. Gotovo devet od deset ispitanika smatra da su društvene mreže važan izvor informacija o temama koje se odnose na diskriminaciju, što potvrđuje i najviši indeks (79,2). Neposredno iza njih nalazi se porodica (indeks 72,8), dok se škola i fakultet, prijatelji i tradicionalni mediji takođe prepoznaju kao značajni izvori informisanja, iako sa nešto nižim vrijednostima indeksa.

Ovakvi rezultati ukazuju da se formiranje stavova mladih o diskriminaciji odvija kroz kombinaciju formalnih i neformalnih kanala informisanja. Posebno je značajno što, pored porodice i obrazovnog sistema, veoma važnu ulogu imaju i društvene mreže, koje predstavljaju dominantan komunikacioni prostor mladih i jedan od glavnih izvora informacija o društvenim temama.

Nalazi se u velikoj mjeri nadovezuju na prethodna pitanja. Većina ispitanika navela je da je tokom školovanja učila o ljudskim pravima, dok gotovo dve trećine smatra da poznaje zakone i mehanizme zaštite od diskriminacije. Istovremeno, činjenica da društvene mreže imaju najveći značaj kao izvor informacija sugeriše da se znanja i stavovi mladih ne oblikuju isključivo kroz formalno obrazovanje, već u velikoj meri i kroz digitalni prostor, kao i kroz neposredno porodično okruženje.

Ovakva struktura izvora informisanja ima važne praktične implikacije. Ukoliko je cilj povećanje znanja mladih o ljudskim pravima, diskriminaciji i dostupnim mehanizmima zaštite, aktivnosti usmjerene isključivo na obrazovne ustanove vjerovatno neće biti dovoljne. Rezultati upućuju na potrebu da se edukativne kampanje i informativni sadržaji istovremeno razvijaju kroz škole, ali i kroz digitalne platforme i društvene mreže, uz uključivanje porodice kao jednog od važnih aktera u procesu formiranja stavova mladih.

Grafikon 18.2 U kojoj mjeri smatrate da je ono što je navedeno - izvor informacija o temama koje se tiču diskriminacije. Na uzorku; u %

Vrijednosti indeksa pokazuju da mladi informacije o diskriminaciji ne usvajaju podjednako iz svih izvora, već između njih postoje jasno izražene razlike. Indeksi ukazuju da najveći značaj imaju neposredno društveno okruženje i digitalni mediji, dok formalni izvori informisanja zauzimaju nešto manje istaknuto mesto.

Najniži indeks zabilježen je kod tradicionalnih medija, što ukazuje da oni, iako se i dalje prepoznaju kao relevantan izvor informacija, imaju najmanji uticaj u odnosu na ostale posmatrane izvore. Nešto viši indeks imaju prijatelji, što pokazuje da vršnjačko okruženje predstavlja važan kanal za razmjenu informacija i formiranje stavova o diskriminaciji.

Škola i fakultet ostvaruju još viši indeks, što govori da obrazovne ustanove imaju značajnu ulogu u informisanju mladih o ovim temama. Ipak, njihova uloga je i dalje manje izražena od uticaja porodice i društvenih mreža, koje se izdvajaju kao dva dominantna izvora informacija.

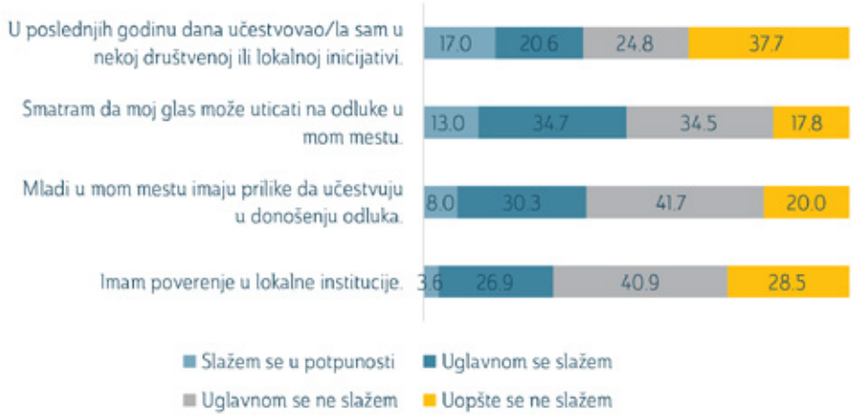
Posebno visoke vrijednosti indeksa bilježe porodica i društvene mreže, pri čemu društvene mreže ostvaruju najviši indeks u ovom pitanju. Ovakav nalaz ukazuje na veoma visok stepen saglasnosti među mladima da upravo digitalni prostor danas predstavlja najvažniji kanal putem kojeg dolaze do informacija i formiraju stavove o diskriminaciji, dok porodica zadržava snažnu ulogu u prenošenju vrijednosti i oblikovanju pogleda na društvena pitanja.

Ovi rezultati mogu se povezati sa drugim nalazima istraživanja. S jedne strane, mladi društvene mreže prepoznaju kao najvažniji izvor informacija, ali su ih istovremeno, u prethodnim pitanjima, ocijenili i kao mjesto na kojem se

diskriminacija najčešće ispoljava. To ukazuje na dvostruku ulogu digitalnog prostora – on predstavlja istovremeno glavni kanal informisanja, ali i okruženje u kojem su mladi najčešće izloženi diskriminatornim sadržajima i ponašanju. Sa druge strane, relativno visok indeks škole i fakulteta potvrđuje da obrazovni sistem ima važan potencijal za razvoj znanja o ljudskim pravima i nediskriminaciji, ali rezultati drugih pitanja pokazuju da taj potencijal još uvek nije u potpunosti iskorišćen. Zbog toga se može zaključiti da upravo kombinacija obrazovanja, porodičnog okruženja i odgovornijeg digitalnog prostora predstavlja jedan od ključnih preduslova za unapređenje informisanosti i izgradnju tolerantnijih stavova među mladima.

Grafikon 19 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

Mladima u značajnoj mjeri nedostaje osećaj da imaju stvarni uticaj na procese odlučivanja u svojoj lokalnoj zajednici. Najveći dio ispitanika ne vjeruje lokalnim institucijama, dok je povjerenje iskazao znatno manji broj mladih. Ovakvi nalazi ukazuju da se institucije među mladima ne doživljavaju kao dovoljno otvorene, dostupne i odgovorne prema njihovim potrebama i interesima.

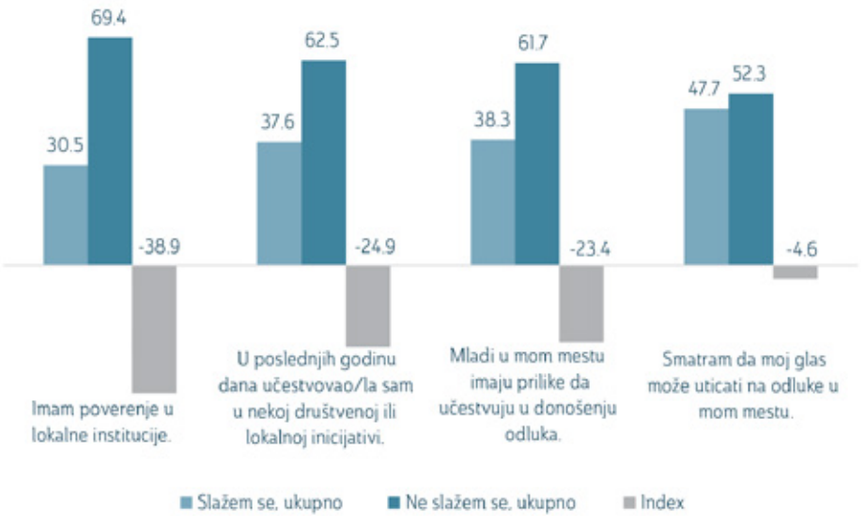
Slična slika prisutna je i kada je riječ o mogućnostima učešća u donošenju odluka. Većina mladih smatra da u njihovoj sredini nema dovoljno prilika da aktivno učestvuju u procesima koji se tiču lokalne zajednice, dok tek manji dio ocjenjuje da takve mogućnosti postoje. To ukazuje na izražen osjećaj isključenosti iz javnog života i ograničen prostor za participaciju mladih.

Kada procjenjuju sopstveni uticaj, stavovi su nešto umjereniji. Iako dio ispitanika vjeruje da njihov glas može imati određeni uticaj na odluke u mjestu u kojem žive, i dalje preovlađuje uvjerenje da pojedinačni glas mladih nema dovoljno značaja. Ovakva percepcija može doprinijeti smanjenju motivacije za aktivnije uključivanje u društvene procese.

Istovremeno, rezultati pokazuju da je društveni i građanski angažman mladih relativno nizak. Većina ispitanika navodi da tokom prethodne godine nije učestvovala u društvenim ili lokalnim inicijativama, dok je aktivno učešće prijavio manji dio mladih. To ukazuje da, pored ograničenog povjerenja u institucije i osjećaja nedovoljnog uticaja, postoji i nizak nivo praktičnog uključivanja mladih u aktivnosti lokalne zajednice.

U cjelini posmatrano, nalazi ukazuju da mladi svoju ulogu u lokalnoj zajednici uglavnom doživljavaju kao pasivnu. Dominira utisak da institucije nisu dovoljno otvorene prema mladima, da mogućnosti za učešće nisu razvijene u mjeri u kojoj bi trebalo i da individualni angažman rijetko dovodi do vidljivih promjena. Ovakva percepcija predstavlja važan izazov za razvoj aktivnog građanstva i participacije mladih, posebno imajući u vidu da upravo osjećaj uvažavanja i mogućnosti da se utiče na odluke predstavlja jedan od osnovnih preduslova za njihovo dugoročnije društveno angažovanje.

Grafikon 19.1 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

Rezultati ukazuju na izražen osjećaj ograničene društvene i građanske uključenosti mladih u lokalnim zajednicama. Nijedan od ponuđenih stavova nije dobio pretežno pozitivnu ocjenu, a svi indeksi imaju negativne vrijednosti, što govori da među mladima preovlađuje kritičan odnos prema mogućnostima učešća u društvenom životu i funkcionisanju lokalnih institucija.

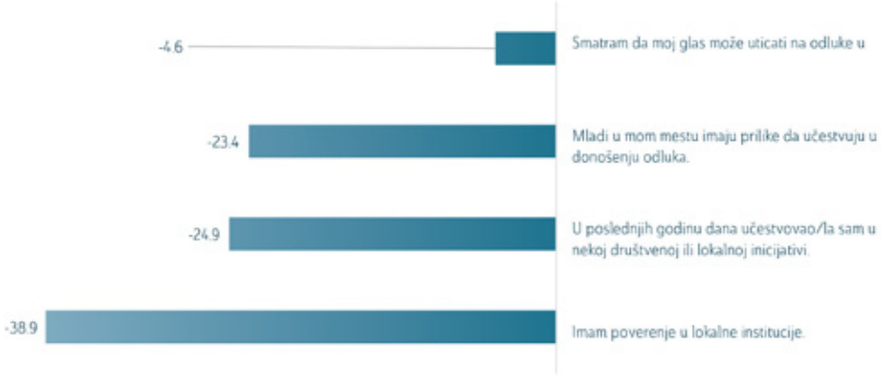
Najizraženije negativne ocjene odnose se na povjerenje u lokalne institucije. Tek manji dio ispitanika iskazuje povjerenje u njihov rad, dok većina navodi suprotan stav, što potvrđuje i najniži indeks (-38,9). Ovakav nalaz u potpunosti je u skladu sa prethodnim rezultatima istraživanja, prema kojima većina mladih smatra da institucije ne reaguju adekvatno na diskriminaciju, kao i sa nalazima koji pokazuju da prijavljivanje diskriminacije rijetko dovodi do zadovoljavajućih ishoda. Posmatrano zajedno, ovi rezultati ukazuju na relativno nizak nivo institucionalnog povjerenja među mladima.

Slična percepcija prisutna je i kada je riječ o mogućnostima aktivnog učešća. Većina ispitanika smatra da mladi u njihovoj sredini nemaju dovoljno prilika da učestvuju u donošenju odluka, dok još manji broj navodi da je tokom prethodne godine bio uključen u neku društvenu ili lokalnu inicijativu. Ovakvi nalazi ukazuju da formalni i neformalni mehanizmi participacije nisu dovoljno razvijeni ili nisu dovoljno dostupni mladima.

Nešto uravnoteženiji rezultat dobija tvrdnja da sopstveni glas može uticati na odluke u lokalnoj zajednici. Iako je i ovde zabilježen blago negativan indeks (-4,6), razlika između pozitivnih i negativnih odgovora znatno je manja nego kod ostalih tvrdnji. To sugeriše da među mladima ipak postoji određeni potencijal za građanski angažman, ali da on nije praćen odgovarajućim mogućnostima za stvarno uključivanje u procese odlučivanja.

Ovi nalazi posebno dobijaju na značaju kada se povežu sa odgovorima na otvoreno pitanje o tome šta bi najviše doprinijelo većoj uključenosti mladih u lokalnoj zajednici. Mladi najčešće navode potrebu za većim učešćem u donošenju odluka, većim uvažavanjem njihovog mišljenja, kvalitetnijom komunikacijom sa institucijama i stvaranjem više prilika za aktivno uključivanje u život zajednice. Drugim riječima, rezultati pokazuju visok stepen podudarnosti između njihove procjene postojećeg stanja i onoga što prepoznaju kao ključne pravce za njegovo unapređenje. Ovakva dosljednost nalaza dodatno potvrđuje da mladi ne traže samo više aktivnosti namenjenih njima, već prije svega veći prostor za stvarno učešće i uticaj na odluke koje se neposredno tiču njihovog života.

Grafikon 19.2 U kojoj meri se slažete sa sledećim stavovima. Na uzorku; u %

Vrijednosti indeksa pokazuju da među mladima preovlađuje izražen osećaj distance prema lokalnim institucijama i mogućnostima aktivnog učešća u životu zajednice. Za razliku od prethodnih pitanja, u kojima su indeksi uglavnom bili pozitivni, ovde svi pokazatelji beleže negativne vrijednosti, što ukazuje da negativni stavovi preovlađuju nad pozitivnim.

Najizraženiji negativan indeks zabilježen je kod povjerenja u lokalne institucije. Ovakav rezultat ukazuje na vrlo nizak nivo institucionalnog povjerenja među mladima i potvrđuje nalaze iz prethodnih pitanja, u kojima su ispitanici ocijenili da institucije uglavnom ne reaguju adekvatno na diskriminaciju, kao i da prijavljivanje diskriminacije najčešće ne dovodi do zadovoljavajućeg ishoda. Posmatrani zajedno, ovi nalazi ukazuju da se nepovjerenje prema institucijama ne odnosi samo na njihov rad u oblasti diskriminacije, već predstavlja širi obrazac odnosa mladih prema lokalnim javnim institucijama.

Negativni indeksi zabeleženi su i kod procjene mogućnosti učešća mladih u donošenju odluka, kao i kod stvarnog učešća u društvenim i lokalnim inicijativama tokom prethodne godine. Ovakvi rezultati ukazuju da mladi uglavnom ne prepoznaju dovoljno prostora za aktivno uključivanje u procese odlučivanja, niti često učestvuju u inicijativama koje se odvijaju u njihovim lokalnim zajednicama. To je u skladu i sa odgovorima na otvoreno pitanje o tome šta bi doprinijelo većoj uključenosti mladih, gdje su među najčešćim predlozima upravo istaknuti veće uvažavanje mišljenja mladih, njihovo stvarno uključivanje u donošenje odluka i stvaranje više prilika za aktivno učešće u životu zajednice.

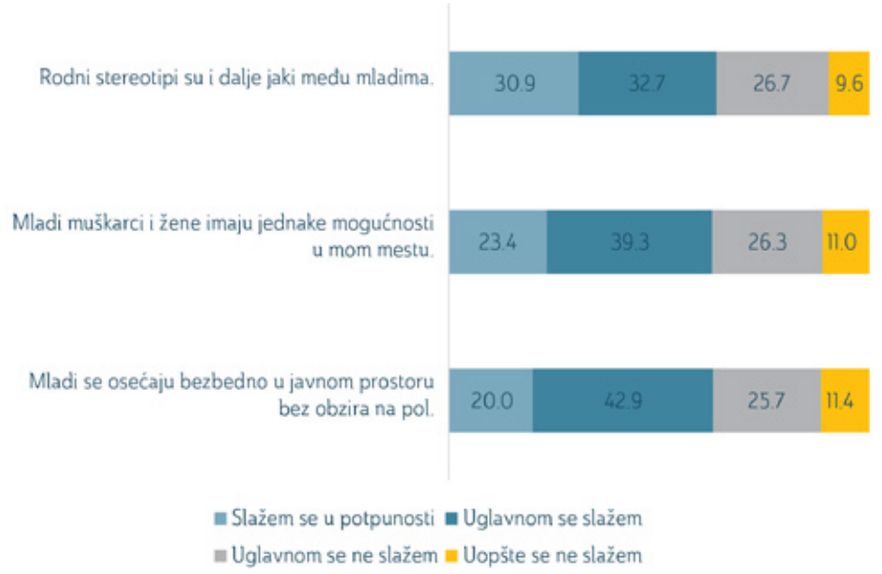
Najmanje negativan indeks zabilježen je kod stava da li sopstveni glas može uticati na odluke u mjestu u kojem mladi žive. Iako i ovde blago preovlađuju negativni stavovi, činjenica da je indeks znatno bliži neutralnoj vrijednosti nego kod ostalih pokazatelja sugeriše da dio mladih ipak vjeruje u mogućnost ličnog

uticaja. To može predstavljati važan razvojni potencijal, jer pokazuje da osećaj političke efikasnosti nije u potpunosti izgubljen, već da postoji prostor da se kroz veće uključivanje, otvoreniji rad institucija i stvarne mehanizme participacije dodatno ojača povjerenje i aktivno građansko učešće mladih.

Posmatrani u cjelini, ovi indeksi ukazuju na jedan od ključnih izazova identifikovanih ovim istraživanjem. Problem nije samo u niskom nivou povjerenja ili slabijoj participaciji pojedinačno, već u njihovoj međusobnoj povezanosti. Kada mladi ne veruju institucijama, smatraju da nemaju dovoljno prilika da učestvuju u odlučivanju i rijetko se uključuju u lokalne inicijative, stvara se začarani krug građanske pasivnosti koji može dodatno oslabiti njihovu povezanost sa lokalnom zajednicom i smanjiti spremnost da se aktivno angažuju u rješavanju društvenih problema. Upravo zbog toga, jačanje participacije mladih podrazumijeva istovremeno unaprjeđenje povjerenja u institucije, stvaranje stvarnih mogućnosti za učešće i pokazivanje da angažovanje mladih može imati vidljive i konkretne rezultate.

Grafikon 20 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

Percepcija mladih o rodnoj ravnopravnosti pokazuje da, uprkos prepoznavanju određenog napretka, i dalje postoje značajne rezerve u pogledu jednakosti i bezbjednosti. Kod sva tri ispitivana stava preovlađuju pozitivne ocjene, ali istovremeno značajan dio ispitanika izražava neslaganje, što ukazuje da iskustva i percepcije mladih nisu jednoznačne.

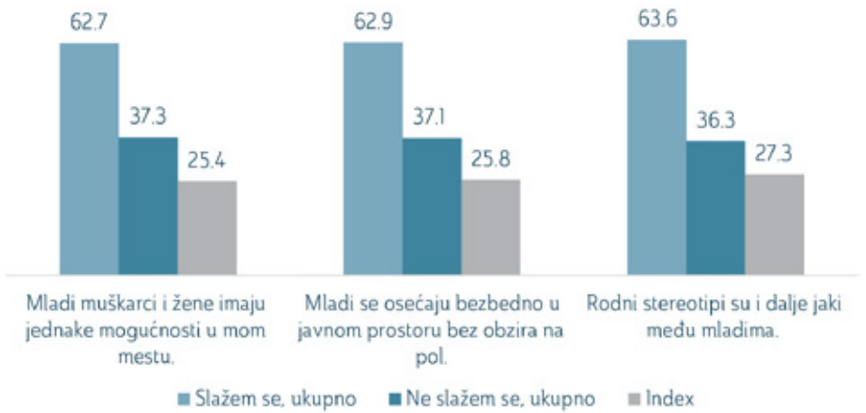
Većina ispitanika smatra da se mladi u njihovoj sredini uglavnom osjećaju bezbjedno u javnom prostoru, bez obzira na pol. Ipak, primjetan je i dio mladih koji ne dijeli takvo mišljenje, što ukazuje da osjećaj bezbjednosti nije podjednako prisutan među svim ispitanicima i da određeni broj mladih javni prostor ne doživljava kao potpuno sigurno okruženje.

Slično tome, većina mladih ocjenjuje da muškarci i žene imaju jednake mogućnosti u mjestu u kojem žive. Međutim, relativno izražen broj ispitanika smatra da takva jednakost nije u potpunosti ostvarena, što pokazuje da pitanje rodne ravnopravnosti i dalje ostaje tema oko koje postoje različita iskustva i percepcije.

Istovremeno, značajna većina ispitanika smatra da su rodni stereotipi i dalje snažno prisutni među mladima. Ovakav nalaz ukazuje da, čak i kada se procjenjuje da formalne mogućnosti postaju ravnopravnije, tradicionalni obrasci razmišljanja i očekivanja u vezi sa rodnim ulogama i dalje imaju važnu ulogu u svakodnevnim odnosima među mladima.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da mladi prepoznaju određene pomake kada je riječ o rodnoj ravnopravnosti i bezbjednosti, ali istovremeno smatraju da rodni stereotipi i dalje predstavljaju značajan društveni obrazac. To sugeriše da formalna jednakost i promjena društvenih stavova ne moraju nužno napredovati istim tempom, zbog čega pitanje rodnih normi i dalje ostaje važan izazov u procesu izgradnje inkluzivnijeg društvenog okruženja za mlade.

Grafikon 20.1 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

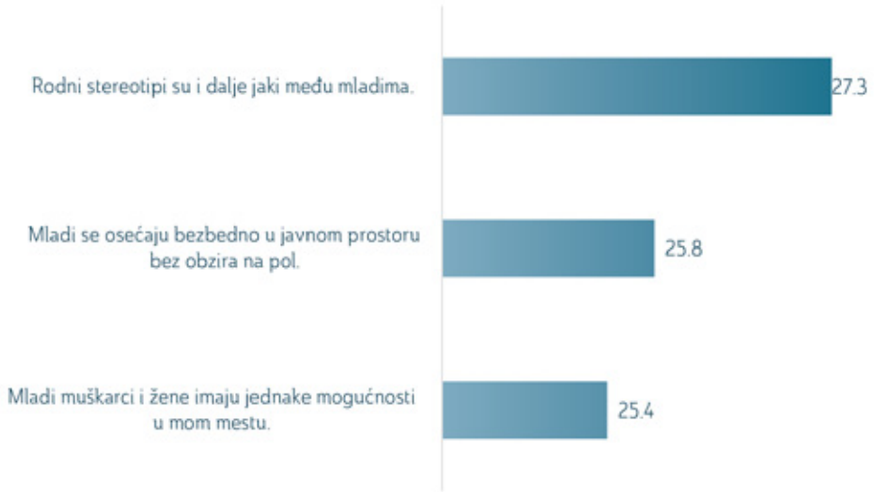

Rezultati pokazuju da mladi u najvećoj mjeri smatraju da su rodni stereotipi i dalje snažno prisutni među mladima. Istovremeno, većina ispitanika ocjenjuje da mladi muškarci i žene imaju jednake mogućnosti u svom mjestu, kao i da se mladi uglavnom osjećaju bezbjedno u javnom prostoru bez obzira na pol. Iako su razlike između ova tri stava relativno male, upravo je percepcija postojanja rodnih stereotipa najizraženija.

Ovakav nalaz ukazuje na to da mladi ne doživljavaju formalnu jednakost mogućnosti kao dovoljnu potvrdu stvarne ravnopravnosti. Naprotiv, i pored toga što većina smatra da su mogućnosti za mlade žene i muškarce uglavnom jednake i da je javni prostor relativno bezbedan, istovremeno prepoznaju da tradicionalni obrasci razmišljanja i rodni stereotipi i dalje imaju značajan uticaj na svakodnevne odnose i društvene norme.

Ovi nalazi mogu se povezati i sa prethodnim rezultatima istraživanja. U ranijim pitanjima mladi su kao jednu od najčešće diskriminisanih grupa izdvojili žene, dok su u otvorenim odgovorima više puta naglašavali potrebu za većim poštovanjem rodne ravnopravnosti, edukacijom o diskriminaciji i promjenom društvenih stavova. Zajedno posmatrano, rezultati sugerišu da mladi prepoznaju određeni napredak u pogledu formalne jednakosti, ali istovremeno smatraju da društveni obrasci, stereotipi i predrasude i dalje predstavljaju važnu prepreku punoj ravnopravnosti. Ovo ukazuje da unapređenje položaja mladih ne zavisi isključivo od institucionalnih mjera, već i od dugoročnih promjena društvenih vrijednosti, obrazovanja i kulture međusobnog uvažavanja.

Grafikon 20.2 U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim stavovima. Na uzorku; u %

Vrijednosti indeksa pokazuju da među mladima postoji umjereno izražen konsenzus kada je riječ o rodnoj ravnopravnosti, pri čemu su sva tri posmatrana pokazatelja veoma sličnih vrijednosti. To ukazuje da mladi rodne odnose ne posmatraju jednostrano, već istovremeno prepoznaju i određene pozitivne pomake i izazove koji su i dalje prisutni.

Najniži indeks zabilježen je kod stava da mladi muškarci i žene imaju jednake mogućnosti u mjestu u kojem žive. Iako pozitivan, ovaj indeks pokazuje da saglasnost nije potpuna i da dio mladih smatra da ravnopravnost mogućnosti još uvijek nije u potpunosti ostvarena.

Veoma sličnu vrijednost ima indeks koji se odnosi na osjećaj bezbjednosti mladih u javnom prostoru bez obzira na pol. Takav rezultat ukazuje da većina ispitanika procjenjuje javni prostor kao relativno bezbjedan, ali istovremeno postoji značajan dio mladih koji takvu procjenu ne dijeli. To sugeriše da osjećaj sigurnosti nije univerzalno iskustvo svih mladih, već može zavisiti od ličnih iskustava i društvenog okruženja.

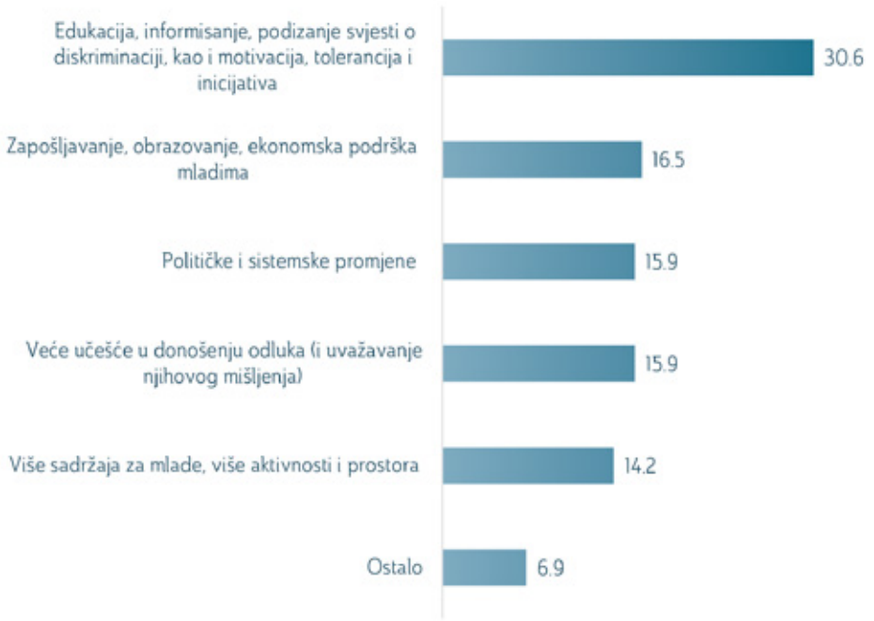
Najviši indeks u ovom bloku odnosi se na stav da su rodni stereotipi i dalje snažno prisutni među mladima. Iako razlika u odnosu na preostala dva pokazatelja nije velika, upravo ovaj rezultat ukazuje na nešto izraženiji konsenzus da tradicionalni obrasci i očekivanja zasnovani na rodnim ulogama i dalje predstavljaju važan dio svakodnevnog društvenog života.

Posmatrani zajedno, ovi indeksi ukazuju na važnu karakteristiku stavova mladih. Većina ispitanika prepoznaje da postoje određeni uslovi za rodnu ravnopravnost u pogledu mogućnosti i bezbjednosti, ali istovremeno smatra da društvene norme i stereotipi još uvijek predstavljaju prepreku njihovom punom ostvarivanju. Drugim riječima, mladi razlikuju formalne uslove od društvene stvarnosti – smatraju da su mogućnosti u velikoj mjeri dostupne, ali da kulturni obrasci i rodni stereotipi i dalje utiču na svakodnevne odnose i položaj mladih žena i muškaraca.

Ovakav nalaz nadovezuje se i na prethodne rezultate istraživanja. U ranijim pitanjima žene su prepoznate kao jedna od grupa koje su češće izložene diskriminaciji, dok su u otvorenim odgovorima ispitanici često naglašavali potrebu za većom rodnom ravnopravnošću, međusobnim poštovanjem i edukacijom o rodnim ulogama. Posmatrano u cjelini, rezultati sugerišu da mladi prepoznaju određeni napredak u oblasti rodne ravnopravnosti, ali istovremeno smatraju da promjena društvenih stavova i stereotipa ostaje jedan od ključnih preduslova za njeno puno ostvarivanje.

Grafikon 21 Šta bi, po tvom mišljenju, najviše doprinijelo većoj uključenosti mladih u tvom mjestu? Na uzorku; u %. n346

Na kraju istraživanja mladima je pružena mogućnost da, bez ponuđenih odgovora, sami navedu šta bi najviše doprinijelo njihovoj većoj uključenosti u život lokalne zajednice. Dobijeni odgovori pokazuju da mladi pitanje društvene participacije posmatraju veoma široko i da ga ne vezuju isključivo za mogućnost učešća u donošenju odluka, već i za kvalitet života, obrazovanje, zapošljavanje i odnos institucija prema mladima.

Najveći broj odgovora odnosi se na potrebu za većom edukacijom, boljom informisanošću, podizanjem svijesti o diskriminaciji, kao i jačanjem motivacije, tolerancije i građanske inicijative među mladima. Ovakvi odgovori ukazuju da ispitanici prepoznaju značaj kontinuisanog obrazovanja i informisanja kao osnovnog preduslova za aktivnije učešće mladih u društvenom životu.

Istovremeno, veliki broj mladih smatra da je neophodno unaprijediti mogućnosti za zapošljavanje, obrazovanje i ekonomsku podršku, ističući da sigurnija životna perspektiva predstavlja važan preduslov za veći društveni angažman. Pored toga, gotovo podjednako često navodi se potreba za većim uključivanjem mladih u donošenje odluka i stvarnim uvažavanjem njihovih stavova, ali i za širim političkim i sistemskim promjenama koje bi stvorile povoljnije okruženje za njihovo aktivno učešće u zajednici.

Značajan broj odgovora odnosi se i na potrebu za većim brojem sadržaja namenjenih mladima, uključujući aktivnosti, programe i prostore za okupljanje, druženje i razvoj različitih interesovanja. Takvi odgovori ukazuju da mladi smatraju kako lokalne zajednice treba da ponude više prilika za kvalitetno provođenje slobodnog vremena i aktivnije uključivanje u društveni život.

Posmatrano u cjelini, odgovori mladih pokazuju da veća uključenost ne zavisi od jednog pojedinačnog faktora, već od istovremenog unapređenja više oblasti. Mladi očekuju više prilika za obrazovanje, zapošljavanje i lični razvoj, veću otvorenost institucija prema njihovim predlozima, kvalitetnije informisanje i edukaciju, kao i stvaranje podsticajnog društvenog okruženja u kojem će njihov glas biti uvažen, a učešće u lokalnoj zajednici imati stvarni smisao.

SINTETIČKI PREGLED KLJUČNIH NALAZA

Posmatrani kao cjelina, rezultati istraživanja ukazuju na nekoliko međusobno povezanih obrazaca koji oblikuju način na koji mladi doživljavaju diskriminaciju, funkcionisanje institucija i sopstvenu ulogu u društvu.

Prije svega, diskriminacija se među mladima prepoznaje kao izražen društveni problem. Većina ispitanika smatra da je prisutna u njihovoj lokalnoj zajednici, a posebno je povezuje sa školama, društvenim mrežama i svakodnevnim životom. Istovremeno, kao najizloženije diskriminaciji izdvajaju se LGBTI osobe, politički neistomišljenici, pripadnici etničkih manjina i žene, što ukazuje da mladi diskriminaciju ne doživljavaju kao izolovanu pojavu, već kao problem koji pogađa različite društvene grupe.

Iako je približno trećina ispitanika navela da je u prethodne dvije godine lično doživjela diskriminaciju, znatno manji broj odlučio je da takvo iskustvo prijavi. Najčešći razlog neprijavljivanja jeste uvjerenje da prijava neće dovesti do bilo kakvih promjena, dok rezultati o ishodima prijavljenih slučajeva dodatno potvrđuju ovakav stav. Većina onih koji su diskriminaciju prijavili navodi da prijava nije proizvela konkretne posljedice ili da je njen ishod bio nezadovoljavajući.

Ovakvi nalazi usko su povezani sa percepcijom rada institucija. Mladi u najvećoj mjeri smatraju da institucije ne reaguju adekvatno na slučajeve diskriminacije, a istovremeno iskazuju nizak nivo povjerenja u lokalne institucije. Posmatrani zajedno, ovi rezultati ukazuju na izražen deficit institucionalnog povjerenja, koji može predstavljati jednu od ključnih prepreka za prijavljivanje diskriminacije i aktivnije korišćenje postojećih mehanizama zaštite.

Istovremeno, rezultati pokazuju da među mladima postoji relativno dobro poznavanje mehanizama zaštite od diskriminacije. Međutim, samo poznavanje prava nije dovoljno da podstakne njihovo korišćenje ukoliko izostaje povjerenje da će institucije reagovati efikasno i nepristrasno. Drugim riječima, informisanost predstavlja važan, ali ne i dovoljan preduslov za veću institucionalnu zaštitu.

Istraživanje istovremeno ukazuje na visok stepen prihvatanja različitosti među mladima. Izražena podrška multietničkom okruženju, spremnost na bliske odnose sa pripadnicima drugih etničkih zajednica i optimizam u pogledu mogućnosti pomirenja u regionu predstavljaju važan društveni potencijal. Istovremeno, mladi prepoznaju da ratovi devedesetih i dalje utiču na međusobne odnose, da se stavovi o prošlim sukobima često prenose između generacija, kao i da politički akteri neretko koriste prošlost za produbljivanje društvenih podjela.

Kada je riječ o informisanju, rezultati pokazuju da mladi informacije o diskriminaciji najčešće dobijaju putem društvenih mreža i porodice, zatim kroz obrazovni sistem, prijatelje i tradicionalne medije. Ovakav raspored izvora informisanja

ukazuje da aktivnosti usmjerene na prevenciju diskriminacije treba razvijati kroz više međusobno povezanih kanala komunikacije, pri čemu poseban značaj imaju obrazovne ustanove i digitalni mediji, kao prostori u kojima mladi svakodnevno provode vrijeme

Na kraju, nalazi ukazuju na relativno nizak nivo društvene participacije mladih. Većina ispitanika smatra da nema dovoljno prilika da učestvuje u donošenju odluka u svojoj zajednici, da njihov glas nema dovoljno uticaja i da u prethodnom periodu nisu bili uključeni u društvene ili lokalne inicijative. Istovremeno, odgovori na otvoreno pitanje jasno pokazuju da sami mladi najveći potencijal za promjene vide u većem učešću u donošenju odluka, kvalitetnijem obrazovanju, boljoj informisanosti, većim mogućnostima za zapošljavanje, kao i razvoju sadržaja i aktivnosti namijenjenih mladima.

Posmatrano u cjelini, istraživanje pokazuje da mladi prepoznaju diskriminaciju kao ozbiljan društveni problem, ali istovremeno iskazuju spremnost za prihvatanje različitosti i aktivnije uključivanje u društvene procese. Najveći izazovi odnose se na jačanje povjerenja u institucije, unapređenje efikasnosti institucionalne zaštite, osnaživanje građanske participacije mladih i stvaranje uslova u kojima će njihovo učešće u donošenju odluka biti stvarno, a ne samo formalno.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja pokazuju da mladi diskriminaciju prepoznaju kao značajan društveni problem koji je prisutan u njihovim lokalnim zajednicama i koji se najčešće povezuje sa svakodnevnim životom, školskim okruženjem i digitalnim prostorom. Posebno zabrinjava činjenica da veliki broj mladih smatra kako institucije ne reaguju dovoljno efikasno na slučajeve diskriminacije, što se odražava i na nizak nivo povjerenja u njihov rad.

Iako je značajan broj ispitanika imao lično iskustvo diskriminacije, većina takva iskustva nije prijavila. Najčešći razlozi za neprijavljivanje nisu nepoznavanje procedura, već uvjerenje da prijava neće dovesti do konkretnih promjena. Čak i među onima koji su diskriminaciju prijavili, preovlađuje utisak da prijava nije imala željeni efekat. Ovakvi nalazi ukazuju da je, pored unapređenja normativnog okvira, potrebno dodatno raditi na jačanju efikasnosti i vidljivosti institucionalne zaštite.

Istovremeno, istraživanje ukazuje na ohrabrujuće obrasce kada je reč o odnosu mladih prema različitosti. Većina ispitanika iskazuje visok nivo prihvatanja pripadnika drugih etničkih zajednica, podržava multietničko okruženje i veruje da je pomirenje među narodima regiona moguće. Sa druge strane, mladi prepoznaju da prošli sukobi i dalje utiču na međusobne odnose, kao i da politički narativi često doprinose održavanju društvenih podjela.

Nalazi pokazuju i da mladi imaju određeni nivo znanja o pravima i mehanizmima zaštite od diskriminacije, ali da je za njihovo efikasnije korišćenje neophodno jačanje povjerenja u institucije i unapređenje njihove dostupnosti i odgovornosti.

Posebno važan nalaz odnosi se na društvenu participaciju mladih. Većina ispitanika smatra da nema dovoljno prilika da učestvuje u donošenju odluka koje se tiču njihove zajednice, niti veruje da njihov glas ima značajan uticaj. Istovremeno, upravo su veće učešće mladih, kvalitetnije obrazovanje, bolje informisanje i više mogućnosti za zapošljavanje najčešće prepoznati kao preduslovi za njihovo aktivnije uključivanje u društveni život.

Posmatrano u cjelini, rezultati ukazuju da među mladima postoji značajan potencijal za izgradnju otvorenijeg, tolerantnijeg i participativnijeg društva. Međutim, ostvarivanje tog potencijala zahteva snažnije institucionalno delovanje, kontinuirano ulaganje u obrazovanje i razvoj građanskih kompetencija, kao i stvaranje prostora u kojem će mladi biti ravnopravni učesnici u procesima donošenja odluka. Dugoročno posmatrano, unapređenje položaja mladih i efikasnija zaštita od diskriminacije predstavljaju međusobno povezane procese koji doprinose jačanju društvene kohezije, demokratske kulture i povejrenja u institucije.

PREPORUKE ZA JAVNE POLITIKE

Na osnovu rezultata istraživanja mogu se izdvojiti sljedeće preporuke za unapređenje položaja mladih, jačanje njihove društvene participacije i efikasniju prevenciju i zaštitu od diskriminacije.

1. JAČANJE POVJERENJA U INSTITUCIJE I UNAPREDENJE INSTITUCIONALNE ZAŠTITE

- Unaprediti efikasnost i transparentnost postupanja institucija u slučajevima diskriminacije.
- Obezbediti brže i dosljednije reagovanje nadležnih organa na prijavljene slučajeve diskriminacije.
- Povećati vidljivost institucija i mehanizama zaštite kroz redovno informisanje javnosti o njihovom radu i rezultatima.
- Razvijati saradnju između lokalnih samouprava, obrazovnih ustanova, organizacija civilnog društva i institucija nadležnih za zaštitu ljudskih prava.
- Podsticati povjerenje mladih kroz aktivnije uključivanje institucija u rješavanje pitanja koja su za njih od neposrednog značaja.

2. UNAPREDENJE OBRAZOVANJA I INFORMISANJA

- Jačati obrazovne sadržaje koji se odnose na ljudska prava, diskriminaciju, toleranciju i građansko učešće.
- Razvijati programe neformalnog obrazovanja, radionica i kampanja namijenjenih mladima.
- Koristiti digitalne platforme i društvene mreže kao ključne kanale za informisanje mladih o njihovim pravima i dostupnim mehanizmima zaštite.
- Osnažiti ulogu škola, fakulteta i omladinskih organizacija u razvijanju kritičkog mišljenja, međusobnog uvažavanja i kulture dijaloga.
- Promovisati pozitivne primjere uspešnog rješavanja slučajeva diskriminacije kako bi se povećalo povjerenje u sistem zaštite.

3. JAČANJE GRADANSKE PARTICIPACIJE MLADIH

- Obezbijediti više mogućnosti za stvarno, a ne samo formalno učešće mladih u donošenju odluka na lokalnom i nacionalnom nivou.
- Razvijati omladinske savjete, forume, javne konsultacije i druge participativne mehanizme u kojima će mladi imati aktivnu ulogu.
- Podržati omladinske inicijative, volontiranje, vršnjačke programe i lokalne projekte koje pokreću mladi.
- Povećati dostupnost kulturnih, sportskih i društvenih sadržaja namijenjenih mladima, posebno u manjim sredinama.
- Podsticati razvoj programa stručne prakse, preduzetništva i zapošljavanja mladih kao važnih faktora njihove društvene uključenosti.

4. JAČANJE DRUŠTVENE KOHEZIJE I PRIHVATANJA RAZLIČITOSTI

- Nastaviti sa aktivnostima koje promovišu međukulturni dijalog, toleranciju i poštovanje različitosti.
- Organizovati zajedničke aktivnosti mladih različitih etničkih, vjerskih i društvenih grupa kroz obrazovne, kulturne i sportske programe.
- Podržati programe koji doprinose izgradnji mira, regionalnoj saradnji i razmjeni iskustava među mladima.
- Razvijati aktivnosti koje doprinose smanjenju rodnih stereotipa i unapređenju rodne ravnopravnosti.
- Kontinuirano pratiti stavove i iskustva mladih kako bi javne politike bile zasnovane na pouzdanim podacima i stvarnim potrebama mladih.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da mladi predstavljaju važan resurs za razvoj otvorenijeg, pravednijeg i inkluzivnijeg društva. Zbog toga je neophodno da preporuke proistekle iz ovog istraživanja budu posmatrane kao smjernice za dalje unapređenje javnih politika i razvoj programa koji će mladima omogućiti aktivnije učešće u društvenom životu, veću zaštitu njihovih prava i ravnopravnije mogućnosti za lični i profesionalni razvoj.

NALAZI ANKETE SPROVEDENE MEĐU MLADIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Nalazi predstavljeni u ovom dijelu izvještaja odnose se isključivo na mlade iz Bosne i Hercegovine, koji su učestvovali u istoj anketi sprovedenoj među mladima u Crnoj Gori, prilagođenoj lokalnom kontekstu. Nalaze treba tumačiti kao indikativne, odnosno kao okvirni uvid u stavove, percepcije i iskustva mladih iz lokalnih zajednica obuhvaćenih anketiranjem, a ne kao uopštene zaključke o mladima u Bosni i Hercegovini u cjelini.

PROFIL ISPITANIKA/CA

Uzorak mladih iz Bosne i Hercegovine rodno je pretežno ženski, uz nešto manje učešće muškaraca — nešto manje od dvije trećine ispitanica su djevojke i mlade žene, dok preostali dio čine mladići. Prema statusu, najveći broj ispitanika/ca su studenti/kinje, dok značajan dio čine i učenici/e srednjih škola, kao i zaposleni mladi ljudi; nezaposlenih je zanemarljivo malo.

Posmatrano prema nacionalnoj pripadnosti, ubjedljivo najveći dio uzorka čine mladi bošnjačke nacionalnosti, dok su u manjoj mjeri zastupljeni mladi hrvatske i srpske nacionalnosti, kao i oni koji se izjašnjavaju kao Bosanci/Bosanke, odnosno građani/ke bez isticanja etničke pripadnosti. U pogledu vjeroispovijesti dominira islamska vjeroispovijest, dok četvrtina ispitanika/ca navodi da ne pripada nijednoj vjerskoj zajednici; katolička i pravoslavna vjeroispovijest zastupljene su u manjoj mjeri. Nezavisno od formalne vjerske pripadnosti, nešto više od polovine ispitanika/ca za sebe kaže da je religiozna osoba, dok se preostali dio izjašnjava kao agnostici, ateisti, nereligiozni ili ne daje odgovor na ovo pitanje.

Uzorak obuhvata mlade iz više dijelova zemlje, sa najvećom koncentracijom u Kantonu Sarajevo (Novo Sarajevo, Centar, Stari Grad, Ilidža), Tuzlanskom kantonu (Tuzla, Živinice, Lukavac, Banovići) i Unsko-sanskom kantonu (Velika Kladuša, Cazin). Manji broj odgovora dolazi i iz Zeničko-dobojskog kantona (Zenica, Visoko, Tešanj, Bugojno, Vitez), kao i iz Goražda, Brčko distrikta, Banje Luke i Trebinja, što ukazuje na određenu geografsku raznovrsnost uzorka, iako on nije ravnomjerno raspoređen po svim dijelovima zemlje. Otprilike polovina ispitanika/ca navodi da je u nekom periodu života duže od tri mjeseca živjela van svoje opštine, dok je druga polovina cijeli život provela u mjestu porijekla.

PERCEPCIJA PRISUTNOSTI DISKRIMINACIJE

Mladi iz Bosne i Hercegovine u velikoj mjeri prepoznaju diskriminaciju kao prisutnu pojavu u svojoj lokalnoj zajednici. Nešto manje od polovine ispitanika/ca smatra da je diskriminacija prilično prisutna, dok dodatni dio ocjenjuje da je veoma prisutna — ukupno gledano, oko dvije trećine mladih smatra da je diskriminacija u većoj ili manjoj mjeri dio svakodnevnice njihove zajednice. Nasuprot tome, nešto više od trećine ispitanika/ca smatra da diskriminacija uglavnom nije prisutna.

Ovakva raspodjela veoma je slična onoj zabilježenoj među mladima u Crnoj Gori, gdje takođe preovladava uvjerenje da je diskriminacija rasprostranjena društvena pojava, iako se ispitanici/ce razlikuju u procjeni njenog intenziteta.

GRUPE NAJČEŠĆE IZLOŽENE DISKRIMINACIJI

Kao i u Crnoj Gori, i mladi u Bosni i Hercegovini najizraženije prepoznaju LGBTI osobe kao grupu koja je najčešće izložena diskriminaciji — oko tri četvrtine ispitanika/ca smatra da su ove osobe veoma ili prilično često diskriminisane, pri čemu više od polovine ocjenjuje da su veoma često diskriminisane. Sličan nivo percipirane izloženosti diskriminaciji bilježe i pripadnici etničkih manjina, za koje oko tri četvrtine ispitanika/ca smatra da su često ili veoma često izloženi nejednakom tretmanu — nalaz koji je u kontekstu Bosne i Hercegovine i njene poslijeratne društvene stvarnosti posebno indikativan.

Nešto niži, ali i dalje izražen nivo percipirane diskriminacije bilježe politički neistomišljenici i siromašni, za koje nešto više od polovine ispitanika/ca smatra da su često izloženi diskriminaciji, dok slično misli i za žene i vjerske manjine. Osobe sa invaliditetom izdvajaju se kao grupa sa najnižim, iako i dalje uravnoteženo pozitivnim nivoom percipirane izloženosti — mišljenja mladih o njihovom položaju su podijeljenija nego kod ostalih posmatranih grupa.

MJESTA NA KOJIMA SE DISKRIMINACIJA NAJČEŠĆE DEŠAVA

Društvene mreže se, kao i u Crnoj Gori, izdvajaju kao prostor u kojem mladi iz Bosne i Hercegovine najčešće prepoznaju diskriminatorno ponašanje — gotovo svi ispitanici/ce smatraju da se diskriminacija na digitalnim platformama dešava često ili veoma često, pri čemu dvije trećine navodi da se dešava veoma često. Visok nivo prisutnosti diskriminacije prepoznat je i u školama, gdje veliki broj ispitanika/ca smatra da se diskriminatorno ponašanje javlja često ili veoma često.

Slična, iako nešto blaža percepcija prisutna je i kada je riječ o institucijama i svakodnevnom životu, dok se posao izdvaja kao okruženje u kojem mladi nešto rjeđe prepoznaju diskriminaciju, iako i tu većina i dalje smatra da se ona javlja često. Ovaj obrazac gotovo u potpunosti odgovara nalazima za Crnu Goru, gdje su digitalni prostor i obrazovni sistem takođe prepoznati kao okruženja u kojima je diskriminacija najvidljivija.

POVJERENJE U INSTITUCIONALNI ODGOVOR NA DISKRIMINACIJU

Među mladima u Bosni i Hercegovini preovladava izražen skepticizam prema efikasnosti institucionalnog odgovora na diskriminaciju — veliki broj ispitanika/ca smatra da institucije uglavnom ili uopšte ne reaguju adekvatno kada se diskriminacija dogodi, dok tek manji dio izražava povjerenje da je institucionalna reakcija odgovarajuća. Ovakav nalaz gotovo je identičan onome zabilježenom u Crnoj Gori i ukazuje na to da nepovjerenje u institucionalnu zaštitu od diskriminacije predstavlja zajednički obrazac među mladima u oba konteksta.

Kada su, kroz otvoreno pitanje, navodili primjere pozitivne institucionalne reakcije, ispitanici/ce su najčešće pominjali pokretanje istrage, razgovor sa uključenim stranama, izricanje disciplinskih mjera i sankcionisanje odgovornih, kao i primjere u kojima su obrazovne ili zdravstvene institucije reagovale brzo i sarađivale sa oštećenom stranom. Zapažen broj ispitanika/ca, međutim, nije uspio da navede nijedan pozitivan primjer, što govori da uspješni primjeri institucionalnog postupanja nisu dovoljno vidljivi među mladima.

„Institucija (npr. škola ili firma) dobije prijavu da je neka osoba diskriminisana zbog nacionalnosti. Ona odmah pokreće istragu, razgovara sa uključenima i sankcioniše odgovornu osobu. Također organizuje radionice o toleranciji i jednakosti kako bi spriječila buduće slučajeve."

S druge strane, kao primjeri loše institucionalne reakcije najčešće se navode potpuni izostanak reagovanja, ignorisanje prijava, umanjivanje ozbiljnosti problema i sporo ili neefikasno postupanje. Nekoliko ispitanika/ca navelo je i konkretnije, teže primjere — od izostanka sankcija u slučajevima rodno zasnovanog nasilja, preko diskriminacije prilikom zapošljavanja po etničkoj osnovi, do sistemskih pitanja poput odvojenog školovanja učenika prema nacionalnoj pripadnosti.

„Kao negativan primjer mogu navesti reakciju nadležnih institucija na sistem „dvije škole pod jednim krovom" u Bosni i Hercegovini. Iako su sudovi utvrdili da razdvajanje učenika prema nacionalnoj pripadnosti predstavlja diskriminaciju, nadležne obrazovne institucije nisu provele odluke i nisu ukinule takav sistem."

LIČNO ISKUSTVO DISKRIMINACIJE I PRIJAVLJIVANJE

Nešto manje od polovine ispitanika/ca navodi da je u posljednje dvije godine lično doživjelo nepravedan tretman ili diskriminaciju, dok je nešto više od polovine takvo iskustvo negiralo. Udio mladih sa ličnim iskustvom diskriminacije u Bosni i Hercegovini nešto je veći nego u Crnoj Gori, gdje je takvo iskustvo prijavila približno trećina ispitanika/ca. Među onima koji su imali takvo iskustvo, kao najčešći osnov diskriminacije navodi se etnička pripadnost, neposredno praćena polom i vjerskom/religijskom pripadnošću, dok manji broj ispitanika/ca navodi politički stav ili seksualnu orijentaciju kao osnov nejednakog tretmana. Zastupljenost etničke pripadnosti kao najčešćeg osnova diskriminacije predstavlja jednu od najvidljivijih razlika u odnosu na Crnu Goru, gdje su ispitanici/ce kao osnov diskriminacije najčešće navodili pol i etničku pripadnost u približno podjednakoj mjeri.

Ogromna većina mladih koji su doživjeli diskriminaciju nije prijavila slučaj nadležnim institucijama. Najčešći razlog za neprijavljivanje jeste uvjerenje da prijavljivanje ne bi imalo svrhe, neposredno praćen procjenom da slučaj nije bio dovoljno ozbiljan da bi ga vrijedilo prijaviti; manji broj ispitanika/ca navodi da nije znao kome da se obrati ili da se plašio posljedica prijavljivanja. Među malobrojnim ispitanicima/ama koji su ipak prijavili diskriminaciju, preovladava utisak da prijava nije dovela ni do kakvog konkretnog ishoda, odnosno da je ishod prijave bio nezadovoljavajući.

MEĐUNACIONALNI ODNOSI, RATNA PROŠLOST I POMIRENJE

Uprkos izraženoj percepciji etnički zasnovane diskriminacije, mladi u Bosni i Hercegovini iskazuju veoma visok nivo lične otvorenosti prema pripadnicima drugih etničkih zajednica. Gotovo svi ispitanici/ce slažu se da nemaju problem da im blizak prijatelj bude druge etničke pripadnosti, a velika većina prihvatila bi i brak člana porodice sa osobom druge etničke pripadnosti. Slično tome, gotovo svi ispitanici/ce smatraju da su multietničke sredine dobre za razvoj mladih. Istovremeno, nešto više od dvije trećine ispitanika/ca slaže se da u njihovom mjestu nema dovoljno kontakta sa ljudima iz drugih zajednica, što ukazuje na

svojevrsan jaz između deklarativne otvorenosti i stvarnih prilika za međuetničko povezivanje.

Kada je riječ o naslijeđu ratova iz devedesetih, velika većina mladih smatra da ratovi i danas utiču na odnose među mladima, kao i da mladi u njihovoj sredini uglavnom preuzimaju stavove starijih generacija o prošlim sukobima. Uprkos tome, velika većina istovremeno vjeruje da je pomirenje među narodima u regionu moguće, dok se svi ispitanici/ce, bez izuzetka, slažu da političari često koriste prošlost kako bi stvarali društvene podjele. Ovaj obrazac — istovremeno prisustvo lične otvorenosti, svijesti o teretu prošlosti i uvjerenja u mogućnost pomirenja — u velikoj mjeri odgovara nalazima za Crnu Goru, uz nešto izraženiju osjetljivost bosanskohercegovačkih ispitanika/ca na pitanje etničke pripadnosti kao osnova diskriminacije.

OBRAZOVANJE O LJUDSKIM PRAVIMA I POZNAVANJE MEHANIZAMA ZAŠTITE

Velika većina mladih navodi da je u školi učila o ljudskim pravima, dok manji dio ne pamti da je takva tema bila obrađivana ili navodi da o njoj nije učio. Kada je riječ o poznavanju konkretnih načina, zakona i mehanizama zaštite od diskriminacije, nešto više od dvije trećine ispitanika/ca smatra da ih uglavnom ili veoma dobro poznaje, dok preostali dio priznaje da o njima ne zna dovoljno. Ovakav nalaz, sličan onom iz Crne Gore, ukazuje na to da nedovoljno prijavljivanje diskriminacije ne proizlazi prvenstveno iz neznanja o postojećim mehanizmima zaštite, već prije svega iz nedostatka povjerenja da bi njihova primjena dovela do stvarnog rezultata.

IZVORI INFORMISANJA O DISKRIMINACIJI

Za razliku od Crne Gore, gdje se kao najvažniji izvor informacija o temama vezanim za diskriminaciju izdvajaju društvene mreže, mladi u Bosni i Hercegovini kao ključni ili važan izvor informisanja najčešće navode porodicu, neposredno praćenu školom/fakultetom i društvenim mrežama, koje su po značaju gotovo izjednačene. Prijatelji se takođe izdvajaju kao značajan izvor informisanja, dok se tradicionalni mediji doživljavaju kao nešto manje relevantan izvor u odnosu na ostale kanale. Ovakva razlika u odnosu na Crnu Goru — gdje digitalni prostor jasno prednjači — može ukazivati na nešto veći značaj porodičnog i obrazovnog okruženja u prenošenju stavova o diskriminaciji među mladima u Bosni i Hercegovini, iako ovaj nalaz, s obzirom na ograničen obim uzorka, treba tumačiti s oprezom.

DRUŠTVENA PARTICIPACIJA I POVJERENJE U LOKALNE INSTITUCIJE

Nešto više od dvije trećine mladih smatra da njihov glas može uticati na odluke u njihovom mjestu, dok su stavovi o tome da li mladi zaista imaju prilike da učestvuju u donošenju odluka podijeljeni — nešto više od polovine se s tim slaže, dok preostali dio smatra suprotno. Značajan broj ispitanika/ca — oko dvije trećine — navodi da je u posljednjih godinu dana učestvovao u nekoj društvenoj ili lokalnoj inicijativi, što je udio veći nego što bi se očekivalo s obzirom na inače izraženu skepsu prema institucijama, i može djelimično odražavati način na koji je anketa distribuirana među već angažovanim mladima.

Povjerenje u lokalne institucije izrazito je nisko — nešto manje od tri četvrtine ispitanika/ca ne slaže se sa tvrdnjom da ima povjerenja u lokalne institucije, dok tek nešto više od četvrtine iskazuje takvo povjerenje. Ovaj nalaz u potpunosti je u skladu sa opštim obrascem izraženog nepovjerenja u institucionalne aktere koji se provlači kroz cijelo istraživanje, kako u Bosni i Hercegovini tako i u Crnoj Gori.

RODNA RAVNOPRAVNOST

Nešto više od polovine mladih slaže se da mladi muškarci i žene u njihovom mjestu imaju jednake mogućnosti, dok značajan dio — nešto manje od polovine — smatra suprotno. Uprkos tome, ogromna većina ispitanika/ca — oko osam od deset — slaže se da su rodni stereotipi i dalje jaki među mladima, što ukazuje na to da percepcija formalne jednakosti mogućnosti ne isključuje istovremeno prepoznavanje dubljih, uvriježenih rodnih obrazaca. Stavovi o tome da li se mladi osjećaju bezbjedno u javnom prostoru bez obzira na pol gotovo su podijeljeni napola, što upućuje na to da osjećaj lične sigurnosti u javnom prostoru, za razliku od opštih stavova o jednakosti, ostaje osjetljivo i neujednačeno pitanje među mladima.

ŠTA BI, PREMA MIŠLJENJU MLADIH, DOPRINIJELO VEĆOJ UKLJUČENOSTI

Kada su zamoljeni da kroz otvoreno pitanje navedu šta bi najviše doprinijelo većoj uključenosti mladih u njihovom mjestu, ispitanici/ce su najčešće isticali potrebu za konkretnim prilikama za učešće u donošenju odluka, i to prije svega kroz jače omladinske savjete i redovniju komunikaciju sa lokalnim vlastima. Veliki broj odgovora odnosio se i na potrebu za više sadržaja namijenjenih mladima — radionica, kulturnih i sportskih aktivnosti, volonterskih i omladinskih programa — kao i na finansijsku i organizacionu podršku inicijativama koje mladi sami pokreću.

„Više stvarnih prilika za odlučivanje. To znači jači omladinski savjeti u općinama i gradu, gdje se mišljenje mladih ne samo „sasluša", nego i uključi u odluke. Kad mladi vide da su njihove ideje stvarno usvojene, motivacija raste."

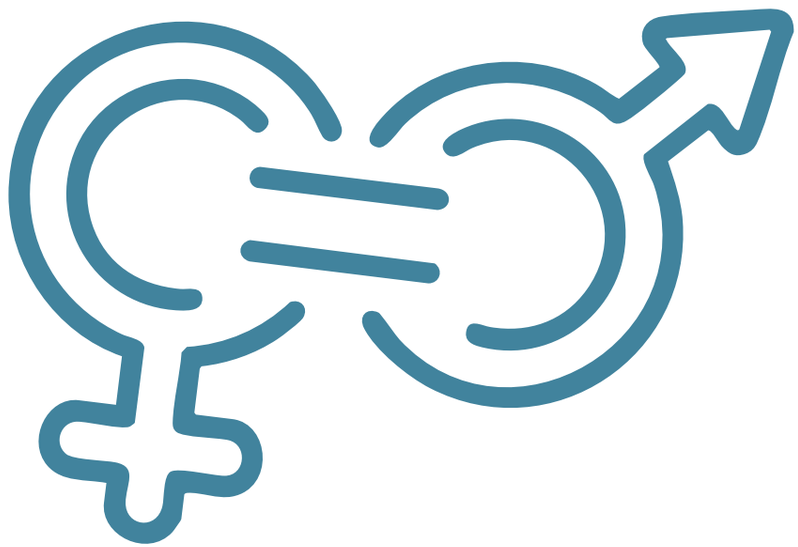
Više ispitanika/ca posebno je istaklo i značaj obrazovanja — kako u smislu uvođenja tema koje se tiču mladih u nastavne planove, tako i u smislu edukacije o zakonima, institucijama i mehanizmima građanskog učešća. Nekoliko odgovora ukazalo je i na širi, sistemskiji okvir problema, povezujući veću uključenost mladih sa promjenama u političkoj kulturi i odnosu institucija prema mladima uopšte.

KLJUČNI NALAZI ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Nalazi prikupljeni među mladima u Bosni i Hercegovini, iako zasad ograničenog obima, u velikoj mjeri odražavaju obrasce zabilježene i među mladima u Crnoj Gori: diskriminacija se prepoznaje kao rasprostranjena pojava, najizraženija na društvenim mrežama i u školama; LGBTI osobe i etničke manjine prepoznaju se kao grupe najčešće izložene diskriminaciji; povjerenje u institucionalni odgovor je nisko, a diskriminacija se najčešće ne prijavljuje jer se smatra da prijavljivanje nema svrhe.

Istovremeno, izdvajaju se i određene specifičnosti bosanskohercegovačkog konteksta: nešto veći udio mladih navodi lično iskustvo diskriminacije, etnička pripadnost se češće prepoznaje kao osnov nejednakog tretmana, a porodica i škola, umjesto društvenih mreža, prepoznaju se kao najvažniji izvori informisanja o ovim temama. Istovremeno, mladi iskazuju veoma visok nivo lične otvorenosti prema pripadnicima drugih etničkih zajednica i vjeru u mogućnost pomirenja, uz jasnu svijest da politički akteri prošlost često koriste za produbljivanje društvenih podjela.

Ovi nalazi predstavljaju prvi, indikativni uvid u stavove i iskustva mladih i treba ih posmatrati kao osnovu za dalje istraživanje, a ne kao konačnu i statistički zaokruženu sliku položaja mladih u zemlji.

NALAZI FOKUS GRUPA U TRI REGIONA CRNE GORE – STAVOVI MLADIH O DISKRIMINACIJI, DRUŠTVENIM PODJELAMA I PARTICIPACIJI

UVOD

1.1. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog kvalitativnog istraživanja bio je da se dublje sagledaju iskustva, stavovi i percepcije predstavnika lokalnih zajednica o položaju mladih u Crnoj Gori, sa posebnim fokusom na različite oblike diskriminacije, društvenu uključenost, međugrupne odnose i mogućnosti za aktivno učešće mladih u lokalnim zajednicama.

Istraživanje je imalo za cilj da identifikuje ključne izazove sa kojima se mladi suočavaju, da prepozna faktore koji doprinose njihovoj društvenoj isključenosti ili uključivanju, kao i da ukaže na mogućnosti unapređenja javnih politika i lokalnih mehanizama podrške mladima.

Posebna pažnja posvećena je razumijevanju načina na koji predstavnici institucija i organizacija koje rade sa mladima prepoznaju različite oblike diskriminacije, procjenjuju efikasnost postojećih institucionalnih odgovora i vide mogućnosti za unapređenje položaja mladih kroz razvoj lokalnih politika, međusektorsku saradnju i aktivnije uključivanje samih mladih u procese donošenja odluka.

1.2. METODOLOGIJA

Istraživanje je realizovano primjenom metode fokus grupa, koja omogućava detaljnije razumijevanje stavova, iskustava i obrazaca razmišljanja učesnika kroz vođenu grupnu diskusiju. Ovakav pristup posebno je pogodan za istraživanje složenih društvenih pojava, poput diskriminacije, društvene participacije i odnosa mladih prema institucijama, budući da omogućava identifikovanje različitih perspektiva, zajedničkih obrazaca i specifičnih regionalnih iskustava.

Diskusije su vođene na osnovu unaprijed pripremljenog vodiča koji je obuhvatio nekoliko tematskih cjelina: percepciju položaja mladih, različite oblike diskriminacije, iskustva u radu sa mladima, međugrupne odnose, građansko obrazovanje, informisanost o pravima, participaciju mladih u lokalnim zajednicama, volontiranje i rodnu dimenziju.

Analiza je sprovedena primjenom tematske analize sadržaja (thematic analysis), pri čemu su transkripti svih fokus grupa analizirani kao jedinstveni kvalitativni korpus. Umjesto pojedinačnog prikaza svake fokus grupe, identifikovane su zajedničke teme, obrasci i regionalne specifičnosti koje se ponavljaju kroz različite lokalne zajednice. Gdje je to bilo potrebno, rezultati su ilustrovani karakterističnim izjavama učesnika, uz potpuno očuvanje njihove anonimnosti.

1.3. ORGANIZACIJA FOKUS GRUPA

U okviru istraživanja realizovane su tri fokus grupe koje su obuhvatile predstavnike lokalnih samouprava, omladinskih servisa i organizacija civilnog društva iz tri geografske cjeline Crne Gore – sjeverne, centralne i južne regije. Na ovaj način omogućeno je sagledavanje regionalnih specifičnosti, ali i identifikovanje zajedničkih izazova sa kojima se suočavaju mladi u različitim dijelovima zemlje.

Učesnici fokus grupa bili su osobe koje kroz svoj profesionalni angažman neposredno rade sa mladima ili učestvuju u kreiranju i sprovođenju lokalnih politika za mlade. Diskusije su trajale približno 90 minuta i vođene su od strane obučenog moderatora, uz poštovanje principa dobrovoljnog učešća, anonimnosti i povjerljivosti.

Sve fokus grupe su audio snimane uz saglasnost učesnika/ica, nakon čega su izrađeni transkripti koji predstavljaju osnovu za kvalitativnu analizu prikazanu u ovom izvještaju.

1.4. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA

Nalaze predstavljene u ovom izvještaju potrebno je tumačiti u skladu sa prirodom kvalitativnog istraživanja. Fokus grupe ne služe za statističku procjenu rasprostranjenosti određenih stavova ili iskustava u populaciji mladih, već za njihovo dublje razumijevanje, identifikovanje dominantnih obrazaca i prepoznavanje različitih perspektiva učesnika.

Rezultati istraživanja zasnivaju se na iskustvima i percepcijama učesnika/ica fokus grupa, koji su u istraživanju učestvovali kao predstavnici/ce lokalnih samouprava, organizacija civilnog društva i drugih institucija koje neposredno rade sa mladima. Njihovi stavovi predstavljaju vrijedan izvor uvida u funkcionisanje lokalnih politika za mlade, izazove sa kojima se mladi suočavaju i načine na koje institucije i organizacije odgovaraju na te izazove.

Iako nalazi nisu statistički reprezentativni za ukupnu populaciju mladih u Crnoj Gori, ponavljanje sličnih obrazaca u fokus grupama održanim u različitim regionima zemlje ukazuje na postojanje zajedničkih problema i izazova

koji prevazilaze lokalni kontekst. Istovremeno, istraživanje je omogućilo identifikovanje i određenih regionalnih specifičnosti koje dodatno doprinose razumijevanju položaja mladih u različitim sredinama.

Nalaze ovog istraživanja stoga treba posmatrati kao kvalitativni doprinos razumijevanju diskriminacije, društvene uključenosti i participacije mladih, koji može predstavljati osnovu za kreiranje javnih politika, razvoj lokalnih mjera podrške i planiranje budućih kvantitativnih istraživanja.

S obzirom na to da su učesnici/ce fokus grupa dolazili iz različitih lokalnih zajednica i institucionalnih okruženja, istraživanje je omogućilo sagledavanje fenomena iz više komplementarnih perspektiva, čime je dodatno povećana analitička vrijednost prikupljenih nalaza.

2. ŽIVOT MLADIH U LOKALNIM ZAJEDNICAMA: OPŠTA SLIKA

Prvi dio diskusije bio je posvećen opštem položaju mladih u lokalnim zajednicama. Iako su učesnici dolazili iz različitih regiona Crne Gore i predstavljali različite institucije i organizacije koje rade sa mladima, njihove procjene pokazale su značajan stepen saglasnosti kada je riječ o ključnim izazovima sa kojima se mladi suočavaju.

Dominantan utisak učesnika jeste da položaj mladih karakterišu ograničene mogućnosti za lični razvoj, nedovoljna uključenost u društveni život zajednice i izražena neizvjesnost u pogledu budućnosti. U gotovo svim fokus grupama isticano je da mladi raspolažu potencijalom i sposobnostima, ali da postojeći društveni i institucionalni okvir često nije dovoljno podsticajan da bi se taj potencijal u potpunosti razvio.

Jedna od tema koja se provlačila kroz sve tri fokus grupe jeste pasivnost i nedovoljna zainteresovanost dijela mladih za društvene, kulturne i omladinske aktivnosti. Međutim, učesnici/ce ovu pojavu uglavnom nijesu tumačili kao posljedicu nedostatka potencijala ili motivacije mladih, već kao rezultat dugotrajnog osjećaja da njihovo učešće ne može značajnije uticati na donošenje odluka ili unaprijediti njihov položaj. Više učesnika navelo je primjere radionica, edukacija ili međunarodnih programa na koje se prijavljuje mali broj mladih ili se prijavljeni učesnici uopšte ne pojave, uprkos tome što su aktivnosti za njih besplatne i organizaciono dostupne. Istovremeno, isticano je da postoji manja grupa izrazito aktivnih mladih koja redovno učestvuje u radu omladinskih klubova, nevladinih organizacija i volonterskih aktivnosti, ali da je njihov broj ograničen.

Pitanje sadržaja namijenjenih mladima pokazalo se kao jedno od centralnih pitanja razgovora. Učesnici i učesnice iz više sredina ukazivali su na nedostatak prostora za okupljanje, neformalno obrazovanje i kontinuirane programe rada sa mladima. Istovremeno, pojedini predstavnici lokalnih samouprava naglašavali su da njihove opštine raspolažu omladinskim klubovima, omladinskim centrima ili razvijenim programima podrške, ali da interesovanje mladih često ostaje ispod očekivanja. Na taj način se kroz diskusije otvorilo pitanje da li problem leži isključivo u nedostatku sadržaja ili i u njihovoj usklađenosti sa stvarnim interesovanjima mladih, kao i u načinu na koji se ti sadržaji planiraju i komuniciraju. Posebno je u centralnoj regiji naglašeno da se programi često kreiraju „odozgo", bez prethodnog uključivanja mladih u definisanje njihovih potreba.

Odlazak mladih iz lokalnih zajednica predstavlja vjerovatno najuočljiviju zajedničku zabrinutost učesnika fokus grupa. Ova tema bila je naročito izražena u sjevernoj regiji, gdje je ukazano na dugotrajne negativne demografske trendove, smanjenje broja mladih i otežano zadržavanje visokoobrazovanih kadrova nakon završetka studija. Međutim, i učesnici iz južne regije ukazivali su da značajan broj mladih planira odlazak iz svojih sredina ili iz Crne Gore nakon završetka školovanja, dok je u centralnoj regiji kao važan problem prepoznato nastojanje mladih da profesionalne i razvojne prilike traže izvan svojih lokalnih zajednica. Odlazak mladih učesnici/ce najčešće povezuju sa ograničenim mogućnostima zapošljavanja, nedostatkom perspektive i osjećajem da se profesionalni razvoj lakše ostvaruje u većim centrima ili u inostranstvu.

Iako su zajednički problemi bili dominantni, razgovori su ukazali i na određene regionalne razlike. U sjevernoj regiji u prvom planu nalaze se depopulacija, nedostatak infrastrukture za mlade i osjećaj razvojne zapostavljenosti. U centralnoj regiji učesnici/ce su više govorili o kvalitetu komunikacije sa mladima, njihovom uključivanju u kreiranje lokalnih politika i potrebi za savremenijim modelima participacije. U južnoj regiji diskusija je bila više usmjerena na funkcionisanje omladinskih klubova i centara, odnos obrazovnih institucija prema omladinskim programima i izazove motivisanja mladih da koriste postojeće mogućnosti.

Pored brojnih izazova, učesnici su naveli i više primjera dobre prakse. Kao pozitivni primjeri istaknuti su razvoj omladinskih centara i klubova, saradnja lokalnih samouprava sa nevladinim organizacijama, uključivanje mladih u izradu lokalnih akcionih planova, podrška međunarodnim programima mobilnosti i volontiranju, kao i pojedinačni primjeri u kojima su kontinuirani programi rada doprinijeli većem uključivanju mladih koji su prethodno bili društveno pasivni ili u riziku od socijalne isključenosti.

3. DISKRIMINACIJA MLADIH – IZMEĐU SVAKODNEVNOG ISKUSTVA I DRUŠTVENIH OBRAZACA

3.1. DA LI MLADI PREPOZNAJU DISKRIMINACIJU?

Jedan od prvih zaključaka koji proizlazi iz fokus grupa jeste da učesnici uglavnom smatraju da diskriminacija predstavlja sastavni dio svakodnevnog života mladih u Crnoj Gori, iako se njena učestalost i vidljivost razlikuju među lokalnim sredinama. Dok su pojedini učesnici/ce, posebno iz manjih ili homogenijih sredina, ocjenjivali da su otvoreni slučajevi diskriminacije rijetki ili slabo vidljivi, većina sagovornika naglašavala je da diskriminacija postoji, ali da često ostaje neprijavljena ili se manifestuje kroz suptilnije oblike društvenog isključivanja.

Učesnici/ce su ukazivali da mladi nerijetko ne prepoznaju pojedina ponašanja kao diskriminaciju, posebno kada je riječ o vršnjačkim odnosima ili komunikaciji na društvenim mrežama. Istovremeno, više sagovornika/ica smatra da mladi često odustaju od prijavljivanja diskriminacije zbog uvjerenja da institucije neće adekvatno reagovati ili da bi prijavljivanje moglo dodatno pogoršati njihov položaj. Posebno je naglašeno da nedostatak povjerenja u institucije predstavlja važan razlog zbog kojeg brojni slučajevi ostaju nevidljivi.

Karakteristično je da učesnici diskriminaciju nijesu posmatrali isključivo kroz etničku ili vjersku pripadnost. Naprotiv, razgovori pokazuju da se nejednak tretman mladih sve češće povezuje sa društvenim statusom, političkom pripadnošću, ekonomskim položajem, mjestom stanovanja ili ličnim karakteristikama, što ukazuje na šire razumijevanje diskriminacije nego što to podrazumijevaju tradicionalne definicije.

3.2. KO JE NAJVIŠE IZLOŽEN DISKRIMINACIJI?

Kada su govorili o grupama koje su najizloženije diskriminaciji, učesnici fokus grupa navodili su više različitih kategorija mladih, pri čemu nije postojala jedinstvena hijerarhija ugroženosti. Naprotiv, percepcija je bila da se različiti oblici diskriminacije prepliću i da pojedine grupe istovremeno mogu biti izložene višestrukim oblicima društvene isključenosti.

Najčešće su kao posebno ranjive grupe prepoznati mladi pripadnici romske zajednice. U svim regionima ukazivano je na probleme povezane sa obrazovanjem, siromaštvom i otežanom društvenom integracijom. Posebno je naglašavano rano napuštanje školovanja, jezičke barijere, uključivanje djece u prosjačenje i ograničene mogućnosti za punu participaciju u društvenom životu, uprkos postojanju lokalnih programa podrške.

Osobe s invaliditetom takođe su prepoznate kao jedna od najugroženijih grupa. Međutim, učesnici/ce su znatno češće govorili/le o institucionalnim nego o interpersonalnim oblicima diskriminacije. Kao ključni problemi navođeni su nepristupačnost javnih ustanova, nedovoljno prilagođena infrastruktura, ograničeno učešće u društvenim aktivnostima i povremeno simbolično uključivanje u lokalne politike. Istovremeno, pojedini učesnici/ice isticali su da među vršnjacima postoji veći stepen prihvatanja nego što je to slučaj na institucionalnom nivou.

Položaj LGBT mladih opisivan je kao posebno osjetljiv. U više fokus grupa istaknuto je da se o ovoj temi rijetko govori, naročito u manjim i tradicionalnijim sredinama, zbog čega veliki broj mladih ostaje potpuno nevidljiv. Učesnici/ce su ukazivali da upravo strah od stigmatizacije i narušavanja privatnosti predstavlja jedan od glavnih razloga zbog kojih LGBT mladi rijetko prijavljuju diskriminaciju ili traže institucionalnu podršku.

Pored zakonom prepoznatih osnova diskriminacije, učesnici/ce su često ukazivali na značaj socio-ekonomskog položaja mladih. Siromaštvo je posebno naglašavano u sjevernim opštinama, gdje se povezuje sa ograničenim mogućnostima obrazovanja, zapošljavanja i ostanka u lokalnoj zajednici. Istovremeno, više učesnika/ca ukazivalo je da mladi iz ruralnih sredina imaju manje prilika za uključivanje u kulturne, obrazovne i omladinske programe u odnosu na vršnjake iz većih urbanih centara.

Posebnu pažnju učesnici/ce su posvetili političkoj dimenziji društvenih nejednakosti. U više fokus grupa iznesen je stav da mladi često vjeruju kako su mogućnosti zapošljavanja, profesionalnog napredovanja ili uključivanja u pojedine procese uslovljene političkim vezama ili pripadnošću određenim društvenim mrežama. U tom kontekstu pominjano je favorizovanje djece funkcionera ili društveno uticajnih porodica, što kod dijela mladih stvara osjećaj nejednakih šansi i obeshrabruje njihovo aktivnije društveno angažovanje.

3.3. NOVI OBLICI DISKRIMINACIJE

Jedan od najznačajnijih nalaza fokus grupa jeste da učesnici diskriminaciju ne vezuju isključivo za tradicionalne društvene podjele, već ukazuju na pojavu novih, često manje vidljivih oblika društvenog isključivanja. Posebno se izdvajaju različiti oblici statusne diskriminacije među mladima. Učesnici navode da materijalni status, način oblačenja, posjedovanje određenih brendova ili savremenih tehnologija postaju važni kriterijumi društvene prihvaćenosti u vršnjačkim grupama. Takvi obrasci posebno su naglašeni u školskom okruženju, gdje razlike u ekonomskom statusu mogu predstavljati osnov za ismijavanje ili socijalno isključivanje.

Više učesnika ukazivalo je na rastući značaj digitalnog prostora kao mjesta u kojem se diskriminacija i vršnjačko nasilje manifestuju na nove načine. Pominjani su primjeri isključivanja iz zajedničkih komunikacionih grupa, vrijeđanja putem društvenih mreža, javnog označavanja pojedinaca i različitih oblika digitalnog pritiska koji često ostaju van domašaja formalnih mehanizama zaštite. U razgovorima je više puta pomenuto i favorizovanje djece čiji roditelji zauzimaju društveno ili politički uticajne pozicije. Učesnici smatraju da takve pojave stvaraju osjećaj nejednakih mogućnosti među mladima i doprinose uvjerenju da uspjeh ne zavisi isključivo od znanja i sposobnosti, već i od društvenih veza i porodičnog položaja.

Konačno, fokus grupe pokazuju da diskriminacija među mladima sve češće poprima indirektne i teško uočljive oblike. Umjesto otvorenog odbacivanja ili verbalnog nasilja, učesnici opisuju obrasce socijalnog udaljavanja, ignorisanja, isključivanja iz vršnjačkih mreža i ograničavanja pristupa različitim društvenim prilikama. Upravo zbog svoje suptilnosti, ovakvi oblici diskriminacije često ostaju neprijavljeni, ali prema mišljenju učesnika mogu imati dugoročne posljedice po osjećaj pripadnosti, samopouzdanje i društvenu uključenost mladih.

4. INSTITUCIJE I ODGOVOR NA DISKRIMINACIJU

4.1. PRIJAVLJIVANJE DISKRIMINACIJE – IZMEDU ĆUTANJA I NEPOVJERENJA

U svim fokus grupama učesnici su isticali da formalno prijavljivanje diskriminacije među mladima nije česta pojava. Međutim, ovakav nalaz nije tumačen kao dokaz da diskriminacije nema, već prije kao pokazatelj da značajan broj slučajeva ostaje neprijavljen ili neprepoznat.

Prema mišljenju učesnika, mladi često procjenjuju da prijavljivanje neće dovesti do konkretne promjene ili da bi ih moglo dodatno izložiti neprijatnostima i stigmatizaciji. Posebno je naglašeno da pojedine grupe mladih, poput LGBT osoba, nerijetko izbjegavaju obraćanje institucijama zbog straha od narušavanja privatnosti ili neželjenog otkrivanja ličnih okolnosti. Učesnici su navodili i primjere u kojima je upravo način institucionalnog postupanja dodatno narušio povjerenje mladih u sistem zaštite.

Istovremeno, dio učesnika smatra da mladi često ni sami ne prepoznaju određene oblike diskriminacije ili vršnjačkog nasilja kao ponašanja koja bi trebalo prijaviti. Zbog toga broj registrovanih slučajeva, prema njihovom mišljenju, ne odražava stvarni obim problema.

4.2. ZAŠTO MLADI ĆUTE?

Razlozi zbog kojih mladi ne prijavljuju diskriminaciju pokazali su se kao višeslojni. Učesnici fokus grupa ukazivali su na kombinaciju individualnih i sistemskih faktora koji obeshrabruju obraćanje nadležnim institucijama.

Najčešće je pominjan nedostatak povjerenja da će prijava dovesti do efikasne zaštite ili konkretnih posljedica za počinioce diskriminacije. Učesnici smatraju da mladi često procjenjuju da će prijavljivanje predstavljati dodatni teret, dok će ishod ostati neizvjestan. U pojedinim slučajevima ukazivano je i na strah od dodatne viktimizacije ili narušavanja odnosa sa vršnjacima, profesorima ili širom društvenom zajednicom.

Pored toga, više učesnika naglašava da se određeni oblici diskriminacije tokom vremena normalizuju, posebno kada se odvijaju kroz svakodnevnu komunikaciju, društvene mreže ili vršnjačke odnose. U takvim okolnostima mladi često razvijaju uvjerenje da su takva ponašanja „dio odrastanja“, zbog čega ih rijetko prepoznaju kao problem koji zahtijeva institucionalnu reakciju.

4.3. POVJERENJE U INSTITUCIJE

Pitanje povjerenja u institucije predstavljalo je jednu od zajedničkih tema svih fokus grupa. Iako učesnici nijesu negirali da postoje pojedinačni primjeri kvalitetnog rada i dobre saradnje između različitih institucija, dominantan utisak bio je da institucionalni odgovori još uvijek nijesu dovoljno koordinisani, kontinuirani i vidljivi mladima.

Posebno je naglašavano da veliki broj aktivnosti ostaje ograničen na pojedinačne projekte, radionice ili kampanje, bez dugoročnijeg praćenja njihovih efekata. Više učesnika ukazalo je da jednokratne aktivnosti, iako korisne, same po sebi nijesu dovoljne da proizvedu trajnije promjene u stavovima i ponašanju mladih, već da je potrebno razvijati sistemske i kontinuirane programe podrške.

U pojedinim sredinama učesnici su ukazivali i na problem nedovoljne koordinacije između institucija koje rade sa mladima, kao i na činjenicu da se odgovornost za pojedine probleme često prebacuje sa jedne institucije na drugu, što dodatno otežava efikasno reagovanje.

4.4. ULOGA OBRAZOVNIH INSTITUCIJA

Škole su u diskusijama prepoznate kao ključni prostor za prevenciju diskriminacije, ali i kao institucije čija je uloga često nedovoljno iskorišćena.

S jedne strane, učesnici su navodili pozitivne primjere saradnje pojedinih škola sa lokalnim samoupravama i organizacijama civilnog društva, posebno kada je riječ o organizovanju radionica, edukacija i preventivnih programa. S druge strane, više učesnika ukazivalo je na različit stepen otvorenosti škola za saradnju, kao i na situacije u kojima informacije o aktivnostima nijesu stizale do učenika ili u kojima škole nijesu prepoznavale određene oblike vršnjačkog nasilja i diskriminacije.

Pojedini učesnici isticali su da škole ponekad više reaguju na posljedice nego na uzroke problema, dok su drugi naglašavali potrebu za snažnijim razvojem programa životnih vještina, građanskog obrazovanja, mentalnog zdravlja i prevencije nasilja.

4.5. LOKALNE SAMOUPRAVE I ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA

Uloga lokalnih samouprava i organizacija civilnog društva ocijenjena je uglavnom pozitivno, ali uz jasno prepoznata ograničenja njihovih kapaciteta.

Predstavnici lokalnih samouprava isticali su postojanje različitih programa podrške mladima, omladinskih klubova, lokalnih akcionih planova, savjeta za mlade i drugih mehanizama participacije. Istovremeno, više učesnika ukazivalo je da interesovanje mladih za ove programe često ostaje ispod očekivanja, što dodatno otežava njihovu realizaciju. U više sredina naglašena je potreba za savremenijim modelima komunikacije sa mladima i njihovim aktivnijim uključivanjem u planiranje aktivnosti.

Organizacije civilnog društva prepoznate su kao važan partner institucijama, posebno u oblastima neformalnog obrazovanja, rada sa ranjivim grupama i razvoja participativnih programa za mlade. Učesnici su više puta naglašavali da upravo kroz saradnju lokalnih samouprava, škola i organizacija civilnog društva nastaju najuspješniji primjeri rada sa mladima. Istovremeno, ukazano je da održivost takvih aktivnosti često zavisi od projektnih sredstava, zbog čega se uspješni programi nerijetko završavaju zajedno sa projektima u okviru kojih su realizovani.

5. DRUŠTVENE PODJELE, IDENTITET I DRUŠTVENA KOHEZIJA

5.1. NACIONALNI I VJERSKI ODNOSI

Razgovori u fokus grupama pokazali su da nacionalni i vjerski odnosi i dalje predstavljaju važnu dimenziju društvenih odnosa među mladima, ali da se njihov intenzitet i način ispoljavanja razlikuju među regionima Crne Gore.

U pojedinim sredinama, posebno onim sa izraženijom multietničkom strukturom stanovništva, učesnici su ocijenili da mladi svakodnevno funkcionišu zajedno, pohađaju iste škole i ostvaruju uobičajene vršnjačke kontakte bez većih otvorenih sukoba. Istovremeno, naglašavano je da formalno odsustvo konflikata ne znači nužno i potpuno odsustvo društvene distance ili predrasuda.

Nasuprot tome, posebno u dijelu učesnika iz sjeverne regije, ukazivano je da nacionalna i vjerska pripadnost i dalje predstavljaju značajan faktor društvenih odnosa među mladima. Sagovornici su navodili da se političke i identitetske podjele povremeno prenose u školsko okruženje, svakodnevnu komunikaciju i društvene mreže, pri čemu se intenzitet ovih pojava mijenja u zavisnosti od društvenih i političkih okolnosti.

Karakteristično je da učesnici rijetko govore o otvorenim sukobima, a znatno češće o postojanju latentnih podjela koje postaju vidljivije u periodima pojačanih društvenih ili političkih tenzija.

5.2. UTICAJ POLITIČKE POLARIZACIJE

Jedna od tema koja se spontano nametala tokom diskusija jeste snažan uticaj političke polarizacije na svakodnevni život mladih. Učesnici iz različitih regiona više puta su ukazivali da političke podjele nerijetko oblikuju međuljudske odnose, utiču na međusobno povjerenje i stvaraju osjećaj društvene podijeljenosti.

Posebno je naglašavano da mladi često preuzimaju političke narative iz svog neposrednog okruženja, zbog čega političke razlike lako prerastaju u društvene distance među vršnjacima. U pojedinim sredinama učesnici su ukazivali da politička pripadnost može uticati i na spremnost mladih da sarađuju u okviru lokalnih inicijativa ili omladinskih aktivnosti, dok su drugi govorili o uvjerenju da su pojedine društvene prilike dostupnije mladima koji imaju političke ili porodične veze.

Istovremeno, više učesnika izrazilo je stav da sami mladi često nijesu inicijatori ovih podjela, već da se političke tenzije dominantno prenose iz šireg društvenog okruženja.

5.3. NASLJEĐE KONFLIKATA

Pitanje uticaja ratova i društvenih konflikata iz devedesetih godina izazvalo je različite odgovore učesnika fokus grupa, ali je zajednički zaključak da prošlost i dalje utiče na formiranje stavova dijela mladih.

Većina učesnika smatra da mladi nemaju neposredno iskustvo ratnih događaja, ali da stavove o prošlosti usvajaju kroz porodicu, medije i šire društveno okruženje. Pojedini učesnici isticali su da mladi često preuzimaju jednostrane interpretacije istorijskih događaja, dok su drugi ocjenjivali da ove teme mladima nijesu među prioritetnim interesovanjima, osim u situacijama kada postanu predmet intenzivnih društvenih ili političkih rasprava.

Posebno je naglašavano da se identitetske teme intenziviraju u periodima političkih kampanja ili drugih društvenih događaja, kada nacionalna i vjerska pitanja ponovo postaju dominantna u javnom prostoru. Učesnici smatraju da takva dinamika otežava razvoj međusobnog povjerenja među mladima i usporava procese društvene kohezije.

5.4. MJEŠOVITI BRAKOVI

Razgovori o mješovitim brakovima pokazali su da oni predstavljaju dobar indikator stepena društvene otvorenosti lokalnih zajednica.

U pojedinim sredinama učesnici su ocjenjivali da su mješoviti brakovi i dalje relativno rijetki i da nailaze na određeni stepen društvenog otpora ili rezervisanosti, posebno kada uključuju različite nacionalne ili vjerske zajednice. U drugim sredinama isticano je da se ovakvi brakovi danas prihvataju znatno prirodnije nego ranije i da mlađe generacije pokazuju veći stepen otvorenosti u odnosu na starije.

Važno je, međutim, naglasiti da učesnici nijesu mješovite brakove posmatrali kao izolovano pitanje porodičnih odnosa, već kao pokazatelj širih društvenih procesa, nivoa međusobnog povjerenja i spremnosti zajednice da prihvati različitosti.

5.5. ULOGA PORODICE, ŠKOLE I MEDIJA

U svim fokus grupama učesnici su se saglasili da stavovi mladih prema različitostima ne nastaju spontano, već se oblikuju kroz procese socijalizacije u porodici, obrazovnom sistemu i medijskom okruženju.

Porodica je najčešće prepoznata kao primarni izvor vrijednosti i stavova koje mladi usvajaju u najranijem uzrastu. Istovremeno, učesnici smatraju da škole imaju važnu ulogu u razvoju tolerancije, građanskih vrijednosti i kritičkog mišljenja, ali da postojeći obrazovni programi još uvijek ne koriste u dovoljnoj mjeri taj potencijal. Više učesnika ukazivalo je na značaj građanskog obrazovanja, razvoja životnih vještina i otvorenijeg razgovora o osjetljivim društvenim temama.

Posebna pažnja posvećena je ulozi medija i društvenih mreža. Učesnici smatraju da digitalni prostor danas predstavlja jedan od najvažnijih izvora informacija za mlade, ali istovremeno i prostor u kojem se brzo šire stereotipi, političke poruke, govor mržnje i društvene podjele. Zbog toga je više učesnika naglasilo potrebu za jačanjem medijske pismenosti i kritičkog odnosa mladih prema sadržajima kojima su svakodnevno

6. INFORMISANOST GRAĐANSKE KOMPETENCIJE I OSNAŽIVANJE MLADIH

6.1. POZNAVANJE PRAVA MLADIH

Jedan od zaključaka fokus grupa jeste da učesnici uglavnom smatraju kako mladi nijesu dovoljno informisani o svojim pravima niti o mogućnostima ostvarivanja institucionalne podrške. Ovakva ocjena ponavljala se u više različitih lokalnih sredina, pri čemu je naglašavano da se nedovoljna informisanost ne odnosi samo na formalna prava, već i na dostupne servise, programe podrške i mehanizme zaštite koji su mladima na raspolaganju.

Više učesnika ukazivalo je da mladi često nijesu upoznati kome mogu da se obrate kada se suoče sa problemima poput diskriminacije, nasilja ili poteškoća u oblasti mentalnog zdravlja. Istovremeno, pojedini sagovornici naglašavali su da ni postojeće informacije nijesu dovoljno vidljive niti dostupne mladima na način koji odgovara njihovim navikama informisanja.

6.2. GRAĐANSKO OBRAZOVANJE I RAZVOJ GRAĐANSKIH KOMPETENCIJA

Tokom diskusija više puta je istaknuta važnost obrazovanja u razvoju tolerancije, demokratskih vrijednosti i aktivnog građanstva. Učesnici smatraju da škole imaju značajnu ulogu u razvoju građanskih kompetencija, ali da postojeći pristupi nijesu dovoljni da odgovore na izazove sa kojima se mladi danas suočavaju.

Posebno je naglašavana potreba za većim razvojem kritičkog mišljenja, razumijevanja ljudskih prava, prihvatanja različitosti i aktivnog učešća mladih u

društvenom životu. U pojedinim fokus grupama ukazivano je i na potrebu jačanja građanskog obrazovanja kroz formalni obrazovni sistem, kao i kroz neformalno obrazovanje koje realizuju organizacije civilnog društva i lokalne zajednice.

Istovremeno, dio učesnika smatra da građanske kompetencije nije moguće razvijati isključivo kroz nastavu, već kroz kontinuirano uključivanje mladih u zajedničke aktivnosti, volonterizam, međukulturne programe i procese donošenja odluka na lokalnom nivou.

6.3. SEKSUALNO OBRAZOVANJE I MENTALNO ZDRAVLJE

Iako ove teme nijesu predstavljale dominantan dio razgovora, učesnici su ih više puta spontano otvarali kao oblasti u kojima prepoznaju ozbiljne nedostatke.

Kada je riječ o seksualnom obrazovanju, pojedini učesnici ukazivali su da mladi raspolažu ograničenim brojem pouzdanih izvora informacija, te da formalni obrazovni sistem ovoj oblasti posvećuje nedovoljnu pažnju. Kao primjer navođene su edukacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju koje izazivaju veliko interesovanje učenika upravo zbog toga što se o tim temama rijetko razgovara u redovnom obrazovanju.

Mentalno zdravlje takođe je prepoznato kao oblast koja zahtijeva veću institucionalnu pažnju. Učesnici su navodili da mladi često traže dodatne informacije i stručnu pomoć nakon radionica posvećenih mentalnom zdravlju, ali da lokalne zajednice nerijetko nemaju dovoljno razvijene servise ili stručne kapacitete kojima bi mogli odgovoriti na te potrebe. Pored toga, u više navrata ukazivano je da diskriminacija, društvena isključenost i osjećaj nepripadanja mogu imati negativne posljedice po psihološko blagostanje mladih.

6.4. IZVORI INFORMACIJA I KOMUNIKACIJA SA MLADIMA

Razgovori u fokus grupama ukazali su da pitanje informisanja mladih nije prvenstveno problem nedostatka informacija, već načina na koji se one plasiraju i dopiru do ciljne grupe.

Više učesnika navelo je da lokalne samouprave, škole i organizacije civilnog društva organizuju značajan broj aktivnosti namijenjenih mladima, ali da informacije o njima često ne dolaze do potencijalnih korisnika ili ih mladi ne doživljavaju kao relevantne. Posebno je naglašeno da tradicionalni načini komunikacije više nijesu dovoljni, te da je potrebno razvijati modele komunikacije koji odgovaraju savremenim navikama mladih i omogućavaju dvosmjernu razmjenu informacija.

Istovremeno, učesnici smatraju da društvene mreže danas predstavljaju jedan od najvažnijih izvora informacija za mlade. Međutim, upravo zbog njihove dominantne uloge naglašena je potreba za razvojem medijske pismenosti i kritičkog odnosa prema sadržajima kojima su mladi svakodnevno izloženi. Pored toga, više sagovornika ukazivalo je da je za uspješnu komunikaciju sa mladima potrebno da oni budu aktivni učesnici u kreiranju sadržaja i programa, a ne samo pasivni primaoci informacija.

7. PARTICIPACIJA MLADIH I LOKALNE POLITIKE

7.1. ZAŠTO SE MLADI NE UKLJUČUJU?

Učesnici fokus grupa uglavnom procjenjuju da je uključenost mladih u lokalne politike, rad institucija i aktivnosti organizacija civilnog društva ograničena. Međutim, razlozi za takvo stanje nijesu jednostavni niti se mogu svesti samo na nezainteresovanost mladih.

U više lokalnih sredina učesnici su navodili primjere slabog odziva na radionice, javne rasprave, omladinske programe i volonterske aktivnosti. Pominjane su situacije u kojima su aktivnosti bile besplatne, informacije dostupne, a učesnici ipak nijesu dolazili ili su odustajali bez prethodnog obavještenja. U pojedinim opštinama predstavnici institucija navodili su da je teško formirati stabilnu grupu mladih sa kojom bi se kontinuirano radilo, naročito nakon što srednjoškolci odu na studije ili napuste lokalnu zajednicu.

Ipak, sami učesnici su često relativizovali ocjenu o pasivnosti mladih. Ukazivali su da veliki broj programa nije prilagođen njihovim stvarnim interesovanjima, da se sadržaji često planiraju bez prethodnog konsultovanja mladih i da su komunikacioni kanali neadekvatni. U centralnoj regiji posebno je naglašeno da se mnogi programi kreiraju „odozgo“, dok mladi ostaju u ulozi korisnika već osmišljenih aktivnosti, umjesto da učestvuju u njihovom kreiranju.

Kao važan razlog slabe participacije naveden je i osjećaj mladih da se njihov glas koristi samo formalno – radi ispunjavanja projektnih ili institucionalnih obaveza – ali da nema stvarni uticaj na donošenje odluka. U sjevernoj regiji iznesen je stav da se mladi uključuju kada treba popuniti određene kvote ili učestvovati u simboličnim akcijama, dok se njihove ideje i znanja ne koriste u procesima u kojima se odlučuje o njihovoj budućnosti.

Politička obojenost lokalnih institucija i inicijativa takođe je prepoznata kao prepreka. Učesnici su ukazivali da mladi ponekad ljude, institucije i aktivnosti posmatraju kroz partijsku pripadnost, zbog čega se uključivanje u pojedine inicijative može doživjeti kao političko svrstavanje.

Nalazi tako pokazuju da je ograničena participacija rezultat međusobnog djelovanja više faktora: odlaska mladih, slabe komunikacije, nedovoljno prilagođenih programa, nepovjerenja u institucije, osjećaja da se njihovo mišljenje ne uvažava i nedostatka vidljivih koristi od angažovanja.

7.2. ŠTA INSTITUCIJE NUDE?

Predstavnici lokalnih samouprava naveli su različite mehanizme i programe kojima nastoje da uključe mlade. Među njima su lokalni akcioni planovi, savjeti za mlade, omladinski klubovi i centri, učenički parlamenti, javne rasprave, programi neformalnog obrazovanja, podrška sportskim i kulturnim aktivnostima, stipendije, međunarodne razmjene i saradnja sa organizacijama civilnog društva.

U pojedinim opštinama istaknuto je da se značajan broj aktivnosti realizuje tokom godine i da su mladi uključeni u izradu lokalnih akcionih planova ili konsultacije sa institucijama. U Tivtu je, na primjer, navedeno postojanje Savjeta za mlade i velikog broja godišnjih aktivnosti, kao i finansijska podrška mladima u oblasti obrazovanja, sporta i drugih aktivnosti.

U centralnoj regiji kao pozitivan primjer navedeno je uključivanje mladih u pripremu lokalnih akcionih planova, kroz ankete, fokus grupe i neposredne konsultacije. Pominjane su i konkretne inicijative mladih koje su lokalne samouprave podržavale tehnički, organizaciono ili finansijski.

Ipak, ponuda nije ravnomjerno razvijena. Dok pojedine opštine raspolažu većim budžetima i raznovrsnijim programima, u manjim i sjevernim opštinama nedostatak infrastrukture, ljudskih kapaciteta i lokalnih organizacija ograničava broj i kontinuitet aktivnosti. U pojedinim sredinama programi postoje samo formalno, kroz lokalne planove, dok se njihova realizacija svodi na povremene edukacije ili aktivnosti kojima se ispunjavaju administrativne obaveze.

Važan nalaz je i da postojanje programa samo po sebi ne garantuje uključivanje mladih. Učesnici su više puta naglašavali da aktivnosti moraju biti relevantne, praktične i povezane sa konkretnim interesovanjima i koristima za mlade. Kao primjer je navedeno veće interesovanje kada učesnici dobijaju sertifikat, preporuku, mogućnost putovanja, sticanja iskustva ili neku drugu jasno prepoznatljivu korist.

7.3. OMLADINSKI CENTRI I OMLADINSKI SERVISI

Omladinski centri i klubovi prepoznati su kao važan element lokalne infrastrukture za mlade, ali su iskustva učesnika pokazala velike razlike u njihovom funkcionisanju.

U pojedinim opštinama omladinski centri predstavljaju prostor u kojem mladi mogu da se okupljaju, učestvuju u radionicama, razvijaju ideje i dobiju podršku. Navedeni su i primjeri mladih koji su u omladinskom centru pronašli sigurno okruženje nakon iskustava diskriminacije ili vršnjačkog isključivanja. U tim slučajevima omladinski centar nema samo programsku, već i socijalnu i zaštitnu funkciju.

U drugim sredinama omladinski centri ili klubovi ne postoje, nalaze se u neadekvatnim prostorima ili nemaju dovoljno razvijene programe i ljudske kapacitete. Pojedini učesnici ukazivali su da lokacija centra može presudno uticati na njegovu posjećenost, zbog čega prostor mora biti lako dostupan i smješten tamo gdje se mladi prirodno kreću. U Zeti je, na primjer, naglašeno da je budući centar smješten u centru mjesta upravo kako bi bio dostupan mladima.

U centralnoj regiji predloženo je formiranje šireg socijalnog ili omladinskog centra koji bi na jednom mjestu okupljao organizacije za mlade, kancelariju za mlade, informativni pult i psihološku podršku. Ovakav model zamišljen je kao neposredan i mladima dostupan kontakt sa institucijama, bez složenih administrativnih procedura.

Ipak, dio učesnika postavio je pitanje da li su klasični omladinski centri i dalje dovoljan ili najefikasniji način rada sa mladima. Naročito u južnoj regiji ukazano je da se, uprkos postojanju prostora, opreme i programa, mladi često ne odazivaju. To upućuje na zaključak da uspjeh omladinskog centra ne zavisi samo od fizičkog prostora, već od kvaliteta programa, načina upravljanja, komunikacije sa mladima i njihovog stvarnog učešća u donošenju odluka.

7.4. VOLONTERIZAM

Volontiranje je u svim fokus grupama prepoznato kao važan oblik participacije, ali i kao oblast sa brojnim ograničenjima. Najčešće se povezuje sa radom Crvenog krsta, školama, humanitarnim akcijama, zaštitom životne sredine, kulturnim i sportskim manifestacijama.

U više opština postoje manje, relativno stabilne grupe mladih koje kontinuirano volontiraju. Međutim, većina učesnika smatra da je teško proširiti tu bazu i uključiti veći broj mladih. U pojedinim sredinama volonterski klubovi koji su ranije okupljali desetine mladih oslabili su nakon smjene generacija, dok se nove generacije teže mobilišu.

Jedan od ključnih problema jeste percepcija volontiranja kao neplaćenog fizičkog rada od kojeg korist imaju organizatori, a ne sami mladi. Učesnici su navodili da se mladi ponekad osjećaju iskorišćeno, posebno kada su uključeni samo radi fotografisanja, promotivnih aktivnosti ili ispunjavanja projektnih obaveza, bez daljeg kontakta, priznanja ili uključivanja u završne rezultate projekta.

Istovremeno, mladi često nijesu dovoljno upoznati sa koristima koje volontiranje može imati za njihovo obrazovanje, zapošljavanje, prijave za stipendije i međunarodne programe. Volonterske knjižice i formalno evidentiranje angažovanja slabo se koriste, a učesnici su ukazivali i na komplikovane procedure i nedovoljno poznavanje zakonskog okvira.

U centralnoj regiji posebno je naglašena potreba promjene same percepcije volontiranja. Volontiranje ne bi trebalo svoditi na formalne akcije i fizički rad, već ga povezati sa druženjem, muzikom, kulturom, učenjem i konkretnim iskustvima koja su mladima privlačna. Kao pozitivan primjer navedene su organizacije koje uspijevaju da spoje društveno koristan rad sa zajedništvom i zabavom, čime grade stabilnu volontersku bazu.

Nalazi pokazuju da spremnost za volontiranje postoji, ali da zahtijeva jasnije priznanje, kvalitetnije organizovanje, vidljive koristi, mentorsku podršku i poštovanje vremena i doprinosa mladih.

7.5. PRIMJERI DOBRE PRAKSE

Iako su učesnici često govorili o slabostima postojećeg sistema, kroz transkripte je identifikovan i niz konkretnih primjera dobre prakse.

Među njima se izdvajaju:

- uključivanje mladih u izradu lokalnih akcionih planova i konsultacije o lokalnim politikama;
- saradnja lokalnih samouprava sa učeničkim parlamentima, školama i organizacijama civilnog društva;
- podrška međunarodnim razmjenama, Erasmus i SALTO programima;
- organizovanje kampova, kulturnih, sportskih i ekoloških aktivnosti;
- podrška mladima kroz stipendije, nagrade, prevoz i finansiranje njihovih inicijativa;
- razvoj prostora u kojima mladi mogu da dobiju informacije, stručnu podršku i mogućnost da realizuju sopstvene ideje;
- uključivanje mladih koji su ranije bili pasivni, marginalizovani ili izloženi diskriminaciji u kulturne i omladinske programe;
- aktivnosti Crvenog krsta i drugih organizacija koje raspolažu stabilnijom bazom volontera.

Posebno su vrijedni primjeri u kojima mladi nijesu samo učesnici, već inicijatori i kreatori aktivnosti. U sjevernoj regiji kao ključna potreba istaknuto je aktivno uključivanje mladih u donošenje odluka i korišćenje postojećih mehanizama, poput učeničkih parlamenata i prisustva sjednicama lokalnih skupština.

Istovremeno, dobri rezultati najčešće su povezani sa angažovanjem konkretnih pojedinaca – nastavnika, službenika lokalne samouprave, omladinskih radnika ili aktivista – koji ulažu dodatnu energiju u okupljanje i motivisanje mladih. To pokazuje snagu individualne posvećenosti, ali i slabost sistema čiji uspjeh često zavisi od lične inicijative, umjesto od stabilnih i institucionalizovanih mehanizama.

Zajednički zaključak jeste da participacija mladih ne može biti povećana samo širenjem broja aktivnosti. Potrebno je mladima omogućiti stvarni uticaj, uključiti ih u osmišljavanje programa, ponuditi sadržaje koji odgovaraju njihovim potrebama i učiniti njihov doprinos vidljivim i društveno priznatim.

8. REGIONALNE SPECIFIČNOSTI

8.1. SJEVERNA REGIJA

Diskusije u sjevernoj regiji bile su znatno više usmjerene na strukturne probleme koji određuju položaj mladih. Za razliku od ostalih regiona, učesnici su veoma često govorili o depopulaciji, odlasku mladih, nedostatku infrastrukture i osjećaju razvojne zapostavljenosti sjevera Crne Gore.

Odlazak mladih prepoznat je kao jedan od najvećih izazova. Učesnici su ukazivali da veliki broj mladih nakon završetka srednje škole ili fakulteta napušta svoje opštine i rijetko se vraća, što dodatno slabi lokalne zajednice i otežava razvoj omladinskih politika. Istovremeno, više puta je naglašeno da su mogućnosti za obrazovanje, zapošljavanje i društveni angažman znatno ograničenije nego u centralnom i južnom dijelu zemlje.

Za razliku od druge dvije regije, učesnici sa sjevera mnogo su otvorenije govorili o nacionalnim i političkim podjelama, društvenim posljedicama ratnog nasljeđa, siromaštvu i osjećaju institucionalne zapostavljenosti. Posebna pažnja posvećena je položaju Roma, osoba sa invaliditetom i drugih ranjivih grupa, ali i činjenici da brojne aktivnosti ostaju povremene i projektno uslovljene, bez dugoročnijih sistemskih rješenja.

Istovremeno, i pored brojnih izazova, učesnici su ukazivali na postojanje snažne motivacije pojedinaca i lokalnih organizacija da unaprijede položaj mladih kroz razvoj omladinskih centara, jačanje saradnje između institucija i organizacija civilnog društva, kao i kroz veće uključivanje mladih u procese donošenja odluka.

8.2. CENTRALNA REGIJA

Za razliku od južne regije, u kojoj je dominantna tema bila motivacija mladih za učešće u postojećim programima, u centralnoj regiji razgovori su bili više usmjereni na kvalitet participacije i odnos institucija prema mladima.

Učesnici su često ukazivali da mladi nijesu dovoljno uključeni u kreiranje politika koje ih se neposredno tiču, već da se aktivnosti često planiraju bez njihovog stvarnog učešća. Posebno je naglašavana potreba za razvijanjem novih modela komunikacije sa mladima, većim uključivanjem u izradu lokalnih akcionih planova i stvaranjem prostora u kojima bi mladi mogli neposredno ostvarivati kontakt sa institucijama i razvijati sopstvene inicijative.

U ovoj fokus grupi značajan prostor zauzimala je i rasprava o promjenama u vrijednostima i načinu života mladih. Učesnici su govorili o izraženijem individualizmu, promjenama u obrascima društvenog angažovanja i potrebi da institucije prilagode svoje programe novim generacijama. Istovremeno, naglašavano je da mladi nisu nužno manje zainteresovani za društveni angažman, već da očekuju drugačije oblike učešća i sadržaje koji odgovaraju njihovim interesovanjima.

Posebno su istaknuti primjeri saradnje između lokalnih samouprava i organizacija civilnog društva, kao i inicijative za razvoj omladinskih centara, savjeta za mlade i drugih participativnih mehanizama koji bi mladima omogućili neposrednije uključivanje u život lokalne zajednice.

8.3. JUŽNA REGIJA

Diskusija u južnoj regiji pokazuje da su lokalne samouprave i organizacije u najvećoj mjeri usmjerene na razvoj omladinskih programa, omladinskih klubova i različitih oblika neformalnog obrazovanja. Učesnici su navodili veliki broj realizovanih aktivnosti, međunarodnih razmjena, radionica i programa podrške mladima, pri čemu su posebno isticane inicijative koje realizuju omladinski centri, omladinski klubovi i lokalni sekretarijati.

Međutim, uprkos relativno razvijenoj ponudi sadržaja, gotovo svi učesnici ukazivali su na problem ograničenog interesovanja mladih za učešće u tim programima. Kao poseban izazov prepoznata je teškoća da se u aktivnosti uključi širi krug mladih, budući da se najveći dio programa oslanja na manju grupu već aktivnih pojedinaca. Više puta je naglašeno da mladi često ne dolaze na aktivnosti za koje su prethodno iskazali interesovanje ili da je potrebno uložiti značajan napor kako bi se uopšte motivisali za učešće.

Učesnici su takođe ukazivali na potrebu unapređenja saradnje između škola, lokalnih samouprava i organizacija koje rade sa mladima, kao i na potrebu da postojeći programi budu bolje prilagođeni interesovanjima mladih. Posebna pažnja posvećena je i značaju omladinskih centara kao prostora podrške, uključivanja i neformalnog obrazovanja, ali i pitanju njihove dugoročne održivosti i sposobnosti da privuku nove korisnike.

9. KLJUČNI NALAZI

1. U svim regionima učesnici procjenjuju da se mladi suočavaju sa ograničenim mogućnostima za aktivno uključivanje u društveni život lokalnih zajednica.
2. Diskriminacija mladih prepoznaje se kao višedimenzionalna pojava koja prevazilazi nacionalnu i vjersku pripadnost i obuhvata socio-ekonomski status, mjesto stanovanja, političku pripadnost i druge oblike društvene nejednakosti.
3. Kao posebno ranjive grupe najčešće su prepoznati mladi iz romske zajednice, osobe sa invaliditetom, LGBT mladi, mladi iz ruralnih sredina i mladi slabijeg socio-ekonomskog statusa.
4. Učesnici smatraju da značajan broj slučajeva diskriminacije ostaje neprijavljen zbog nedovoljnog povjerenja u institucije, straha od stigmatizacije i uvjerenja da prijavljivanje neće dovesti do promjena.
5. Položaj mladih u velikoj mjeri određuju osjećaj nejednakih mogućnosti i percepcija da društveni uspjeh često zavisi od političkih i društvenih veza.
6. Nacionalne, vjerske i političke podjele i dalje utiču na društvene odnose među mladima, iako se njihov intenzitet razlikuje među regionima.
7. Porodica, škola, mediji i društvene mreže prepoznati su kao ključni faktori u oblikovanju stavova mladih prema različitostima i društvenim podjelama.
8. Učesnici procjenjuju da mladi nijesu dovoljno informisani o svojim pravima, dostupnim servisima podrške i mehanizmima zaštite od diskriminacije.
9. Lokalne samouprave i organizacije civilnog društva razvile su različite programe za mlade, ali njihova iskorišćenost često ostaje ispod očekivanja.
10. Ograničena participacija mladih povezuje se sa nedovoljnim uključivanjem u procese donošenja odluka, neadekvatnim načinima komunikacije i osjećajem da njihovo mišljenje nema stvarni uticaj.
11. Omladinski centri, omladinski servisi i programi neformalnog obrazovanja predstavljaju važne mehanizme podrške mladima, ali njihov efekat u velikoj mjeri zavisi od kvaliteta programa, dostupnosti i kontinuiranog rada.
12. Volonterizam je prepoznat kao važan oblik društvenog angažmana, ali je njegovo širenje ograničeno nedovoljnom motivacijom, slabom vidljivošću koristi koje donosi i ograničenim kapacitetima organizatora.
13. U svim regionima identifikovani su pozitivni primjeri saradnje lokalnih samouprava, obrazovnih institucija i organizacija civilnog društva, ali učesnici smatraju da uspješni modeli još uvijek nijesu dovoljno sistematizovani niti ravnomjerno razvijeni.
14. Regionalne razlike postoje prije svega u dominantnim izazovima: na sjeveru se izdvajaju depopulacija i odlazak mladih, u centralnoj regiji kvalitet participacije i komunikacije sa mladima, a u južnoj regiji motivisanje mladih za korišćenje postojećih programa i servisa.

10. PREPORUKE

10.1. PREPORUKE ZA OBRAZOVNI SISTEM

- Ojačati sadržaje građanskog obrazovanja kroz razvoj praktičnih kompetencija za aktivno građanstvo, ljudska prava, medijsku pismenost i kritičko mišljenje.
- Uvesti kontinuirane programe prevencije diskriminacije, vršnjačkog nasilja i govora mržnje koji će biti prilagođeni uzrastu učenika.
- Unaprijediti edukaciju o mentalnom zdravlju, seksualnom i reproduktivnom zdravlju kroz interdisciplinarne i stručno vođene programe.
- Razvijati modele neformalnog obrazovanja koji dopunjuju formalni nastavni proces i omogućavaju sticanje praktičnih znanja i vještina.
-

10.2. PREPORUKE ZA LOKALNE SAMOUPRAVE

- Uključivati mlade u sve faze izrade lokalnih politika za mlade – od identifikovanja potreba do evaluacije sprovedenih aktivnosti.
- Razvijati programe na osnovu potreba koje izražavaju mladi, umjesto isključivo kroz administrativne ili projektne prioritete.
- Unaprijediti komunikaciju sa mladima korišćenjem kanala koje oni svakodnevno koriste.
- Posebnu pažnju usmjeriti na uključivanje mladih iz ruralnih sredina i drugih teže dostupnih grupa.
- Obezbijediti kontinuitet uspješnih programa nezavisno od trajanja pojedinačnih projekata.

10.3. PREPORUKE ZA MINISTARSTVO

- Razvijati jedinstven okvir za praćenje lokalnih politika za mlade i njihove efekte.
- Jačati institucionalnu podršku lokalnim samoupravama sa slabijim administrativnim i finansijskim kapacitetima, posebno u sjevernoj regiji.
- Podsticati međuresornu saradnju između sektora obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstva i omladinske politike.
- Podržati razvoj dugoročnih programa za prevenciju diskriminacije i unapređenje društvene uključenosti mladih.
- Razvijati mehanizme za sistematsko uključivanje mladih u kreiranje nacionalnih politika koje ih neposredno pogađaju.

10.4. PREPORUKE ZA ŠKOLE

- Razvijati školsku kulturu zasnovanu na inkluziji, uvažavanju različitosti i otvorenom dijalogu.
- Ojačati saradnju škola sa lokalnim samoupravama, omladinskim servisima i organizacijama civilnog društva.
- Razvijati preventivne programe koji podjednako obuhvataju vršnjačko nasilje, diskriminaciju i digitalno nasilje.
- Pružiti učenicima više prilika da učestvuju u donošenju odluka koje se odnose na život škole.
- Podsticati razvoj učeničkih inicijativa i volonterskih aktivnosti.

10.5. PREPORUKE ZA OMLADINSKE SERVISE I OMLADINSKE CENTRE

- Razvijati programe u čijem će kreiranju aktivno učestvovati sami mladi.
- Jačati terenski rad i aktivnosti usmjerene prema mladima koji nijesu uključeni u postojeće programe.
- Razvijati programe koji povezuju edukaciju, druženje, kulturu, sport i volontiranje.
- Obezbijediti dostupnost psihološke podrške i kvalitetnog informisanja u okviru omladinskih servisa.
- Kontinuirano pratiti zadovoljstvo korisnika i prilagođavati sadržaje njihovim potrebama.

10.6. PREPORUKE ZA ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA

- Nastaviti razvoj programa usmjerenih na osnaživanje mladih iz ranjivih društvenih grupa.
- Jačati partnerstva sa lokalnim samoupravama, školama i drugim institucijama.
- Razvijati participativne metode rada u kojima mladi imaju aktivnu ulogu u planiranju i realizaciji aktivnosti.
- Veću pažnju posvetiti razvoju lokalnih lidera među mladima i dugoročnom mentorstvu.
- Nastaviti razvoj programa koji podstiču međukulturni dijalog, toleranciju i društvenu koheziju.

10.7. PREPORUKE ZA MEDIJE

- Promovisati pozitivne primjere aktivizma, volontiranja i društvenog angažovanja mladih.
- Izvještavati o mladima na način koji doprinosi razumijevanju njihovih potreba i potencijala, izbjegavajući stereotipe i senzacionalizam.
- Razvijati sadržaje koji doprinose medijskoj pismenosti i kritičkom odnosu prema informacijama.
- Posvetiti veću pažnju temama diskriminacije, mentalnog zdravlja i društvene uključenosti mladih.
- Podsticati javni dijalog koji afirmiše toleranciju, međusobno uvažavanje i društvenu koheziju.